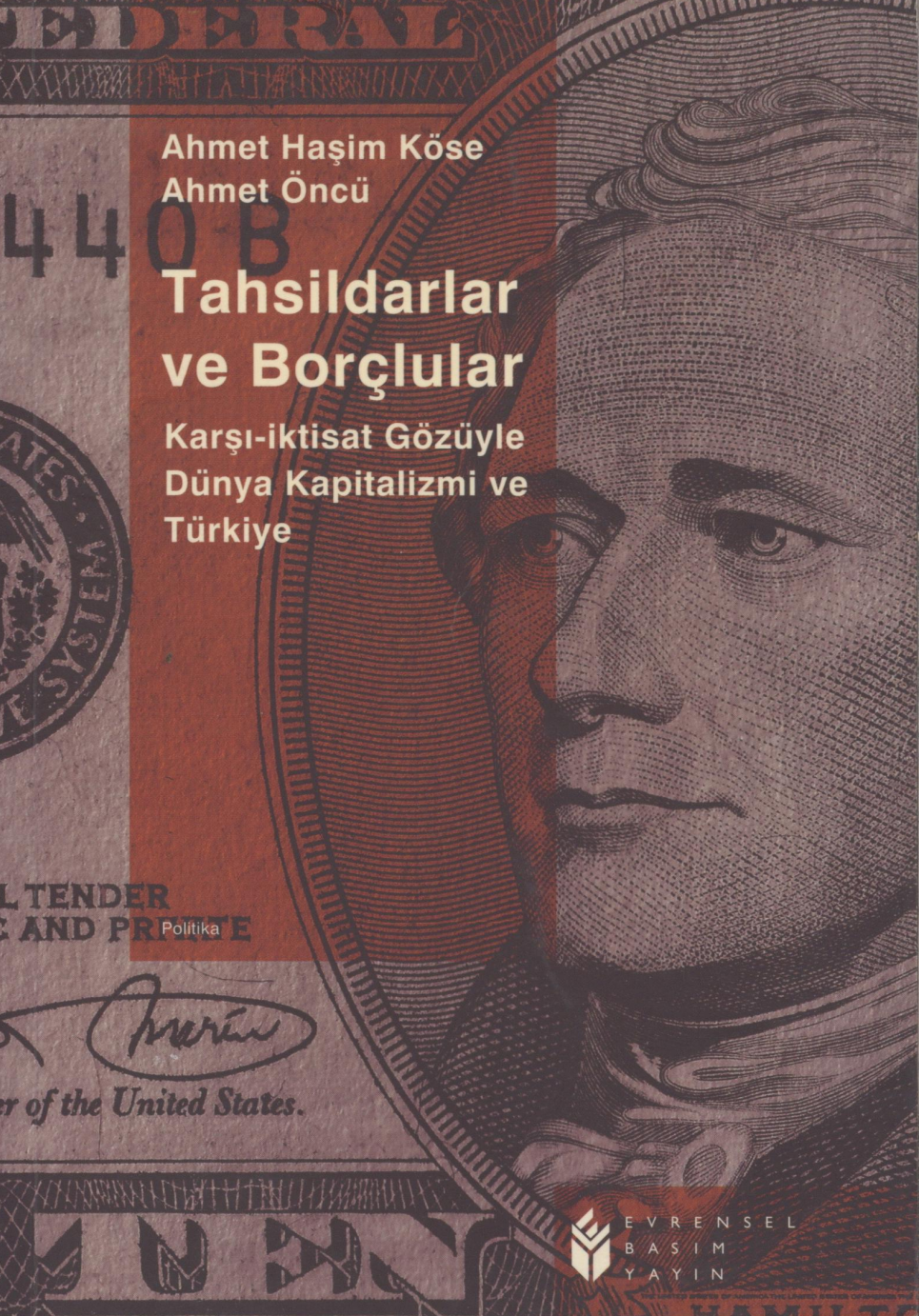

Ahmet Haşim Köse
Ahmet Öncü

Tahsildarlar ve Borçlular

Karşı-iktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye

Politika

EVRENSEL BASIM YAYIN

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Doç. Dr. Ahmet Haşim Köse
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi-İktisat Bölümü

&

Doç. Dr. Ahmet Öncü
Sabancı Üniversitesi-Yönetim Bilimleri Fakültesi

TAHSİLDARLAR VE BORÇLULAR

Karşı-iktisat Gözüyle
Dünya Kapitalizmi ve Türkiye

Ahmet Haşim Köse - Ahmet Öncü

Doğa Basın Yayın
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Bulvarı
Kamerhatun Mah.
Alhatun Sk. No: 27
Beyoğlu / İstanbul
Tel: 0212 361 09 07 (pbx)
Faks: 0212 361 09 04
web: www.evrenselbasim.com
e.posta: bilgi@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın-304

TAHSİLDARLAR VE BORÇLULAR
Karşı-iktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye
Ahmet Haşim Köse - Ahmet Öncü

Kapak Tasarım
Savaş Çekiç

Birinci Basım
Ekim 2006

ISBN 975-6106-31-X

Baskı
Ezgi Matbaası
(Emintaş Kazımdirçol Sit. No: 81/229 Davutpaşa - Topkapı 0212 501 93 75)

TAHSİLDARLAR VE BORÇLULAR

Karşı-iktisat Gözüyle
Dünya Kapitalizmi ve Türkiye

İÇİNDEKİLER

• SUNUŞ 9

• GİRİŞ 13

BÖLÜM I

• MERKEZ: ABD'NİN EKONOMİK, SİYASİ VE ASKERİ ŞİDDETİ VE AB 35

• ABD HEGEMONYASININ SON AŞAMASI: FİNANSALLAŞMIŞ KAPİTALİZM 36

• ARŞ'TA YANGIN: ABD'DE FİNANSAL KAPİTALİZMİN KISA BİR BİLANÇOSU 43

• "İYİ ÇOCUKLAR", "KÖTÜ ÇOCUKLARA" KARŞI: FİNANSALLAŞMA VE ABD MİLİTARİZMİNİN 2000'LERDEKİ YÜKSELİŞİ 48

• ABD VE AB ARASINDAKİ UYUM VE ÇELİŞKİ 54

BÖLÜM II

• ÇEVRE: MÜLKSÜZLEŞTİREN BÜYÜME ALANI 63

• SÜREKLİ BORÇ TOPLUMU OLARAK ÇEVRE BLOĞUN SIKIŞMIŞLIĞI 64

• AZGELİŞMİŞLİĞİN DERİNLEŞEREK DEVAMI YA DA KUZEY/GÜNEY BÖLÜNMESİ 76

• FİNANSAL BİRİKİM VE "EŞİTSİZ DEĞİŞİMİN" BİR ÖLÇÜTÜ OLARAK DIŞ TİCARET HADLERİ 84

• BİR BURJUVA İKTİSATÇISININ GÜNDÜZ DÜŞLERİ:
HERNANDO DE SOTO'NUN SIRRI
YA DA MÜLKİYETLE GELEN KURTULUŞ! 96

• EKONOMİ VE FİNANSIN FUARI:
SİZDE UCUZ EMEK VE EL KONACAK MÜLK BULUNUR MU? 101

BÖLÜM III

• TÜRKİYE: BİR TAHSİLAT EKONOMİSİ 109

• GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE BORÇ ÖDEME STRATEJİSİ:
HALKI MUTLU KILMAK! 110

• CAHİLLERE KARŞI MUTLULUĞU SAVUNMAK YA DA
MEMLEKETİMİZDE BORÇLANMANIN KABA MUHASEBESİ 116

• MALİ DİSİPLİNİN SINIFSAL TEMELLERİ:
HALKIN MUTLULUĞU İÇİN
"GÖZLERİNİ KAPAYAN VAZİFESİNİ YAPAN" BÜROKRASİMİZ 123

• DÖRT TARZ-I SİYASET, SİYASAL ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE AKP.....135

• TAM İSTİHDAMI GERİ ÇAĞIRMAK 143

• ÇİNLİLER GELİYOR: KÜRESEL REKABETİN ALTIN KURALI
–EMEKÇİLERİN AŞAĞIDAN EŞİTLENMESİ 148

• SONUÇ YERİNE: DÜNYA EKONOMİSİNDE
DENGESİZLİK, BELİRSİZLİK VE SIKIŞMIŞLIK 154

• KAYNAKÇA 162

SUNUŞ

Bu kitap Eylül 2004-Ağustos 2005 tarihleri arasında kaleme alınan bazı "kısa" yazıların yeniden gözden geçirilerek bir araya getirilmesinden türetilmiştir. 2004 Eylül'ünde Evrensel gazetesi "Politik İktisat Yazıları" başlıklı bir köşe açarak, ülkemizin emekçileriyle her hafta cumartesi günü buluşmamıza olanak sağladı. Bizden beklenen, ülkemiz ve dünyadaki ekonomik ve siyasi gelişmeler hakkında gündelik tartışmaların ötesine geçip, biraz daha kuramsal ve analitik yorumlar üretmekti. Bu isteği ciddiye aldığımız çok kısa sürede belli oldu. Evrensel'in bize ayırdığı köşeden yavaş yavaş sayfanın geri kalanına "yayılarak" çok geçmeden bütün ekonomi sayfasını ele geçirdik. Ekonomi sayfasından sorumlu arkadaşlarımızın başlangıçta yazma isteğimiz karşısında sessizlikle sürdürdükleri şaşkınlık, yazılarımızın kimi zaman pazar günlerine de taşmasıyla birlikte, yerini giderek bir tür telaşa bıraktı. Gazete açısından durumun hassasiyetini idrak edişimize haftalık olarak yazı üretmenin yorgunluğu da eklenince, yayılmacı tutumumuzdan kısmen de olsa vazgeçtik. Bir süre sonra sayfa-

nın altında az da olsa küçük bir yeri ekonomi sayfasına, deyim yerindeyse, geri verdik. Böylelikle nihai olarak sayfanın dörtte üçünde karar kıldık! Şaka bir yana her gün daha fazla saldırı ve baskı altında yaşamlarını sürdürmeye çalışan emekçilere elimizden gelenin en çoğunu vermeye çalışıyorduk. Kısa yazamıyorduk çünkü aktarılması ve sonra üzerinde hep birlikte düşünülmesi gereken çok şey vardı ve hep yenileri ekleniyordu.

Zaman düşünceden önce gelir. Elbette, düşüncenin "zamanı" aşan gücü yok sayılamaz. Fakat düşünce zamanın ruhunu temsil edercesine normalleşerek zamanın dilini yansıtan bir içerik kazanır. İşte bu yüzden olsa gerek, insanlar ve düşünceler büyük ölçüde zamanlarının ürünüdürler. Söylemek gerekmeyebilir ama "zamanın" dilini yansıtan düşünce her zaman "hâkim" ve "normal" bir düşüncedir. Yine söylemek gerekmeyebilir ama bu hâkim düşünceye karşı zamanı aşmak için bir de "karşı" düşünce gelişir. Bu kitap zamana karşı ve zamanı aşmak için gelişen zamanımızın "karşı" dilinden sizlere seslenmektedir. Yaşadığı tarihe tanıklık edenler çoğu zaman ortak bir yanılsamayı da paylaşır ve yaşadıkları dönemi abartıp tarihin dönüm noktası olarak görürler. Elinizdeki yazıları kaleme alırken bazen bizim de bu ortak yanılsamaya kapıldığımız söylenebilir. Yine de, iki kişi yazmanın avantajı olmalı, mümkün olduğunca bu tutumumuzu kontrol etmeye çalıştık. Üstelik biliyorduk ki insanlık bizim hayal edemeyeceğimiz kadar uzun ve zengin bir tarihe sahipti ve yine "gelecek" tarihin bir devamı olarak "bugünden" kopacaktı. Elbette yaşadığımız dönem ve bu dönem içinde 2004-2005 arası oldukça önemliydi ve toplumsal tarihimizde hep hatırlanacaktı. Belki de en fazla bu bilinç ve emekçi insanlarımıza karşı duyduğumuz saygı ve sorumluluğumuz bize ekonomi sayfasında izlediğimiz yayılmacı siyaseti meşrulaştırıyordu. Bu kitap aynı saygı ve sorumluluk bilinciyle oluşturuldu. Gazete'de yayınlanan yazıların bazıları buraya aktarılamadı. Aktarılanların çoğu ise gözden geçirilerek, büyük ölçüde yeniden kaleme alınarak kitabın kurgusu içine yerleştirildi. Bu anlamda yazılarda takvimsel bir sıra yerine, kurgusal bir bütünlük tercih edildi.

Tarih devam ediyor. Ve bütün iddiaların aksine, gidişat "emeğin" yani insanlığın "evrensel" olduğu yöne doğru. Elinizdeki kitap da kolektif emeğimizin bir ürünü. Dolayısıyla, tanıdık tanımadık, emekleriyle kitapta yer alan yazıların oluşumuna katkı sağlayan tüm dostlara en derin teşekkürlerimizi sunuyoruz. Evrensel gazetesine, göstermiş olduğu anlayış ve sağlamış olduğu bütün olanaklar için minettarız. Bütün bu süreç boyunca kahrımızı çeken ve bizi destekleyen ekonomi sayfası emekçilerinden sevgili Şebnem Turhan'a ve Bahadır Özgür'e ne kadar teşekkür etsek azdır. Onlar kimi zaman Gazete'nin basıma sunulacağı son dakikaya değin, yazımızı göndereceğimize olan inançlarını korudular ve sabrettiler. Sağolsunlar. Evrensel gazetesinin karikatür sanatçısı sevgili Sefer Selvi'ye özel bir teşekkür sunmak isteriz. O, yazarak düşündüğümüz dünyayı çizerek yeniden kurguladı ve bizi zenginleştirdi. Ellerine sağlık. Son olaraksa, sevgili dostlarımız Didem Gerçek ve Aydın Ördek'e yazıların bütününü okuyup, yaptıkları katkılardan dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Köse ve Öncü
Mayıs 2006

GİRİŞ

Zamanımızın "Normal Aklına ve Ahlakına" Karşı "Karşı Akıl ve Ahlak": "Normal" Karşısında "Karşı" İktisadın Tutumu

Alım gücü ekmek, *emekli tazı*,
Yakalama bir yana yaklaşsa razı.
Beslenmek ne gezer, *sadece tokum*,
Ben, perişan bir emekliyim.

Kazım BÜKÜLMEZ, Emekli, 10.02.2006
(Hürriyet İnternet Sayfası Okuyucu Yorumlarından)

Borçlanma ve borçluluk ilişkisi maddi hayatın daha çok parasallaştığı günümüz toplumlarının temel sorunu olarak karşımızda duruyor ve bu kitap bu durumu üreten yapısal ilişkileri inceliyor. Ancak kitabın hedefi sadece bununla sınırlı değil. Daha genel bir düzeyde, para ve borçlanma ilişkisinden dünya ve Türkiye ekonomisinin maddi kısmına yönelerek, emekleriyle çalışarak yaşamak zorunda olan insanların varlık koşullarını belirleyen ekonomik ve siyasi olguları sorgulamayı amaçlıyoruz. Bizi ilgilendiren daha "teknik" bir konu ise, büyüyen ancak bir türlü zenginleşemeyen, toplam geliri artan ancak gelir dağılımı düzelmeyen, ihracatı artan ancak cari işlemler açığı bir türlü kapanmayan bir toplumu, Türkiye toplumunu, siyasal iktisadın kavramlarıyla incelemek. Bu yönde atılacak her adım her şeyden önce Türkiye'nin dünya devletler sistemindeki yerinin belirlenmesini gerektiriyor. Bu nedenle kitap, Türkiye'yi dünya kapitalist sisteminin içine yerleştiren eleştirel düzeyde kuramsal bir saptama sunabilmeyi de amaçlıyor. İktisadi ve siyasi olgulara bu iki temel saikden hareketle yaklaşmak aynı zamanda belli bir ahlaki konumlanışı baştan kabul etmek anlamına geliyor.

Bilim ve eleştirinin birbirlerinden ayrılamayacağını kabul ediyoruz. Bilimsel bilginin peşinde olanları diğer bilgi ve bilme türlerinin peşinde olanlardan ayıran en önemli nitelikleri bildiklerinin "doğruluğundan" emin olma duyarlılığına sahip olmalarıdır. Seçmiş oldukları bilimsel yöntemden bağımsız olarak bilimcilerin tümü doğruyu aradıkları kadar yanlışı da ararlar. Bazen bir bilimci için bilimsel bir bilginin yanlış olduğunu göstermek doğru bilgiyi aramaktan daha önemli bir hale gelir. Bilimciler, bu nedenle, bilimin "yanlışlanabilir" bilgi üretimi olduğunu işlerinin besmelesi olarak kabul ederler. Bilim ahlakından söz edilebilirse bundan daha açık ne denebilir?

Genel olarak düşünüldüğünde her ahlak düzeneği özünde iki temel niteliğe sahiptir. Ahlakın birinci temel niteliği davranışları düzenlemektir. Bu niteliği ile ahlak, "iyi" kavramına dayanarak uyulması gereken "değerleri" tanımlar ve böylelikle de insan davranışlarını düzenleyerek yaşamı şekillendirir. Ahlaktan söz edenler genellikle onun bu niteliğine vurgu yaparlar ve ikinci niteliğini unuturlar. Ahlakın ikinci niteliği, belli bir davranışın mecburiyetini "akla" dayandırmasıdır. Çünkü her mecburiyet davranışlar üzerine bir sınırlama getireceğinden, ahlaki ilkelere göre davranışları düzenlenenler bu sınırlamaya direnebilirler. Bu durumda sınırlamanın mecburiyeti yani belli bir davranışın norm haline gelmesi (normlaşma) belli bir neden-sonuç ilişkisi içinde aklın ilkelerine göre açıklanmak zorundadır.

Davranışların normlaşması ya maddi yaşamın kültür alanı ve bu alanın iktidar ilişkileri içerisinde oluşur ya da modern toplumlarda olduğu gibi normatif (önermeci) bir üst akıl olarak varolan devlet tarafından başta hukuk ve eğitim kurumları aracılığıyla toplumda siyasi bir proje olarak gerçekleştirilir. Öte yandan akıldan söz edince bir başka problemli alana geçilmiş olur. Çünkü toplumsal değerleri, yani iyi yaşamın ilkelerini tanımlayabileceğimiz tek bir akıl yoktur ortada. Aksine, herhangi bir an ve mekânda birbirleriyle çatışan akıllar vardır. Bu durum ilk elde hemen şu soruyu gündeme getirir: Mecburi davranışları, yani normları tanımlayan "genel" ahlaki ilkeleri, var olan akıllardan hangisine

dayanarak temellendireceğiz? Sosyal bilimlerin karşı karşıya kaldığı en çetrefilli tartışma alanlarından birini oluşturan bu soru, bu alanda bilgi üretenleri kaçınılmaz olarak ahlak felsefesinin içine çeker. Bazı tarih ve mekânlarda ahlakın temelleri üzerine o derece yoğun bir tartışma ortaya çıkabilir ki sonunda bazı sosyal bilimciler, bunlar arasında başta maddi yaşamın örgütlenmesiyle ilgilenen "iktisatçılar", kendi sorgulama alanlarının ötesine geçerek ahlak felsefecilerine dönüşürler. Modern zamanların iktisadi düşüncesini ve uygulamalarını şekillendirmiş olan Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx, Alferd Marshall, J. M. Keynes gibi önemli iktisatçıların aynı zamanda birer ahlak felsefecisi olmaları bu yüzdendir.

Keynes, ünlü eseri *Genel Teori*'de, "serbest piyasa" ilkelerine göre yapılanmış bir toplumsal sistemin kaçınılmaz olarak işsizlik sorunuyla yüz yüze kalacağını ispata yönelmiştir. İktisadi düşünce tarihinde bir dönüm noktası oluşturan bu eserin arka planında yer alan güdü ise, tam istihdamın sağlanabilmesinin, yani işsizlik olgusunun ortadan kaldırılmasının bir "mecburiyet" içerdiğini göstermektir. Burada söz konusu olan mecburiyet kapitalist bir toplumsal formasyonda devletin aktif olarak piyasalara müdahale etmesinden başka bir şey değildir. Demek ki, Keynes bir ahlaki uyarıda bulunmakta ve yaşadığı ortamda normlaşmış olan "serbest piyasacılık" kuralının yerine yeni bir kural önermektedir. Hükümetlere seslenerek, piyasalara karşı yurttaşlarınızı koruyunuz ve onları işsiz bırakmayınız, demektedir. Öte yandan bunu eserinde açıkça dile getirmez. Çünkü iktisadi saptama ilk elde teorik bir saptama olduğundan "yanlış" olmadığının ispatı gerekmektedir. Yanlışlığı gösterilmediği ölçüde "doğru" kabul edilerek, toplumdaki hâkim "iyi" tanımının yani ahlaki ilke ve kuralların sorgulanmasını mümkün kılar.

Bu nedenle olsa gerek Keynes, teorisinin ahlaki sonuçlarını daha çok felsefi ve siyasi analizler içeren yazılarında tartışmıştır. Keynes, *New Republic* adlı derginin Temmuz 1940 sayısında çıkan bir yazısında, *Genel Teori*'den hareketle ahlaki ve ideolojik bir eleştiri yapar. Yazının bir noktasında, "Öyle görünüyor ki ka-

pitalist bir demokraside benim gerektiğini düşündüğüm büyüklükte bir devlet harcaması yapmak pek mümkün değildir. Bunun tek istisnası savaş olabilir," der. Bu tarihlerde daha henüz savaşa girmemiş olan ABD'ye seslenerek, belki bu savaştan bazı dersler alabilirsiniz ve savaş için yapacağınız büyük harcamalarla işsizliği çözecek devlet organizasyonu yaratabilirsiniz, diye eklemede bulunur. Keynes'in "keşke savaşa hiç gerek kalmasaydı" diye düşündüğü ileri sürülebilir. Nitekim aynı yazıda, kapitalist toplumlarda bir savaş ya da derin bir kriz olmadan "toplumsal refah artışının temel ilkelerini" anlamanın pek mümkün olmadığını, "kapitalist bir demokrasinin duyarlı ve bilimsel temelli politikalar üretmesinin" hayli zor olduğunu, yani böyle bir beklentinin boş bir beklenti olduğunu "teorik" düzeyde kalarak yeniden ifade eder. Keynes bu noktada tekrar ahlakın dışına çıkarak "kapitalist demokrasinin" savaş mecburiyetine işaret eder. Bir başka ifadeyle, kapitalizmin en genel "ahlak" kurallarından biri hakkında bilimsel teorik bir saptama yapar.

Keynes'i hatırlatmakla vurgulamak istediğimiz şu: İktisadi koşullar hakkında ciddi bir konumlanış alıp, bilimsel ahlaka sadık kalan ve genel olarak kabul edilmiş analiz yöntemlerini kullanarak bilgi üreten iktisatçıların ahlak-dışı (*amoral*) olmaları eşyanın tabiatına aykırıdır. Bilimsel ahlaka sadık iktisatçılar olsa olsa teorilerinin ahlaki sonuçlarını açıkça ifade etmekten kaçınmış olabilir.

Peki bütün bu anlatının içinde ideoloji nerede duruyor? İdeoloji –sosyal bilimin bu sorunlu kavramı– en genel anlamda bir topluluğu kuran ve varlığını sürdürmesine temel oluşturan hâkim düşünce sistemi olarak tanımlanabilir. Bu nedenle kurucu olan ideoloji "yanlışlanamaz" bir bilgi sistemi olma iddiası taşır. Demek ki, ideoloji "yanlışlanabilirlik" ilkesine sadık bilimin tam tersine "yanlışlanamazlık" ilkesine tabi bir bilgi sistemidir. İdeolojik bilgiyi "doğru" kabul etmek bir inanç ve iman gerektireceği gibi, aynı zamanda bir ideolojiye ait olmanın "doğru akıl bizim aklımızdır" düsturunu benimsemeyi dayatacağı unutulmamalıdır. Dolayısıyla belli bir ideolojiyi kabul edenler, akıllarını başka düşünce ve bilgi sistemlerine daha baştan kapamışlardır. Bunun do-

ğal sonucu olarak da her zaman sadece kendi akıl ve bilgi sistemleri içinde geçerli olabilecek olan ahlaklarının eleştirisini yapamazlar. Daha da kötüsü kendi ideolojilerini eleştirenleri ahlaksız olarak görebilecek kadar tutuculaşabilirler. Kısacası demek istediğimiz "ideoloji eleştirisinin" ahlaka dayanılarak yapılamayacağıdır. İdeolojiler ancak ve ancak bilimsel ahlaka, yani yanlışlanabilirlik ilkesine dayanılarak üretilmiş teorik önermelerden hareketle eleştirilebilir. Bu nedenle olsa gerek, sosyal bilime "ideoloji" sözcüğünü değil ama kavramını kazandıran Marx, "ahlaka dönmek teorinin gerisine düşmektir" demiştir. Sorun düşüncelerimizi teorik düzeyde ve nihai olarak da politik pratikte kanıtlamaktır. Politik pratikte yanlışlığı kanıtlanmış bir teorinin doğruluğunu savunmak pek ahlaklıca bir davranış olmasa gerekir.

Günümüzde büyük bir "aydın" kitlemiz, mevcut kapitalist piyasa toplumunun eleştirisini "ideolojik" olarak tanımlayarak, bunu ahlaksızlıkla eşitlemektedir. Onlara göre, liberal ekonomi düzenlemelerini eleştirmek "piyasaları" tedirgin edecek ve bu da insanların refahında bir azalmaya yol açacaktır. Dolayısıyla "piyasaları" ürkütenler ahlaksızdır! Kendi aralarında bu konuda "söz" üretme yarışına girmeyi asli görevleriymiş gibi düşünen bu tür aydınlarımız böylelikle kendileri gibi düşünmeyenleri de kolaylıkla toplum ve insanlık düşmanı olarak isimlendirebilmektedir. Yüksek tirajlı gazetelerimizin birinde, yüksek ahlaklı bir köşe yazarımızın "İktisatçı, Ahlak ve İdeoloji" başlıklı yazısı bu türün çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır.* İktisatçı olduğu kadar değerli bir ahlak felsefecisi olduğu hemen anlaşılan bu köşe yazarımız, "solcu" olarak bilindiklerini özenle vurguladığı ülkemizin bir grup eleştirel iktisatçısının Türkiye ekonomisi hakkında ileri sürdüklerini değerlendirirken, "ilk bakışta doğru gibi gözüken ama üstünde biraz kafa yorunca ve biraz geçmiş hatırlanınca doğru olmadıkları anlaşılan gözlem ve saptamalarda" bulunduklarını belirttikten sonra keskin ve kesin iktisat bilgisine dayanarak, Türkiye'nin sıcak paraya ihtiyaç duymasının asıl nedeninin borç yapısının kısa vadeli ol-

* Bahsi geçen köşe yazısı İsmet Berkan'a ait olup, 8 Mart 2005 tarihinde Radikal gazetesinde yayınlanmıştır.

ması, bu durumun da piyasaların istikrarsız "ekonomi yönetimiyle siyasi iktidarlara" güven duymamasından kaynaklandığı saptamasını yapmaktadır. Bu değerli yazarımıza göre, çok şükür ki artık görece istikrarlı bir siyasal yapıya ulaşılmış, piyasalar Türkiye'ye güven duymaya başlamış ve borçların vadesi uzamıştır.

Burada dikkatlerden kaçabilecek önemli bir noktanın altı hemen çizilmelidir. Toplumsal yaşamın akıl-dışı güçlere terk ve teslim edildiği günümüzde, bu değerli yazarımız, "zamanımızın ruhuna" (Hegel'in ruhu şad olsun!) uygun bir içerikte iktisadi düşünce tarihine büyük bir katkı yapmaktadır: "Borç yönetimi siyasal bir sorumluluk ve kararlılık durumudur." Bu açıdan kararlı olunur ve borçlara "sadık" kalınırsa, hem yeni borç bulunur hem de vadeler uzatılır. Böylece de borçlar sorunsuz ödenir ve ekonomi yüksek büyüme ve kalkınma yoluna girer!.. Günümüz insanlık durumunun en önemli problemini büyük bir sezgi ve keskin bir analitik düşünceyle çözüveren bu yepyeni iktisat teorisine önümüzdeki yıllarda Nobel ödülü verilirse şaşırmamak gerekir.

Bu iktisatçımız yazısında sadece saf iktisat teorisi geliştirme başarısını göstermekle kalmayıp, pek çok iktisat tarihçisini kıskandıracak bir yetkinlikle yakın tarihimizin somut analizini de gerçekleştirmektedir:

"Bundan sadece 20 yıl önce, binlerce köyünde elektrik olmayan, yolu olmayan, vatandaşına yeterli sağlık hizmeti sunamayan, halkının yarıdan fazlası köyde yaşayan, yıllık ihracatı 5 milyar doları bile bulmayan, kişi başına geliri de 1000 dolar seviyesindeki bir ülkede yaşıyorduk. Doğrudur, yolsuzluklara, har vurup harman savurmaya, gereksiz lükse vs. bir sürü para harcadık ama esas olarak alınan iç ve dış borçlar altyapı yatırımlarına, Türkiye'de ciddi bir sınai altyapının oluşmasına harcandı."

Ve elbette her analizden bekleneceği gibi, ideolojik olmayan ve bu ölçüde ahlaklı olan değerli iktisatçımız bir sonuca ulaşarak, "Ya fakir ve güdük kalacaktık ya da bu hale gelecektik..." demektedir.

Kısa ve öz yazarak olayları bir çırpıda anlamamıza yardımcı olan yazarımız devamında beklenmedik bir soruyla okuyucuyu şaşırtmaktadır: "Sıcak para kötü bir şey, peki... Bu ekonomi sıcak

parayla sürdürülemez. Kısmen doğru. Peki, sonucu 'fakir kalmak' olmayan alternatif ne?" Ve madem sordu bir de yanıt vermeli. Yazarımızın yanıtı çok açık: "Doğrudan yabancı sermaye yatırımları elbette." Ona göre, "solcu" iktisatçıların yumuşak karınları işte tam da bu noktadaymış. Yazarımızın köşeye sıkıştırdığından emin olduğu "solcu" iktisatçılar, "kendi yürüttükleri mantık doğal olarak o noktaya gelince birden susmaya başlıyorlar. Hatta susmayıp, özelleştirmenin Türkiye'nin varlıklarının satışına dönüştüğünü söyleyerek eleştirel tutum alıyorlar"mış. İşte "ideolojinin ahlakın önüne geçtiği nokta" burasıymış...

Bu saptamayı "eleştirel" olmak adına yapan yazarımız hiçbir şeyi eleştirmemekte, aksine mevcut durumu yüceltmektedir. Eleştirel teorinin çıkış nedeni ile karşılaştırıldığında anlaşılabilmesi güç bir durumdur bu. Eleştiri ister teori ister pratik olsun, gündelik yaşamın içinde yer almayı ve bu alanlarda görülemeyeni göstermeyi hedefler. Görüleni bir daha göstererek herhangi bir eleştiri üretilebilir mi? Eleştiri mevcut durumu eleştirenleri değil bizatihi durumu eleştirmektir. Bu bağlamda, toplumsal bilim metinleri karşısında "ikili okuma" yapmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamalıyız. İçinde anlatıcısı olmayan toplumsal bilim metni yoktur. Her metin anlatıcısının düşüncelerini, yargılarını ve duygularını zorunlu olarak taşır. Bu nedenle toplum bilim okuyucusu, bir yazıda anlatılan olgunun kendisi kadar anlatıcının kendisini de okur. Anlatanın, anlatılana anlam yükleyerek, onu yeniden kurduğunu, toplumsal bilimlerle ilişkiye giren herkesin hatırlaması gerekir. Karşımızda duran gerçeklik hep bize teorik bir kurgunun prizmasından yansıyarak görünür. Dolayısıyla, eleştiri anlatıcının ötesine geçip anlatılanın gizini çözmeye yönelmelidir.

Bu açıdan politik iktisat geleneğine bakacak olursak, bu düşünce akımının içerisinde "mutlak" doğru olarak sunulanları gerçeklikle karşılaştırarak yeniden sorgulayan güçlü bir eleştirel kanadın varolageldiğini görürüz. Biz, eleştirel politik iktisat olarak adlandırabileceğimiz bu kanada *karşı-iktisat* demeyi yeğliyoruz. Karşı-iktisat perdeyi aralayarak sadece oyunun içine girmekle kalmaz, aynı zamanda sahnenin arkasına da sızarak gizli "oyunları"

keşfe yönelir. Perdenin aralanması, sahne arkasına sızılması ve buna uygun olarak anlatılacak olanın seçilmesi, eleştirel politik iktisadın yani karşı-iktisadın kurucusu Marx'ın ifadesiyle, insanların maddi varoluşlarını üretmeleri için zorunlu olarak girdikleri toplumsal ilişkilerin gün ışığına çıkarılması için bir başlangıçtır.

Bunun aksine hâkim iktisat, yaşanan gerçekliği üreten tarihsel toplumsal bağları gizlemekten başka bir şey yapmaz. Hâkim iktisat anlatısında güzel bir öykü vardır. Bu öykü, fiyatların, örneğin paraların değişim fiyatı olan döviz kurlarının, piyasada arz ve talep tarafından belirlendiğini anlatır. Nedense öyküde arz ve talebi etkileyen sosyal ve politik etkenlerden bahsedilmez. Mesela sürekli dış ticaret açıkları veren ve bu açıklarını borçlanarak sürdüren ama aynı zamanda kendi ulusal parasını dünya finansının ve ticaretinin temel parasal aracı olarak koruyabilen bir devletin varlığında, arz-talep yasalarının nasıl devre dışı kalabileceği ve buna bağlı olarak da döviz kurlarının nasıl belirleneceği hiç anlatılmaz. Ya da parası değersizleşmesine rağmen giderek artan cari açık verebilen bir ekonominin neden ve nasıl ortaya çıkabileceği üzerine kuramsal bir bilgi sunulmaz. Ekonomiyi hâkim iktisat kitaplarından öğrenenlerden bazıları böylesi bir durum karşısında şaşkınlıkla dünyaya bakarak, dünyanın giderek "kitaptan" uzaklaşmakta olduğu saptamasını yapmak zorunda kalır. Bazı başkaları ise, artık kitabın olup bitenleri anlamaya ve anlatmaya yetmeyeceğine ikna olarak "kitapsızlaşır". Bugün dünyamız böylesi bir döneme girmiştir. Günümüzde döviz kuru ve faiz başta olmak üzere, temel ekonomik göstergelerdeki iniş çıkışları anlamak için ekonomiden ve onun sözde "doğal yasalarından" daha çok siyasal ve sosyal alana bakmak gerekmektedir. Aslında bu kural her zaman geçerlidir. Çünkü ekonomi her zaman siyasal alana tabidir ve bu anlamda ekonominin hiçbir zaman doğal sayılabilecek bir yasası yoktur. Öte yandan, dünyada hâkim bir devlet ve bu devletin siyasi gücüyle desteklediği hâkim bir dünya rezerv parası olduğu zamanlarda ekonominin siyasetten bağımsız yasaları varmış hissi uyanır ve hâkim iktisat kitaplarında anlatılanın sadece bir öykü olduğu unutulur. Bu unutturma işi kapitalist hegemonyanın başarısıdır.

Genel olarak tanımlanacak olursa, karşı-iktisadın konusu hegemonyanın ve bu bağlamda burjuva ideolojisinin eleştirisidir. Bu doğrultuda karşı-iktisat insanların içinde bulundukları kapitalist toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilere koşut olarak biçimlenen toplumsal eylemleri (*praxis*) çözümlemeye yönelir. Ekonomiden siyasete, kültürden inanç sistemine değin uzanan bu ilişkiler özünde tarihsel olarak yapılanmış belirlenimlerdir. İnsanlar arasındaki belirlenmiş ilişkilerin merkezindeki oluşum ise kapitalist iktidar ve kapitalist iktidar ilişkileridir. Bir başka ifadeyle karşı-iktisat, kapitalist iktidar ilişkilerini meşrulaştıran toplumsal ilişkiler ile bu ilişkilerin iktidar ilişkilerinde somutlaşan siyasal sonuçlarının incelenmesiyle uğraşır. Ekonomiyi siyasetten ayıran günümüzün yaygın düşünce geleneğinden farklı olarak, karşı-iktisat her iki eylem alanı arasındaki karşılıklı belirlenimi öne çıkarır ve bu belirlenimin tarihsel biçimlerini analiz etmeye yönelir.

Düşüncenin bir eylem biçimi olduğuna vurgu yapan karşı-iktisat tarihte "bugünün" kavramsallaştırılmasına ve anlatısına özel bir önem verir. Karşı-iktisat geleneğine bağlı kalınarak yazılmış bir metinde, bugün, tarihsel bir sürekliliği temsil ettiği kadar, geleceğin de habercisidir. Geçmiş ile gelecek arasında düşünsel, düşünsel olduğu kadar pratik bir buluşmadır bugün. Geçmişin uzantısıdır, çünkü bugünü belirleyen yapılar anlık oluşumlar olmayıp, tarihsel olarak belirlenmiş yapılardır. Ekonominin belirlenimi, siyasetin belirlenimi, kültürün ve inanç sisteminin belirlenimi ortak bir tarihin ürünüdür. Bu yüzden karşı-iktisatçı aynı zamanda meraklı bir tarih okuyucusudur. Bugün, aynı zamanda geleceğin taşıyıcısıdır. Geleceğin taşıyıcısı olarak bugüne yüklenen işlev, karşı-iktisat için bugünün bir eylem alanı oluşuyla bağlantılıdır. Birlikte okunduğunda bugün geçmişi geleceğe taşıyan toplumsal eylemlerin tümünün toplamıdır.

İçinde bugünü insanlık tarihine yerleştirmeyen bir anlatı karşı-iktisadın dokusuna aykırıdır. Öyleyse sorun bugün anlatısında toplanabilir. Bu kitapta yazılanlar, bir anlatı, bir düşünce eylemi olarak kendine bugünü sorun ediniyor. Ülkemizin olduğu kadar, insanlığın bugününü. Ekonominin olduğu kadar, siyasetin bugü-

nünü. İktidarın olduğu kadar, iktidar dışında olanların bugününü. Perdenin aralanması için geçmişle gelecek arasında bir köprü olarak bugünü.

Ölü mallar yığınını konu edinen iktisada karşı karşı-iktisat insan yaşamını konu edinir. Mallar dünyasına sıkıştırılmış bir insanlığın varlığını reddeder. Bu karamsar durumu aşılamaz olarak görmez. Aksine yaşama dört elle sarılarak ona umut verir. Umut düşümüzdür elbet. Ama umut boş bir hayal ya da ulvi bir değer ya da gök kubbenin üstünde bizden bağımsız parlayan güneş ışığı değildir. Umut düşümüz olduğu kadar vazgeçemediğimiz gerçekçiliğimizdir. Bugünden başlayarak yarını kurmanın aklıdır umut. Her güzel şeyin yitip gittiği karanlık bir dünyada henüz en güzel günlerin hiç yaşanmamış olduğunu görebilmek ve yarına gülen gözlerle bakabilmektir. Üstesinden gelinecek olanın ne olduğunu anlamaya çalışmak ve kavramaktır. Bu nedenle kaybettiğimiz anda içimizdeki direncin soluğu, kazanmaya olan inancımız, bitmek bilmeyen yaşama sevinci, saldırı karşısında buradayız demek, burada olmak, burada olacak olmak ve bunu böylece bilmek ve göstermektir umut. Umut yılların içinde sessizce büyüyen sestir. Umut görebilmek ve dokunabilmektir zamanın bu sesine. Mayakovski'nin dediği gibi, "zaman olağanüstü uzun bir şeydir. ... Zamandır telgraf teli gibi uğuldayan." Umut bu uğultuyu türküye dönüştürmek yani zamanı bestelemektir. İşte bu nedenle, dalga dalga gelecek olan, kol kola girmiş insanların içinden yükselen en güzel türküdür umut. Ve hiç şüphesiz zamanın nereye aktığını sorgulamak zamanın içinde "akmaktan" her zaman daha umutludur. Peki, böyle bir sorgulama yaparken tarihsel ve kavramsal olarak neleri dikkate almak gerekir? Kitabın içerdiği bölümleri tanıtmadan önce bu bölümde son olarak bu soruyu yanıtlamaya çalışıyoruz. Bu tartışma kitapta ele alınan konuların ne tür bir kuramsal kurguyla bir araya getirildiğinin de anlaşılması için bir arka plan oluşturuyor.

Marx (1976) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı eserinin hemen girişinde, toplumların değişim ve dönüşümünü belirleyen etkenlere dikkat çeker. Bu paragrafta yazılanlar sosyal bilimcilerin temel meselesini ortaya koyması bakımından bugün hâlâ öne-

mini korumaktadır: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine çöker." Marx'ın vurgulamak istediği süregitmekte olan toplumsal ilişkilerin belli bir belirlenmişliğe tabi olduğudur. Marx, bu belirlenmişliğin "bütün ölmüş kuşakların geleneği" ile ilgili olduğunu ve "yaşayanların beyinleri üzerine çöktüğünü" önemle belirtir. Birçok sosyologun katılacağı bir görüştür bu. Çünkü gelenekler yani toplumsallaşmış alışkanlıklar, geleceği bugünden farklı ve yeniden inşa etmenin önündeki en önemli engellerdir. Bugün dünya kapitalizmi bir yol ayrımındadır ve insanlık köklü değişimlere gebedir. Peki, günümüz kapitalizminin temel çelişkileri nelerdir ve değişimin yönünü hangi etkenler, nasıl belirleyeceklerdir? Bu çelişkileri aşma yönünde gerçekleştirilebilecek yaratıcı eylemleri sınırlayacak olan gelenekler ve bunların yaşattığı kurumlar nelerdir?

Kitabın son bölümünde bu sorulara tekrar döneceğiz. Şimdilik Marx'tan yaptığımız alıntıya odaklanarak, bir defa daha aynı soruyu soralım: Değişimi engelleyen gelenekler nedir ve yaşayanların beyinlerini nasıl istila edip, onların yaratıcı eylemini tutsak almaktadırlar? Gelenekler insanların karşısına bir söz yığını olarak çıkar. Bu sözler gelişigüzel söylenmiş sözler değildir. Aksine, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve onlara süreklilik kazandıran, belli bir mantığın doğruluk ve değerler sistemine göre birbirleriyle tutarlı bir şekilde bir araya getirilerek kurulan cümlelerle, yaşayanların beyinlerine yerleştirilmişlerdir. Buradaki mantık, sosyal bilimin en önemli kavramlarından birisi olan iktidar kavramına işaret eder. Demek ki, iktidarın taşıyıcıları olarak gelenekler belli bir mantık kalıbı içerisinde insanların eylemlerini, yani neyin neden yapılabileceğini ya da aynı şey demek olan neyin neden yapılamayacağını meşruluk zemininde belirlerler. Bu açıdan değerlendirildiklerinde, geleneklerin tutarlı düşünce ve belirlenmiş eylem sistemleri olarak iktidarın moleküllerini oluşturduklarını söylemek mümkündür. Bir anlamda iktidar gelenek molekülleri ile toplumsal alana yayı-

larak varlığını kurar ve sürdürür. İnsanlığın içinde bulunduğu koşulları değiştirmek kaçınılmaz olarak iktidara ve belirtilen nedenden ötürü de geleneklere karşı eleştirel bir tutum almayı gerektirir.

Bu bağlamda bu kitabın ana sorununa dönecek olursak, kapitalist toplumların ikili bir iktidar yapısına sahip olduklarını ve bu ikili iktidar yapısının geleneklerine bağlı olarak varlıklarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Bu iktidarlardan birincisi sermaye iktidarı, ikincisi ise devlet iktidarıdır (Marx, 1986; Clarke, 1991; Berger, 2001; Jessop, 1982, 2002). Bu nedenle kapitalist toplumların iç dinamikleri bu iki iktidarın mantığından türeyen eylemlerin bileşkesince belirlenir. Beklenebileceği gibi bu iki iktidar alanı zaman zaman uyumlu, zaman zaman uyumsuzluk içerisinde "yaşayanların beyinlerine" seslenerek onları belli eylemlere çağırmaktadır. Sermaye iktidarının seslenişi dünya ölçeğinde "sınırsız" birikim ve kâr güdüsü temelinde ücretli emek ilişkisinin ve özel mülkiyet hakkının sürekliliğinin ve genişlemesinin güvence altına alınmasını önceler (Harvey, 2003a ve 2003b). Kapitalizmin beşyüz yıllık tarihi içerisinde bu temel öncülden türeyen ekonomik, siyasi ve kültürel alanların düzenlenmesine imkan sağlayacak olan bir düşünce sistemi ve buna tekabül eden kurumsal mekanizmalar geliştirilmiş ve kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşmasına paralel olarak bu düşünceler ve kurumlar meşruluk kazanarak, hâkim geleneklere dönüşmüştür. Devlet iktidarı ise sermaye iktidarının aksine belli coğrafi sınırlar dahilinde kendi özgün seslenişini yaratarak toplumsal çelişki ve çatışmaları hukuki temelde uyumlaştırmaya çalışır (Bonefeld ve Holloway, 1996; Clarke, 1988). Bu amaçla devlet, siyasi sınırları dahilinde, Max Weber'in işaret ettiği gibi, hukukun temsilcisi olarak şiddet uygulama erkini tekelinde tutmaya odaklanmıştır. Bir devlet iktidarının meşruluğu adaleti tesis edebilmesine dayandığından, devlet adalet sistemini yani hukuku düzenleyerek şiddet uygulayabilme erkini kendi elinde toplayabilir. Toplum sadece sermaye sahiplerinden oluşmadığından, devletin inşa edeceği hukuk tümüyle sermaye iktidarının seslenişine tabi olursa, devletin meşruiyet kazanması güçleşecektir. Dünya kapitalizminin son 200 yılı bu

açıdan öğretici birçok deneyime sahiptir.

Kapitalist devletler sisteminin örgütlenmesi ulus-devletler arasında bir iktidar mücadelesi içermektedir. Hegemonya mücadelesi olarak adlandırılan bu sürecin merkezinde dünya piyasasında mali ve ticari işlemlerde küresel dolaşım aracı olarak kullanılacak olan paranın, yani dünya parasının, hangi devletin parası olacağı yer alır. 19. yüzyılın başından günümüze değin Marx'ın para sermaye ve üretken sermaye kavramlarından hareketle dünya kapitalizminin belirli dönemlerde kazandığı özgün niteliklerini belirlemeye çalışırsak, bugüne kadar tesis edilen hegemonya düzenlemelerinde, kabaca 1930-1970 yılları bir yana bırakılırsa, para sermayenin devletlerin denetiminin dışında bırakılarak "kozmopolit" bir kimlikle sınırlar arası hareket serbestliğine sahip kılındığını söylemek mümkündür (Overbeek, 2004). Para sermayenin bu kozmopolit niteliği, üretim ve tüketim süreçlerini mekânsal olarak ayrıştırarak küresel düzeyde sermaye birikiminin bir mekânda, merkez ekonomi bloğunda yoğunlaşmasına yol açmıştır. Küresel kapitalizmin aşırı üretim ve eksik tüketim bölgelerine ayrışmasına yol açan bu eğilim, beraberinde aşırı birikimin yol açtığı sermayenin değersizleşme sürecini de getirerek, kapitalizmin genel krizlerinin hazırlayıcısı olmuştur (Marx, 1979; Schwartz, 2002-3; Hopkins and Wallerstein, 1979; Mattick, 1981). Klasik liberalizmin sonu kabul edilen 19. yüzyılın sonunda bu eğilim merkez devletler bloğunda tekellerle devletin doğrudan bütünleşmesine yol açarak, devlet kapitalizmini doğurmuş ve ulusal temelli sermaye blokları arasında artan rekabet emperyalistler arası bir savaşla sonuçlanmıştır. Bu aşama devlet iktidarının neredeyse tümüyle sermaye iktidarının seslenişine tabi olduğu aşamadır (Baran and Sweezy, 1966; Schwartz, 2002-3).

20. yüzyılın başlarında sosyalist devrim tehdidi ile daha da derinleşen genel kriz, merkez bölge kapitalist devlet modelinde önemli dönüşümlere yol açmıştır (Hobsbawm, 1994). Söz konusu devlet örgütlenmeleri kozmopolit kapitalist sınıfların iktidarından görece bağımsızlaşarak, ulusal sınırlar içerisinde yer alan tüm toplumsal kesimlerin ve sınıfların çıkarlarını dikkate alan bir ikti-

dar yapısı arayışına girişmişlerdir (Arrighi, 1994). Bir başka deyişle, süreç sermaye iktidarının devlet iktidarının seslenişine tabi olacak şekilde siyasal olarak denetlenebileceği bir yapıya doğru evrilmesini içermiştir. Bu geçişin ilk evrelerinde ABD'de üretken sermaye birikimini önceleyen ulusal tekelci devlet modelinin öne çıktığı görülmüştür (Hardt ve Negri, 1994). 1929 Büyük Çöküşü ile birlikte dünya piyasası ölçeğinde fiyatların aniden ve her zaman olduğundan daha hızlı düşmesi devletin para sermayenin sınır-ötesi hareketi üzerine bir denetim getirmesini mümkün kıldığı gibi, bu dönemde devlet, paranın yönetimini özel sermaye bloklarının yani "yüksek finansın" elinden alarak, doğrudan siyasal olarak denetleyebildiği bir araca dönüştürebilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ikinci emperyalistler arası savaştan güçlenerek çıkan ABD'nin 1944'te Bretton Woods'ta inşa ettiği uluslararası para ve sermaye sistemi devletlerin yüksek finansa yani kapitalist sınıfın iktidarına doğrudan tabiyetten kopuşlarının dünya ölçeğinde gerçekleştirilmesi olarak görülebilir.

Bu tarihten itibaren ABD ulusal ölçekte paranın yönetimini Federal Reserve (ABD'nin Merkez Bankası) sistemine tamamıyla devrederken, dünya ölçeğinde IMF ve Dünya Bankası emperyalist devletlerin merkez bankalarıyla Federal Rezerv arasındaki uyumu sağlayan kuruluşlar olarak işlev görecek şekilde oluşturulmuşlardır. Bu düzenlemelerle birlikte dolar dünya parası niteliğini kazanırken, bu paranın gücü ve güvenilirliği doğrudan ABD'nin siyasi ve askerî gücüne yedeklenmiş olmaktadır (Halliday, 2001; Magdoff, 2003; Beaud, 2003). Paranın denetiminin devletin eline geçtiği bu dönemde, ABD üretken sermaye blokları üretimi, kendi sınırları dışına doğru taşımaya başlarken, hem emperyalist devletlerde hem de Sovyet Bloğu dışındaki çevre ülkelerin büyük çoğunluğunda ulusal ölçekte üretim ve tüketimin sürdürüldüğü bir sermaye birikim süreci başlatılmıştır. Bu açıdan Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya'nın dış piyasalara yönelik sermaye birikimi modeli inşa edilen sistem içerisinde bir ayrışma noktası olarak belirmiş olmakla birlikte, bu düzenleme doğrudan ABD'nin bu bölgeye yönelik bölgesel politikalarının bir sonucu görünümündedir ve üretken

sermaye temelinde sermaye birikimi modelinin bir türü olarak dönemin özelliklerinden sapmamaktadır (Schwartz, 2002-3).

Sonuç olarak, 1945 sonrasında ABD, kapitalist sınıfın dolayımsız iktidarına karşı kapitalist devletin görece özerk iktidarını önceleyen bir yapısal düzenlemeyi siyasal olarak inşa ederek emperyalistler arası çelişkileri uyumlaştırabilmiştir. Bu anlamda savaş sonrası dönemde "süper emperyalist" bir gücün dünya ekonomisinde istikrarı sağlamasıyla sermaye birikiminin koşullarının yeniden inşasına tanıklık edilirken, ulusal kapitalist devletler sermaye bloklarından görece özerkleşmiş bir yönetim ve düzenleme yeteneği kazanmış bulunmaktaydılar. Bu durum 1960'ların sonuna değin kesintisiz işlediği izlenimini vermiştir. ABD'nin liderliğinde ve üretken sermayenin önceliğinde oluşturulan savaş sonrası uluslararası ekonomik düzenlemeler devlet blokları arasında ticaret dengelerinin sağlanması koşulunu gözetmiştir. Nitekim Şekil 1'den dünya ticaretinde 1948-1970 döneminde bloklar içinde ve arasında dengenin sağlandığı ve buna bağlı olarak tek tek devletlerin ticaret dengesinden sapmasına kural olarak izin verilmediği görülmektedir.

Şekil 1: Dünya Ekonomisinde Dış Ticaret Dengeleri, 1948-2003, Milyar $.

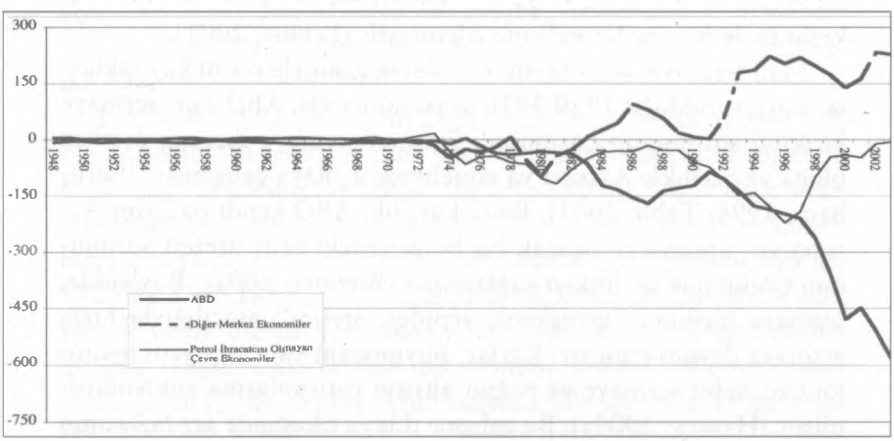

Kaynak: IFS (International Financial Statistics) veri setinden hesaplanmıştır.

Ticaret akımlarında gözlemlenen denge eğilimi hem merkez ül-

ke bloğunda hem de çevre ülke bloğunda hâkim olan sermaye birikim tarzına bağlı olarak ulusal ölçekte arz fazlasının ortaya çıkmasına izin vermeyen maliye ve para politikalarının uzun dönemli büyüme hedefine odaklanmış oluşundan kaynaklanmaktadır (Adelstein, 1991; Aglietta, 2000). Bu dönemde dış ticaretin ulusal gelire oranı düşüktür ve sermaye hareketleri üzerindeki devlet kontrolu sayesinde dünya ekonomisindeki gelişmelerin ulusal ekonomilere etkisi önemli bir boyuta erişememektedir. Nitekim sabit fakat ayarlanabilir döviz kurlarının sağladığı olanaklarının devreye sokulmasıyla döviz kuru ayarlamaları yapılarak ticaret dengesinin sağlanabilmesi mümkün olmaktadır. Bu sayede reel ücretler üzerinde doğrudan bir baskı oluşmasına gerek kalmamış ve sermaye emek çelişkisinin derinleşmesi engellenebilmiştir. Ayrıca dönem boyunca devletler birbirlerinden farklılaşabilen ulusal tabanlı iktisat politikaları izleyebildiklerinden ücretler uluslar arasında farklılaşmış, bu ise artı-değer ve kâr oranlarının coğrafi olarak farklılaşmasına yol açmıştır. Bu açıdan dönem boyunca örgütlü işgücünün oldukça güçlü olduğu Avrupa'da ücretlerin ulusal gelirden aldığı pay artmaya devam etmiştir. Kendi piyasasının genişlemesine dayanan bir sermaye birikim modelini benimsemiş olan ABD'de ve hızla sanayileşmekte olan birçok çevre ülkesinde de benzer bir gelişme izlenmiştir (Levine, 2001).

Mali sermaye akımlarının neredeyse tümüyle resmi kaynaklarla sınırlı tutulduğu 1950-1970 arası dönemde, ABD aşırı sermaye birikimi sorununun çözümünü üretken sermaye ihracını merkez bloğa ve özellikle Avrupa'ya yönelterek aşmaya çalışmıştır (Burnham, 1996; Tabb, 2001). Buna karşılık, ABD kendi pazarını Avrupa ve Japonya'ya açarak bu bölgelerdeki aşırı üretim sorununun çözümüne de imkan sağlamıştır (Brenner, 2002). Böylelikle, sermaye birikimi "genişlemiş yeniden üretim" aracılığıyla hızla artmaya devam etmiştir. Kârlar, büyümenin yanı sıra yeni teknolojilere, sabit sermaye ve yoğun altyapı yatırımlarına yönlendirilmiştir (Harvey, 2003a). Bu gelişme dünya ölçeğinde arz fazlasının ortaya çıkmasına neden olan temel gelişmedir ve ileri sanayi ülkelerindeki merkezileşmiş üretken sermaye blokları arasındaki reka-

betin yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. 1960'ların ikinci yarısından itibaren, arz fazlası dünya ölçeğinde fiyatların düşmesi yönünde bir baskı oluşturmuştur. Öte yandan ulusal sermayeler arasındaki varolma mücadelesi sadece fiyatlar üzerinden süren piyasa rekabetiyle sınırlı değildir, mücadele daha çok yeni teknolojiler ve sabit sermaye yatırımlarıyla üretkenliğin artırılması üzerinden süren bir rekabeti de içermektedir (Brenner, 2002). Bu açıdan 1960'lar boyunca yeni sabit sermaye yatırımları yapabilen Alman ve Japon şirketleri ABD'li şirketleri her geçen yıl kârlılıkta daha da geride bırakmışlardır. Bu eğilim merkez ülkeler bloğunda bir taraftan sermayenin daha da yoğunlaşması ve merkezileşmesine diğer yandan da kârlı olarak üretken alana aktarılamayacak çok büyük bir sermaye fazlasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kısacası 1970'lere girerken "tek ülkede kapitalizmin" ya da daha doğru bir deyişle kapitalizmin ulusal ölçekte ve kapitalist sınıfın dolayımsız iktidarından görece bağımsızlaşmış devlet düzenlemeleriyle yeniden üretiminin sınırına gelinmiştir (Holloway, 1996; Clarke, 1988). Bu ortamda ABD'li tekelci sermaye blokları fazla sermayeyi ulusal sınırlar arasında serbestçe dolaştırabilme özgürlüğünü kazanabilmek doğrultusunda kendi devleti üzerinde siyasi bir baskı oluşturmaya başlayarak, devlet iktidarını sermayenin dolayımsız iktidarına tabi kılmayı doğrudan talep etmişlerdir (Dumenil ve Levy, 2001).

Birçok açıdan değerlendirildiğinde 1971 yılı savaş sonrası inşa edilmiş olan "düzenlenmiş sermaye birikimi" modelinin sonunun başlangıç yılı görünümündedir (Aglietta, 2000). Daha önce yazılanlardan da çıkarsanabileceği gibi, dönüşümü hazırlayan koşulların ortaya çıkması on yıl öncesine kadar geri götürülebilse de 1971'de ABD 1893 yılından bu yana ilk kez mal ticaretinde açık vermiş ve bu durum yeni dönemin değişmez yapısal öğelerinden birisini oluşturacak şekilde bir dönüm noktası oluşturmuştur (Bkz. Şekil 1). Bu tarihte ABD Bretton Woods para ve sermaye sistemini tek taraflı olarak ortadan kaldırarak tekelci sermaye bloklarının devlet denetimine tabi olmaksızın ulus-ötesi mali işlemler yapabilmesinin önünü açmıştır. Bu siyasal manevra sadece

New York ve Londra'nın tekrar uluslararası mali piyasalar olarak canlanmasına yol açmakla kalmamış, rekabet güçlerini kaybetmek korkusuna kapılan diğer merkez ülke sermaye bloklarının da zamanla ulusal mali sistemlerinin kuralsızlaştırılmasını talep etmelerine ve böylelikle "mali serbestleşmeyi" dünya ölçeğinde yeniden gelenekleştirecek güçlü bir ideolojik iklimin yaratılmasına ivme kazandırmıştır (Hobsbawm, 1994). Bu gelişme neticesinde 1945 sonrasında gelenekleşmiş olan "piyasaların" devletlere tabi kılınması mecburiyeti yavaş yavaş ortadan kalkacak ve "piyasalar" bundan böyle devletleri kendilerine tabi kılacaklardır. Bu ise dünya ekonomisinin giderek çıplak ekonomik liberalizme ve bununla birlikte sermaye ve mal fetişizmine teslim olması anlamına gelecektir. Bir başka deyişle, 1971'i izleyerek merkezde Keynesçi refah devletinin, çevrede ise bazı ülkelerde önemli bir gelişme kaydetmiş bulunan kalkınmacı devletin tasfiyesine girişilecektir.

Bu dönüşümün gerçek içeriği ABD'nin dünya siyaseti açısından değerlendirildiğinde, ABD'nin dünyanın geri kalanına ekonomik liberalizmi dayattığı, devletin ekonomiyi yönlendirmedeki aktif rolünü ise kendisi için koruduğu görülecektir. Gerçekten de 1971 sonrasında ABD, doları Bretton Woods'un sabit altın paritesinden bağımsızlaştırarak dünya parası üzerinde sınırsız bir seniyoraj hakkı elde etmiş ve Keynesçi makro ekonomik politikaları mali serbestlik koşullarına uygun bir içerikte kullanmayı sürdürebilmiştir. Bu siyasal güce dayanarak ABD aynı zamanda Federal Reserve'in uyguladığı faiz politikalarıyla ve dünya ölçeğinde IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla devreye soktuğu dayatmalarla doların değerini ayarlayarak değersizleşmiş bulunan üretken sermayesini yaşatabilme imkanını kazanmıştır.

1970'lerden günümüze ABD dönemsel olarak doların değerini düşürerek çok uluslu şirketlerini yabancı rakiplerine karşı korumuş ve böylelikle dünya imalat sanayisindeki ağırlığını sürdürebilmiştir. Doların değerinin düşürülmesi çoğu zaman ABD dışında üretim yapan ve büyük ölçüde ABD'de üretilen girdileri kullanan ABD'li çok uluslu şirketlerin üretim maliyetlerini düşürerek, bunlara rekabet avantajı sağlarken, ABD'de imalat sanayisindeki

gerilemeyi yavaşlatmıştır. Bu politikanın önündeki temel açmaz ise sistemin yapısal krizi olan aşırı sermaye birikimidir ve bu nedenle her genişleme dönemi enflasyonist bir tehlikeyle birlikte ABD'nin dış açıklarının artmasıyla sonuçlanarak düşük dolar politikasının çözüm oluşturamadığını kanıtlamıştır (Bonefeld, 1996; Brenner, 2002). ABD sürekli ve derinleşen aşırı birikim krizi karşısında yüksek reel faiz politikasını sermaye üzerindeki vergi yükünü düşürmekle ve kamu harcamalarını azaltmakla birleştirerek aşmayı denemek dışında bir seçenek bulamamıştır. Bu politika bir yanıyla dünyadaki fonları ABD'ye çekerek dış ve iç açıkların kapatılmasına imkan sağlamış, diğer yanıyla da ABD ekonomisinin durgunluğunu dışarıya ihraç etmesini mümkün kılmıştır. Bu durum ise "kuralsızlaştırılmış" dünya kapitalizminin yüzyılın sonunda derinleşmeye başlayan devletler çelişkisinin ana nedenini oluşturmaktadır (Panitch and Gindin, 2003, 2005). ABD dünyanın geri kalanını aşırı tasarrufa, eksik tüketime ve daralmaya zorlayarak, kendi çöküşünü dünyanın çöküşüne dönüştürmüştür. Bu çöküşün bölgesel dağılımı ise tarihsel kapitalizmin her döneminde olduğu gibi eşitsiz gerçekleşmiştir. Çöken, her geçen gün daha fazla borç yükü altında ihracat artışına ve mülksüzleşmeye zorlanan çevre ülkeler bloğudur (Amin, 1997). Ve yine devlet iktidarının doğrudan ve dolayımsız sermayenin iktidarına teslim olmaya zorlanması ve bu nedenle devletin meşruiyet krizinin derinleşmesi en fazla bu ülkelerde gözlenmektedir. Bu ise 21. yüzyıl dünya kapitalizminin yapısının ve dünya sisteminin geleceğinin nasıl şekilleneceğini anlamamız açısından çok önemli bir çelişki noktasıdır. Bu nedenle, kriz eğiliminin dünya genelinde merkez ve çevre devlet bloklarında nasıl deneyimlendiğini ve ne tür gelişmelere yol açtığını sorgulamak, zamanın nereye aktığını görebilmek açısından önem kazanmaktadır.

Bu kitaptaki yazılar bu ana sorunsal üzerinden kurgulandı. Kitap üç ana bölümden oluşuyor. Birinci bölümde dünya kapitalist devletler sisteminin merkezine odaklanıyoruz. Bu bölümde merkez devletler bloğunun mevcut durumda lideri olan ABD'ye yoğunlaşarak, uluslararası ilişkilerde izlediği siyasetin ekonomik te-

mellerini inceliyoruz. Çıkış noktamız bir saptama üzerine kuruluyor: ABD ve diğer merkez devletlerde yaşanan aşırı birikim krizi bir yandan kapitalizmin finansallaşmasına yol açarken, diğer yandan devletleri giderek daha fazla yoğunlaşan ulusal semaye bloklarının taleplerine bağımlı kılıyor. Bu durum ABD örneğinde çok açık izlenebiliyor. Dünya ölçeğinde dayatılan ekonomik liberalizm ve bununla bağlı olarak varlığını ve genişlemesini sürdüren küresel ticari ve mali akımlar ABD sermayesinin geleceği açısından can alıcı önemdedir. ABD sürekli büyüyen ticaret açıkları vererek sürdüremeyeceği bir yola girmiş olmakla birlikte, uluslararası ticari ve mali akımların artarak büyümesine bağımlı hale gelmiş bir sermaye bloğunun çıkarlarına öncelik vermek durumunda kaldığından, topyekûn korumacı politikaları devreye sokabilecek bir yeniden yapılanmaya gidememektedir. Dünya ticaretinin artması dolarize olmuş mali akımlar sisteminin derinleşmesini sağlarken, ABD'nin dış açıklarını sermaye girişleriyle kapatması bu süreçle ilişkili olarak mümkün olmaktadır. Şüphesiz bu türden bir mali genişlemeden en fazla kazancı olanlar küresel ticari ve mali akımlardan önemli kârlar elde eden ABD'li çok uluslu şirketlerdir. Dolayısıyla, ABD hâkim sermayesinin temel siyasi hedefi, doların dünya rezerv parası olma işlevinin sürdürülmesi olarak tanımlanabilir. ABD'de yükselen militarizmin ve buna koşut olarak derinleşen ve yaygınlaşan emperyalist saldırganlığın söz konusu siyasetin ayrılmaz öğeleri olduğunu görmek gerekiyor (Tabb, 2001). Bu bölümde, Hobson'un 19. yüzyılda yazdıklarını çağrıştıracak şekilde, ABD emperyalizminin sadece dünya halkları üzerinde doğrudan bir baskı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ABD halkını da yoksulluk ve yoksunluğa mahkûm eden bir siyaset olduğu anımsatılıyor. Bölüm bazen uyum bazen de çelişki içinde süren ABD ile AB arasındaki siyasi ilişkilerin çok genel bir düzeyde incelenmesiyle son buluyor.

İkinci bölümde ilgimizi çevre devletler bloğuna yöneltiyoruz. "Sürekli borçlanma toplumları" olarak nitelediğimiz çevre ülkeler hakkında ilk gözlemimiz, 1980'lerden bu yana bu bölgede borçluluk ilişkisinin toplumsal örgütlenmenin ana ilkesine dönüş-

müş olduğudur. 1980'lerin başında devletlerin borçlanmasıyla başlayan bu süreç, günümüzde hanehalkları borçlarıyla toplumsal dokunun tümünü ele geçirmiş bulunuyor. Söz konusu borç genişlemesi ve çeşitlenmesi hiç şüphesiz dünya ölçeğindeki aşırı birikim krizinin bir sonucudur. Bu bölümde incelediğimiz Latin Amerika ülkelerinin 1970'lerden bu yana deneyimledikleri borçlanma süreci, çevrenin bir türlü bitmeyen borçlanmasının ve giderek "mülksüzleşmesinin" ABD ve diğer merkez devletlerin küresel siyasetleriyle doğrudan ilişkili olduğunu görmemize imkan sağlıyor. Bu bağlamda, 1990'larda hâkim çevrelerin ağzından düşmeyen küreselleşme söyleminin artık eskiden olduğu gibi yoksulluğun Kuzey/Güney ekseninde ayrışmasını gizleyebilecek bir ikna kabiliyetine sahip olmadığını tespit ediyoruz. Bununla bağlantılı olarak her geçen gün daha fazla ihracata ve ticaret fazlasına zorlanan çevre ülkelerin, bu beklentiyi karşılayamayacaklarını göstermeye çalışıyoruz (Akyüz, 2003; UNCTAD, 2002, 2003a, 2003b). Merkez ve çevre ülkeler arasındaki ticaret hadleri her gün daha fazla çevre ülkeler aleyhine bozuluyor. Bu basit gözlemin işaret ettiği önemli sonuçlar "ne olursa olsun ticaret olsun" söyleminin girdabında yok olup gitmekle birlikte, çevre ülkelerde yaşananlar sürecin yoksullaşmadan yoksunluğa yani mülksüzleşmeye gittiğini çok açık gösteriyor (Boratav, Yeldan ve Köse, 2001; Akyüz ve Boratav, 2002; ISSAT, 2005). Bir türlü kapanmayan ticaret açıkları borçlanmanın yanı sıra kamusal hizmet ve kuruluşların satışıyla sonuçlanırken, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hakları fiilen yok ediliyor. Ortaya çıkan gerçeklik mülk sahipleri ve mülksüzler olarak kalın çizgilerle ikiye bölünmüş toplumların ürküntü veren görünümü oluyor. Mülk edinme özgürlüğünün burjuva özgürlüklerinin temelini oluşturduğu hatırlandığında, korkunç boyutlara varan "varlık eşitsizliğinin" hâkim çevrelerin mülksüzleşen kitleler nezdindeki meşruluğunu yitirmesine yol açabileceği beklenebilir. Hâkim çevrelerin mülksüzleştirme politikasından ekonomik ve siyasi çıkarları nedeniyle vazgeçemeyecekleri düşünüldüğünde, son çare olarak mülksüzlerin elindeki henüz sermayenin devrelerine dahil edilmemiş "kayıtdışı" varlıkları özel

mülke dönüştürerek bir "varlık yanılsaması" yaratabilecekleri düşünülebilir. Bu bölümde biraz da müstehzi bir içerikte kaleme aldığımız bir yazı, Peru'lu iktisatçı de Soto'nun bu yöndeki görüşlerine referansla sözü edilen çözümün uzunca bir zamandır denenmekte olduğunu okuyucunun dikkatine sunarken, bu çözümün aşırı birikim krizinin açmazlarına da çare olarak düşünüldüğünün altını çiziyor. Bölüm çevre ülkelerin kalkınmasına destek olmak amacıyla kurulmuş Asya Kalkınma Bankası gibi kuruluşların ABD'nin dünya siyasetini temsil eden "Washington Oydaşması"na hizmet etmekten öte bir işlevlerinin olmadığına işaret eden bir tartışmayla son buluyor.

"Türkiye: Bir Tahsilat Ekonomisi" başlığı altında bir araya getirdiğimiz yazılardan oluşan üçüncü bölüm, Türkiye halkının borç ödeme baskısı altında yaşadıklarını birinci ve ikinci bölümlerde tanıtılan dünya kapitalist devletler sisteminin günümüz koşullarıyla ilişkisi bağlamında ele alıyor. Bölümün temel amacı "mali disiplin" deyiminin tarihsel ve toplumsal karşılığının "yarı-sömürgeleşme" olduğunun ve bu anlamıyla ülkenin emperyalizme teslim edildiğinin görülmesini sağlamaktadır.

BÖLÜM I

MERKEZ: ABD'NİN EKONOMİK, SİYASİ VE ASKERÎ ŞİDDETİ VE AB

ABD HEGEMONYASININ SON AŞAMASI: FİNANSALLAŞMIŞ KAPİTALİZM

ABD ekonomisi George W. Bush'un iki başkanlık döneminde doların tüm güçlü paralar karşısında değer yitirmesi ve tarihinin en büyük iç ve dış açıkları ile karşılaştı. Bu dönemde, doların euro karşısındaki değeri ciddi ölçüde aşınarak, 2000'deki 0.924 (Euro/Dolar) seviyesinden 2003'ün sonunda 1.131'e geriledi. 2006 başında bu oran 1.21 düzeyindeydi. Dolardaki bu değer kaybına eşlik eden bir başka önemli gelişme ise hem ABD'de hem de diğer merkez ekonomilerde gözlemlenen faiz oranlarındaki düşüştü. ABD'deki faiz oranları 1980'lerin başında yüzde 10'lar düzeyine eriştikten sonra sürekli bir düşüş eğilimi göstererek, 2005'te yüzde 3'ler düzeyine geriledi ve Federal Reserve'in müdahalesiyle 2006'da yüzde 5 düzeyine çıkarılabildi.

Makro dengeler açısından George W. Bush dönemini diğer dönemlerden ayıran en belirgin özellik, ulusal bir ekonominin "temel dengeleri" olarak adlandırılan iç ve dış dengelerin, yani kamu bütçe dengesinin ve ödemeler dengesinin birlikte bozulması ve ABD'nin tarihindeki en büyük kamu açıklarıyla ve dış açıklarla yüz yüze kalmasıdır. Bu açıdan iki saptama yapmakta yarar görüyoruz: İlki ABD'nin dış ticaret ve cari işlemler dengesi (1980'lerin sonundaki kısa süreli toparlanma bir yana bırakılırsa) 1980'li yıllar boyunca sürekli olarak açık vermiş; 1990'ların sonundan itibaren de bu açık hızlı bir tırmanış eğilimine girmiş ve 2005 yılının sonuna yaklaşırken 600 milyar dolar seviyesini geçmiştir. Cari işlemler dengesinde ortaya çıkan bu bozulmanın temel nedeni ABD'nin ticaret dengesindeki sürekli bozulmadır. ABD'nin dış ticaret dengesindeki bozulmanın kaynakları hakkında birçok şey söylemek mümkün. Ancak bizce bunlardan en belirleyici olanı ABD'nin üretken sermayesinin diğer merkez ülkeler ve Asya (özellikle Çin) karşısındaki rekabetçi konumunu yitirmesidir. Bu durum ABD'nin kendi sınırları içinde yerleşmiş olan üretken sermayesi aracılığıyla dünya üzerinde dolayımsız bir iktisadi denetim kurma gücünü giderek kaybetmesi anlamına gelmektedir.

ABD'nin cari açıklarını kapatma sorununa bulduğu çözüm finansal kapitalizmdir, yani para sermayesinin kozmopolitleştirilmesi. Bu yolla ABD cari açıklarını dünyadan ABD'ye giriş yapan ve çoğu portföy yatırımı niteliğinde olan sermaye akışıyla kapatabilmektedir. Sürekli açık veren cari işlemlerin fazla veren sermaye hesabıyla kapatılması demek olan bu durum, ABD'nin açıklarını dünyaya finanse ettirdiğini söylemenin bir başka biçimidir. Nitekim tüm 1990'lar boyunca dünyanın (İngiltere dışındaki) diğer merkez ekonomileri ve petrol ihraç eden ülkeleri ile 1997 sonrası Asya ekonomilerinin ve genel olarak çevre (azgelişmiş) ekonomilerin ödemeler dengesi fazla vermekte ve bu fazlalar küresel düzeyde değerlendirildiğinde ABD'nin dış açıklarını finanse eden sermaye işlevini üstlenmektedirler. Bu açıdan 1997 Asya krizi ve Arjantin, Türkiye gibi çevre ekonomilerde bunu izleyen ardışık finansal krizler ve ardından IMF/Dünya Bankası'nca sürdürülen "istikrar önlemlerinin" anlamı daha da belirginleşmektedir. Bu ekonomileri fazla vermeye ve borç ödemeye mahkûm eden söz konusu programlar sonuçta sürekli açık veren ve hiçbir zaman "istikrar programına" tabi olmayan ABD'nin açıklarının finansmanı için kaynak oluşturmaktadır. İlk saptamamızı şöyle tamamlayalım: ABD'nin istikrarsızlığı çevrenin zorunlu "istikrara" tabi oluşudur ve yaşadığımız dönem tam da budur.

İkinci saptamamız George W. Bush yönetiminin kamu açıklarındaki görülmedik artışa ilişkindir: Clinton döneminin sonunda (1998-2000) uluslararası sermayenin yönünün ABD'ye çevrilmesinin etkisiyle kamu dengesinde ortaya çıkan rahatlama ve düzelme, George W. Bush yönetiminin ısrarla sürdürdüğü sermaye yanlısı vergi indirim politikaları ve askerî harcamalardaki artış sonucu 2003 sonunda 400 milyar dolar seviyelerine yükseldi. 2005 yılı sonunda bu açığın 500 milyar doları bulacağı tahmin edilmekteydi. Bu açığın temel kaynağını bugüne kadar olduğu gibi yine askerî harcamaların oluşturacağına hiç kimsenin kuşkusu yoktu. Hatırlanacağı gibi, Bush ve ekibinin 2005 yılı bütçesi için teklif ettiği askerî harcama 420,7 milyar dolardı.

Şekil 2: ABD, Kamu ve Dış Açıklar, 1970-2003, Milyar $

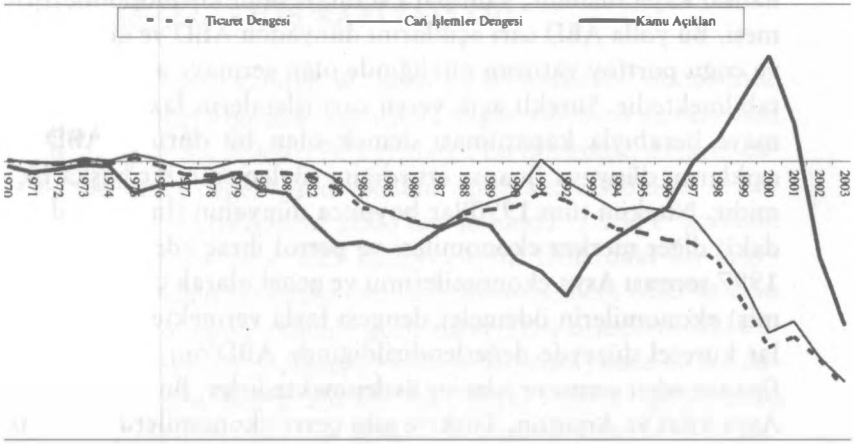

Kaynak: IFS veri seti.

Şekil 3: ABD, Faiz Oranlarındaki Gelişmeler

Kaynak: IFS veri seti.

Şekil 4: ABD, Parasal Tabandaki Genişleme, Milyar $

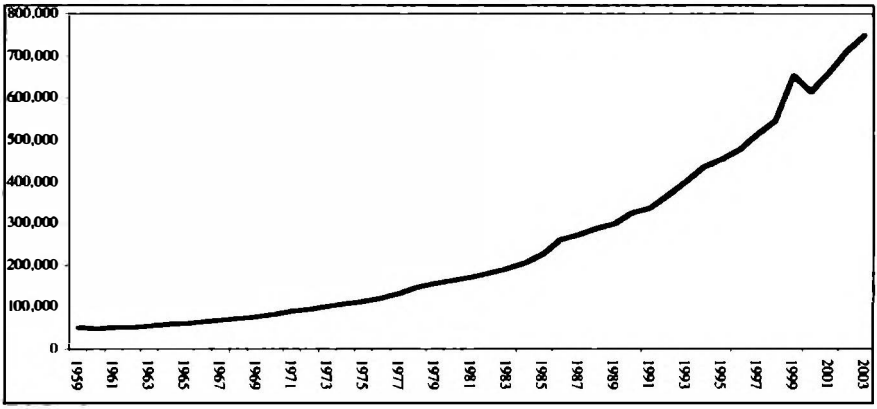

Kaynak: IFS veri seti.

Şekil 5: ABD'nin Döviz Rezervlerinin Dünya ve Gelişmiş Ülke Rezervlerine Oranı

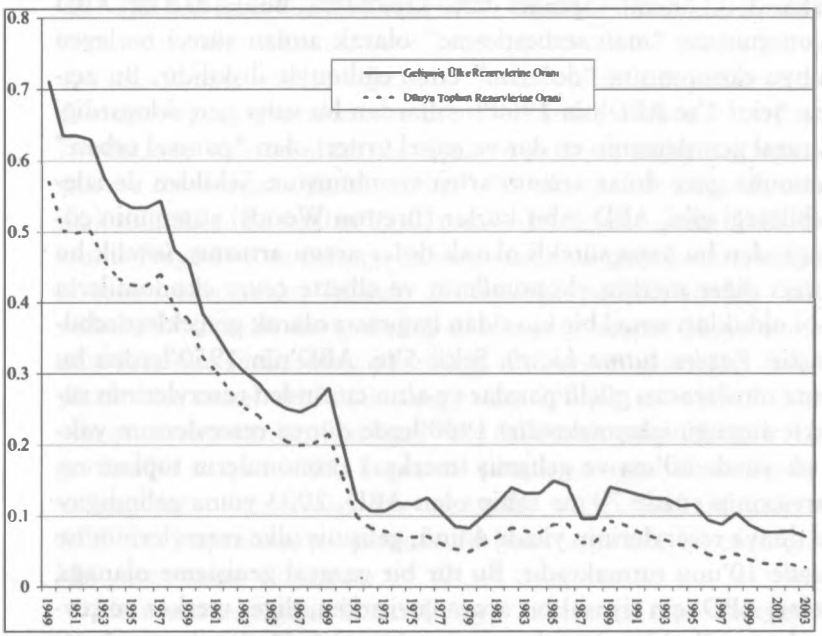

Kaynak: IFS veri setinden hesaplanmıştır

ABD'nin kamu açıklarının savaş projelerinden kaynaklandığı düşünüldüğünde, sorulması gereken soru ABD'nin şiddetinin bedelini kimin ödediğidir? Bu sorunun yanıtı aslında çok açıktır: Emperyalizmin savaşlarını ABD değil, fazla veren ve/veya vermek zorunda bırakılan coğrafyaların halkları "fonlamaktadır". ABD'nin artan kamu açıkları ve bu açıklar karşısında gelecek dönemde sürdürülecek politikalar küresel düzeydeki fiyat, döviz kurları ve faiz oranları ile büyüme oranlarının belirleniminde temel bir işleve sahiptir (Şekil 2, 3). İkinci saptamamızı da şu şekilde tamamlayalım: ABD'nin kamu bütçesi mali bir düzenleme olduğu kadar, belki ondan da fazla, siyasal bir projeyi temsil etmektedir. ABD, askerî şiddete dayanarak korumaya yöneldiği hegemonyasını kamu açıklarıyla, kamu açıklarını da dünya genelinde makro dengelerde istikrarı sağlayacağı vaadini içeren IMF güdümlü "iktisat politikalarıyla" desteklemektedir.

Bu saptamalar ışığında ABD ekonomisinin yakın geçmişine bakarak iki önemli saptama daha yapabiliriz. Bunlardan ilki ABD ekonomisinin "mali serbestleşme" olarak anılan süreci besleyen dünya ekonomisini "dolarize" etme eğilimiyle ilişkilidir. Bu açıdan Şekil 4'te ABD'nin 1960'lı yıllardan bu yana gerçekleştirdiği parasal genişlemenin en dar ve temel kriteri olan "parasal taban" tanımına göre dolar arzının artışı sunulmuştur. Şekilden de izlenebileceği gibi, ABD sabit kurlar (Bretton Woods) sisteminin çöküşünden bu yana sürekli olarak dolar arzını artırmış, üstelik bu süreci diğer merkez ekonomilerin ve elbette çevre ekonomilerin tabi oldukları temel bir kuraldan bağımsız olarak gerçekleştirebilmiştir: *Rezerv tutma kuralı*. Şekil 5'te, ABD'nin 1950'lerden bu yana uluslararası güçlü paralar ve altın cinsinden rezervlerinin sürekli düştüğü izlenmektedir. 1950'lerde dünya rezervlerinin yaklaşık yüzde 60'ına ve gelişmiş (merkez) ekonomilerin toplam rezervlerinin yüzde 70'ine sahip olan ABD, 2003 yılına gelindiğinde dünya rezervlerinin yüzde 4'ünü, gelişmiş ülke rezervlerinin ise yüzde 10'unu tutmaktadır. Bu tür bir parasal genişleme olanağı, doları ABD için siyasal bir araca çevirirken, diğer merkez ve çevre ekonomileri bu siyasal aracın varlığını sürdürme esasına daya-

nan ABD ekonomisine tabi kılmaya zorlamaktadır. Merkez ve çevre ekonomilerin rezervlerinde biriken (ve giderek daha da fazla birikeceği izlenen) dolarların gerçek anlamı ise, ABD'nin karşılıksız olarak bastığı ulusal parasıyla gerçekleştirdiği harcamalarının bu ekonomiler tarafından ödenmesi ya da ödemeye mecbur bırakılmalarıdır.

"Meslekten iktisatçı" ekonomilerin bugününü ve geleceğini tartışırken, kontrol edilemeyen gelişmelerden "dış şoklar" olarak söz eder. Petrol fiyatlarındaki artış, döviz kurlarındaki ani sıçrama, faizlerdeki şiddetli dalgalanmalar hep bu dış şokların sonuçlarıdır. Bu tür "kontrolsüz dalgalanmalar" denetlenemeyeceği için sağduyulu meslekten iktisatçıların görevi, bu "nereden geldiği belli olmayan" uğursuz şokları tahmine çalışmak ve ekonomileri bu olası şoklara karşı uyarmak olarak tanımlanmaktadır. George W. Bush'un ikinci defa iktidara gelmesi meslekten iktisatçıların bu "kuşku" ve "merakında" bir uyanışa yol açmıştır. "ABD cari açıkları nasıl sürdürülecektir?", "Sermaye hareketlerinde ve yönünde ortaya çıkacak bir kırılganlık ve tersine dönüş küresel ekonomiyi nasıl etkileyecektir?", "Artan rezerv maliyetleriyle büyümeyi ve parasal istikrarı sağlamak mümkün müdür?", "Petrol fiyatlarında küresel düzeyde fiyat ve maliyet ilişkisini bozacak şiddetli bir sıçrama olacak mıdır?" Bu tür soruları daha da artırmak mümkün. Bu açıdan hatırlatmak istediğimiz şudur: ABD'nin kamu dengesi ve bu dengeyi belirleyecek olan politikaları (özellikle askerî harcamalar üzerine sürdürdüğü politikaları) ile "mali serbestlik" ilkesine dayandırdığı dünya para sistemi dünya ekonomisi üzerinde sürdürmeyi planladığı iktidarının geleceğini belirleyecek olan temel müdahale araçlarıdır. Dünya ve özellikle bizim gibi çevre ekonomiler için "şok" sayılabilecek gelişmelerin kaynağı olan bu araçlar, ABD hegemonyasının varlığını sürdürmesinin vazgeçilmez öğeleridir. Bu noktada vurgulanması gereken ABD'nin hegemonya siyasetinin devletler arasında bir para çelişkisi yaratmakta olduğudur.

Hatırlanacağı gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan dünya sisteminin temel yapısal unsurlarından birisi uluslararası

mali akımların denetim altında tutulmasını öngören bir para sistemidir. Bu sistemin varlığı ulus devletler düzeyinde örgütlenmiş göreli olarak "bağımsız" merkez bankalarına dayanır. Sistemin tasarımında devletlere sürekli dış açık vermemek koşuluyla maliye ve para politikalarını oluşturmaları ve yönetmeleri açısından göreli bir özerklik tanınmıştır. Başka bir deyişle, ilkesel olarak devletlerin senyoraj hakları kendi iç siyasal dengelerine tabi kılınmıştır. Günümüz devletler sisteminin para çelişkisinin bu temel siyasal ilkeden sapılmasıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, ABD'nin dolar dolayımıyla dünya ölçeğinde sermaye hareketlerini denetleme ve düzenleme erkini elinde tutmasının, diğer ulus devletlerin egemenlik hakları üzerinde kısıtlayıcı bir etki yarattığı rahatlıkla görülebilir. Bu durum, küresel düzeyde para ve devlet ilişkileri açısından düşünüldüğünde, ABD'nin para idaresinin diğer ulus devletlerin para idarelerini bağımlı yapılara dönüştürmesi olarak okunabilir. Bu anlamda dünya kapitalist sisteminin temel devlet çelişkisi dünya parasını (bugün için doları) denetleyen ve düzenleyen ABD'nin senyoraj hakkını elinde bulundurma yetkisinden kaynaklanmaktadır. Durum en basit hali ile şu şekilde ifade edilebilir: Gerek gelişmiş ve gerekse azgelişmiş ekonomilerin para yaratma yetkileri, para arzını sürekli olarak artırabilen ABD'nin senyoraj yetkisi ile sınırlandırılmaktadır. Daha açık ifade edersek, dünya ekonomisinde canlanma, daralma, enflasyon gibi ekonomik gelişmeler doğrudan ABD'nin para politikasına tabidir. Ve hiç kuşkusuz ABD'nin para politikası da "kozmopolit" para sermayesine, yani "yüksek finansa" tabidir. Dolayısıyla, ABD yüksek finansı sadece dünya genelinde değil, aynı zamanda kendi ulusal sınırlarında da gündelik yaşamı abluka altına almıştır. ABD'de çalışarak yaşamak zorunda olan emekçiler açısından bu saldırının sonuçlarına izleyen bölümde kısaca değinilecektir.

ARŞ'TA YANGIN: ABD'DE FİNANSAL KAPİTALİZMİN KISA BİR BİLANÇOSU

Türkçede "arş" sözcüğü İslam dini inanışına göre göğün en yüksek katını temsil etmek için kullanılır. Günümüz para veya sermaye dinine göre ise göğün en yüksek katı Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu bölümde *Arş'a* yani ABD'ye daha yakından ve içeriden bakıyoruz. Bu amaçla Arş'ın sermaye ilişkileri ağı içinde borç yükü altında ezilen emekçilerinin maddi yaşam koşulları hakkında gözlemler sunuyoruz. Tabii ki, ABD halkı bu kısa bölümün öne çıkardığı açmaza ek olarak yoksulluk, ırkçılık, bölgesel eşitsizlik, yaygın uyuşturucu kullanımı, savaş ve benzeri daha birçok ciddi sorunla boğuşmaktadır. Bu bölümde bu sorunlardan bir tanesiyle, finansal kapitalizmin yol açtığı "borçluluk" problemiyle ilgili bir değerlendirme sunuyoruz.

ABD'ye New York şehrinden giriş yapanların ilk görmek isteyecekleri şey hiç kuşkusuz Hürriyet Abidesi'dir. *Emma Lazarus*, bu etkileyici abideye ithaf ettiği dizelerinde, günümüz *Arş*'ını "altın bir kapıya" benzetir. Bu kapının hemen yanında duran güzel kadının elindeki meşaleyi, "hürriyet havasına" susamış, dünyanın "yorgun", "fakir", "evsiz", "biçare", "sürüler halinde bir araya gelmiş kitlelerini" kurtuluşa davet eden bir ışık ya da aydınlık olarak betimler.

Serin bir sonbahar gününde okunduğunda tüyler ürpertebilecek olan bu dinsel dizeler, hâlâ ABD'ye gitmek için "yeşil kart piyangolarına" katılan başka ülkelerin "biçarelerini" etkilemeye devam etse de, ABD'de yaşayan "biçareler" için çoktan unutulmuştur. Günümüzde Arş'ın merkezindeki insanların önemli sayıdaki çoğunluğu "yorgun", "fakir", "evsiz" ve borç yükü altında "sürüler halinde" bir araya toplanmış bir görünümdedir. Gidecek yerleri olmadığından olsa gerek, bir kısmı başka topraklara zorla savaşa gönderilmektedir. Afganistan ve Irak'ı kana bulayan savaşlara gönderilen askerlerin en büyük umudu, savaş sonrası kendilerine vaat edilen müreffeh yaşam hayalidir.

ABD'deki maddi yaşam koşulları hakkında dikkati çeken ilk çarpıcı dengesizlik insanlar arasındaki zenginlik farkıdır. Arş'ın en zengin yüzde 1'i birikmiş zenginliğin yüzde 40'ına sahipken; bu

oran en zengin ilk yüzde 20'lik hanehalkları grubu için yüzde 85 düzeyine ulaşmakta ve toplumun geri kalan yüzde 80'inin toplam zenginliğin sadece yüzde 15'i ile yetinmek zorunda kaldığı görülmektedir. Son yıllardaki gelişmelerin bu eğilimi derinleştirmekte olduğu anlaşılmaktadır.* Nitekim Tablo 1'den 20. yüzyılın son çeyreğini kapsayan dönemde *Arş*'taki en varlıklı hanehalklarının ilk yüzde 5'i yıllık nominal gelirlerini yüzde 60 artırmışken, en yoksul hanehalklarının yüzde 20'sinin nominal gelirleri artmamış, aksine düşmüştür. Enflasyon hesaba katılırsa bu hanehalklarının reel anlamda gelirleri ciddi biçimde aşınmıştır.

Tablo 1. Arş'ta (ABD'de) Gelir Bölüşümü, Bin $

	1976	1996
Ortalama Hanehalkı Yıllık Geliri (Hanehalkları Toplamı)	39.419	47.123
En Yoksul %20 Hanehalkı Ortalama Yıllık Geliri	8.672	8.596
En Varlıklı %5 Hanehalkı Ortalama Yıllık Geliri	126.131	201.684

Kaynak: R. D. Wolff, Rethinking Marxism, No:1, Bahar, 2002.

Bu gözlem dünya genelinde 1990'larda izlenen gelişmelerle karşılaştırıldığında şaşırtıcı değildir. Neoliberal hegemonya döneminde (kabaca 1980'lerden bugüne) benzer şekilde ülkemizde ve dünyanın hemen her yanında toplumsal eşitsizliğin artarak kötüleştiği birçok çalışma tarafından gösterilmiştir. Bu açıdan günümüz dünya kapitalist sistemi hakkında şu saptamayı yapmak mümkün: ABD'deki ekonomik ve sosyal gelişmeler dünyamızdaki ekonomik ve sosyal gelişmelerin aynasıdır. ABD'deki hâkim ilişkiler ölçeği küçük ama şiddeti büyük çaplarda başka ülkelerde ve mekânlarda tekrarlanmaktadır. Tablo 2'de sunulan veriler bu saptamayı desteklemektedir.

* Bu bölümde sunulan istatistiksel bilgilerin tümü Wolff'ten (2002) alınmıştır.

Tablo 2. Arş'ta (ABD'de) Reel Hanehalkı Borcu (1998 Sabit Fiyatlarıyla, Bin $)

	1989	1992	1995	1998
Vergi Öncesi Medyan Hanehalkı Geliri	32.000	30.400	32.700	33.300
Vergi Öncesi Medyan Hanehalkı Borcu	19.200	19.900	23.400	33.400

Kaynak:R. D. Wolff, Rethinking Marxism, No:1, Bahar, 2002.

ABD'li hanehalkları ortalama olarak 1989 yılında 32.000 dolarlık bir reel gelire sahiplerken, 1998'de reel gelirleri 33.300 dolara yükselmiştir. Bu anlamda, ortalamada çok ciddi bir reel gelir artışı olmamıştır. Artan borç olmuş, 1989'da 19.200 dolar olan borç 1998'de 33.400 dolara çıkarak o yılki reel geliri geçmiştir. Birçok açıdan bunun bir "çılgınlık" olduğu düşünülebilir. Öte yandan unutulmamalıdır ki, bu, kapitalizmin tekrar tekrar yaşanan öyküsüdür. Kapitalizmin bu evrensel öyküsü açısından ABD kapitalizminin son 30-35 yılı şimdiden klasik sayılabilecek bir vakadır.

Bu dönemde üç ciddi durgunluk ve iki canlanma dönemi olduğu tespit edilmiştir. Bu süreçte olanların ABD hanehalklarını "borç yiğidin kamçısıdır" türünden şevke getirerek söz konusu çılgınlığa sevk etmiş olduğu düşünülebilir.* Ama mesele sanıldığından biraz daha karışıktır. Aslında ortada şöyle garip bir tablo mevcuttur: 1980'lerden bu yana ulusal gelir artış hızı önemli oranda yavaşlamışken, tüketim artış hızında önemli bir yükselme gözlenmiştir. Başka bir ifadeyle, ABD'de yıllar içerisinde maddi yaşamın sürdürülebilmesi için piyasa dolayımıyla daha fazla mal ve hizmet edinmenin gerekli hale geldiği görülmektedir (yani, *metalaşma*). Piyasa genişlemesi ve derinleşmesi bu şekilde artarken, hanehalkı gelirleri yavaş arttığı için borçlanma tek seçenek haline gelmiştir. Bu noktada akla şöyle bir soru takılabilir: "Hadi ABD'li hanehalkları yiğit olmasına yiğit de, bunlara borç verenlerin hiç aklı yok mu?" Yok desek zamanın ruhuna aykırı bir şey söylemiş olacağız. Ne de olsa bu tam bir liberal dönem, yani "akılcı bireylerin" önünün açıldığı, piyasalar marifetiyle birbirlerine

* ABD'deki hanehalkı borçlanmaları için ayrıca bkz. (Foster, 2006).

iyilik ve mutluluk dağıtmalarına imkan sağlanmış "hürriyet" dönemi, *hür teşebbüs* dönemi... O halde, bu çılgınlığın arkasında başka nedenler bulunmalıdır.

1980'lerin başında cereyan eden ekonomik durgunluk karşısında ABD'yi yönetenler kurumlar vergisini azaltıp, sosyal harcamaları kısarak ve bu durumu kalıcı, yapısal bir uygulamaya dönüştürerek Avrupa ve Japonya karşısında geriye düşen ekonomik iktidarlarını kurtarma operasyonuna girişmişlerdir. Bu operasyonun başlamasıyla canlanan ABD ekonomisiyle eş anlı olarak Avrupa ve Japonya durgunluğa girmiştir. Bu koşullar altında ABD dünya ölçeğinde sermaye hareketleri üzerindeki siyasi kısıtlamaları IMF marifetiyle kaldırtabilmiş ve durgunluğa giren merkez ülkelerden ABD'ye aşırı bir sermaye girişinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu süreçte ABD'de ekonomik canlanma "gürlemeye" dönüşmüştür (İngilizce hâkim iktisat dilinde ekonominin uzun dönemli genişleme dönemine girişine "boom" denilir. Boom Türkçede "gürleme" anlamına gelir). Öte yandan gürlemeye rağmen temel ekonomik ilişkilerde yapısal bir değişiklik gerçekleşmemiş ve 1980'lerin sorunları 1990'lara ertelenmiştir. Nitekim 1990'lar, daha da artmış olan sermaye fazlasıyla yeni bir durgunluk dönemi olarak başlamıştır. Durgunluğa yine aynı reçete düşünülmüş, kurumlar vergisi düşürülmüş, sosyal harcamalar daha da kısılarak ekonominin yeniden "gürletilmesine" girişilmiştir. Talih bu ya, tam bu operasyon başlamışken "yeni ekonomi" denen "ne at, ne deve" ortaya yeni bir oluşum çıktığı haberi yüksek medya kanallarından duyurulmaya başlanmıştır. Bu konuda söz üretme yarışı başlayınca "kemiği olmayan diller" bu oluşumu açıklamak için yepyeni tabirler bularak, e-ekonomi, e-işletme, e-ticaret, e-banka, e-para gibi yepyeni yapıların doğmakta olduğunu müjdelemişlerdir. O kadar çok e-lafın dolaştığı bir ortamda "e-ne" olacak sorusu kimsenin aklına gelmemiştir. Piyasaları yönlendiren yüksek finans uzmanları fırsat bu fırsattır deyip, "yeni ekonomi"de hareketin hep yukarı doğru olduğu, yani kapitalizmin durgunluk/genişleme döngülerinin, kriz olgusunun, artık ebediyen tarihe karıştığını duyurmuşlardır. Bu güzel haber "piyasaları" rahatlatmış ve borsada "kağıtlar" alıp başını gitmiştir. Kısacası, geniş bir hanehalkları kitlesi kağıt alıp kağıttan zenginleşmeye başlamış,

"zenginleştikçe" mal ve hizmet taleplerini yükseltmiş; tüketimlerinin gelirlerinin ve gerçek varlıklarının çok üstünde artması sonucu aşırı derecede borçlanmak zorunda kalmışlardır.

Söz konusu tüketim ve borçlanma çılgınlığı yoksul emekçi hanehalklarını da etkisi altına almıştır. Gerçekten de düşük ücretli ABD'lilerin bu çılgınlığa müdahil oldukları görünmektedir. Emekçiler, kağıttan zenginlik yanılsamasına sahip olamayacaklarından, "daha çok çalışır, daha çok kazanır, daha çok tüketiriz" diye düşünmüş olmalıdırlar. Ama ortada çok kazançlı iş yoktur çünkü yüksek ücretli iş genişlemesi mevcut değildir. Varolan sadece e-ekonomi balonudur ve maalesef her şey bundan ibarettir. Bu durumda yüksek gelir elde etmek için düşük ücretli iki, üç, bazen dört işte çalışmaktan başka bir alternatif yoktur. Bir de "ev hanımlarını" bu tür düşük ücretli işlerde çalıştırarak hanehalkı gelirini artırmak mümkün görünmektedir. Bu da yetmezse? O zaman borçlanılır. Ne de olsa e-ekonomi "gürlemektedir". Bunların hepsi aynen gerçekleşmiştir. Sonuç: 1967 yılında çalışan başına 1758 saat olan yıllık çalışma süresi, 1998 yılında 1898 saate çıkmıştır. ABD'li emekçiler neredeyse yaşamlarının tümünü işte yani ev dışında geçirmektedirler.

Emekçilerin sosyal ilişkilerine bu denli yabancılaştıkları bir dönemde çocuklarının başına hayırlı şeylerin gelmeyeceği aşikârdır. Nitekim onlar da son yıllarda garip eğilimler göstermeye başlamışlardır. Yapılan bir araştırma, ABD'li liseli gençler arasında yüzde 26'sının intihar etmeyi düşünmüş olduğunu, yüzde 9'unun ise intihara teşebbüs etmiş olduğunu göstermektedir. Ne de olsa hür teşebbüs dönemidir bu! Bunlar olurken 2000 yılında e-ekonomi balonu aniden patlayıvermiştir. Herkesin buz gibi bembeyaz olduğu bu anda "gürleyen" tek şey felaket tellalı istatistikler olmuştur: 1980 yılında 1.4 trilyon dolar olan tüketici borç stoku 2000 yılında 6.5 trilyona çıkmış bulunmaktadır.

Yani ikiz kuleler 9/11'den önce ciddi ölçüde hasar görmüştür. 9/11 zaten korkmuş olan ABD halkını tam bir depresyona sokmuştur. Garip bir çaresizlik duygusu toplumsal yaşama hâkim olmuş ve bir şeyler yapılması gerektiği düşünülmeye ve konuşulmaya başlanmıştır. İşte böyle bir ortamda George W. Bush Ortadoğu'ya demokrasi getirmek için ABD'li "iyi çocukları" Irak'a yollamıştır.

"İYİ ÇOCUKLAR", "KÖTÜ ÇOCUKLARA" KARŞI: FİNANSALLAŞMA VE ABD MİLİTARİZMİNİN 2000'LERDEKİ YÜKSELİŞİ

Temsili demokrasi, farklı eğilim ve çıkarlara göre bölünmüş sınıf ve kesimlerin, seçtikleri temsilcileri yoluyla şiddete başvurmadan aralarındaki çatışmaları uyumlaştırabildikleri bir siyasal sistem olma iddiası taşır. ABD temsili demokrasisi bu siyasal yapının en gelişmiş örneklerinden biri olarak anılır. Gerçekten de yıllarca süren başkanlık yarışları hatırlanırsa, ABD'nin bu açıdan gelişmişliği inkâr edilemez. Öte yandan bu sadece görüntü düzeyinde böyledir. Görüntünün arkasına geçip başkanlık yarışlarında olup bitenler dikkatlice izlendiğinde, ortada bir seçim sorununun mevcut olmadığı görülür. Aslında ABD'li seçmenlerin çoğunluğu kimi, neyi ve neden seçtiklerini bilmezler. Neyi seçtiğini bilmeyen bir toplumun demokratik bir siyasal toplum oluşturamayacağı söylenebilir.

Demek ki karşımızda çok şaşırtıcı bir vaka bulunmaktadır: Kendisi demokratik olmayan bir siyasal toplum dünyanın geri kalanında, örneğin Ortadoğu'da, "demokrasiyi" kurmak ve kalıcılığını sağlamak gibi yüksek bir göreve soyunmuş bulunmaktadır. Batı dillerinde bu durumu ifade etmek için kullanılan kelime *hipokrasidir*. Hipokrasi ikiyüzlü ya da eski dilde bir kelime ile *mürai* siyaset ve yönetim tarzı anlamına gelir. Demokrasiyle değil hiporaksiyle yönetilen ABD'de seçime giren birçok siyasi parti bulunsa da, seçim pratikte sadece bunlardan iki tanesi, *Demokrat Parti* ve *Cumhuriyetçi Parti* arasında bir çekişme halinde geçer ve seçimi "yalanı" en "doğru" söyleyen ya da mürailikte en başarılı olan parti kazanır. Son seçimi kazanan Cumhuriyetçi Parti'nin yönetici kadroları ve en başta "Prezidant" Bush, seçimi kaybeden Demokrat Parti'nin yönetici kadroları ve yine en başta mağlup "Prezidant adayı" Kerry'den daha "gerçek" mürai olduklarından olsa gerek, yeniden iktidara gelmiş bulunmaktadırlar.

Son seçimin en kritik anı belki de Kerry'nin seçmenler önünde "asker selamı" vererek bitirdiği bir konuşmadır. ABD televizyon

kanallarında defalarca gösterilen bu görüntüde, Kerry en az Bush kadar inançlı ve davaya bağlı bir "başkomutan" olduğunu kanıtlamaya çalışıyor ve Amerikan halkına, "emrinizdeki bir neferinizim" anlamına gelen hareketi üçüncü sınıf bir Hollywood oyuncusu edasıyla sergiliyordu. Görüntüye yansıdığı kadarıyla, er selamına duran Kerry'nin gözlerinden, söylediği yalana kendisi dahi inanmayan bir insanın ifadesi okunuyordu. Amerikan medyasının başından beri Bush yanlısı bir söylemi bazen açık bazen örtük yollardan yaydığı bu seçimde, Kerry'nin bu halini defalarca gören Amerikan halkı ona inanmayıp, Bush'un aslan yürekli bir fedai olduğu düşüncesine daha fazla ikna olmuş olmalı ki 1968'den günümüze kadar yapılan seçimlerin üçü dışında olduğu gibi, yine Cumhuriyetçileri azımsanamayacak bir oy farkıyla Amerika'nın başına getirerek, Bush'a Beyaz Saray'ın kapısını bir kere daha açtı.

Bush'un başarısının ardından bütün dünya bu "sarayda" alınacak kararlar sonucunda başlarına neler geleceğini düşünmeye başladı. Ülkemiz ve bölgemiz bu konuda çok şanslı bir konuma sahipti. Çünkü başımıza gelecek olan çok önceden "Büyük Ortadoğu" (BOP) projesi olarak tasarlanmış ve projenin bütün stratejik ve lojistik altyapısı hazırlanmış bulunmaktaydı. Bir başka deyişle, BOP'a "start" vermek için sadece seçim sonuçları beklenmekteydi. Gerçekten de seçimden sonra BOP planlandığı gibi uygulamaya konuldu. Şubat 2006 itibariyle ABD militarizmi yönünü İran'a çevirmiş bulunuyordu.

Bu noktada akla şu soru gelebilir: Seçimi Bush değil de Kerry kazanmış olsaydı ya da "kötü polis" yerine "iyi polis" iktidarı ele geçirseydi durum bugünkünden farklı mı olacaktı? Amerikalı düşünür Chalmers Johnson'un *İmparatorluğun Istırapları: Militarizm, Sırlar ve Cumhuriyetin Sonu (The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic)* adlı kitabını okuyanlar hiç düşünmeden bu soruya hayır, diyecektir. Johnson, ABD'nin artık bir cumhuriyet değil, askerî bir imparatorluk olduğunu ileri sürmektedir. Modern siyaset biliminin kavramlarıyla yeniden ifade edersek, Johnson, ABD temsili bir demokrasiyle değil askerî diktatörlükle yönetilmektedir, demiştir. Bu tezini des-

teklemek amacıyla, ABD'nin küresel askerî organizasyonunun çok uluslu tekellerle iç içe geçerek son yirmi yılda insanlık tarihinde hiç görülmemiş bir ölçekte dünyaya yayılmış olduğunu sayılarla göstermektedir. Bu anlamda ABD'nin iktidardaki siyasi partiden bağımsız olarak artık tek bir hedefi bulunduğunu, bunun da dünya üzerindeki egemenliğini korumak ve yaygınlaştırmak olduğunu ortaya koymaktadır. Johnson'a göre, ABD "sürekli militarizm" politikasını "sürekli terörizm" karşıtlığı yaratarak sürdürebilmektedir. Dünyayı "iyi çocuklar" (good guys) ve "kötü çocuklar" (bad guys) gibi müphem bir ayrıma dayanarak ikiye bölen ABD'nin resmi söylemine göre, Amerikalılar nereden geleceği tam olarak belli olmayan korkunç bir tehdit ve saldırı altındadır!

Savaş ve şiddet her zaman dünya hegemonya mücadelesinin varlık alanında yer almıştır. Üstelik saldırıların boyutu ve ölçeği bilim, teknoloji ve gelişme kavramlarının anlamını sorgulatacak şekilde sürekli olarak artmıştır. Şiddet ve korku yaygın iktidar ağları ve karmaşık teknikleriyle gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası durumundadır. Bugünün "hegemonik" gücü ABD'nin bu açıdan insanlık deneyimine bıraktığı miras, geçmiş tüm hegemonya dönemlerinden çok daha fazladır (Wallerstein, 2003; Foster, 2005; Balakrishnan, 2003; Ercan, 2003). ABD modern zamanlarda ulusların ulusları, insanların insanları tehdit ettiği tarihin hazırlayıcılarından olan bir devlet olarak insanlığın belleğine kazınmış durumdadır. Savaş tarihçileri, ABD'nin İngiltere'den bağımsızlığını kazandığı 1789'dan bu yana 216 kez başka topraklara askerî müdahale ve saldırıda bulunduğuna işaret etmektedir. Üstelik saldırıların tarihi ABD'nin dünya hegemonyasını ele geçirdiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemle sınırlandığında, şiddetin azalmadığı, aksine yoğunlaşarak arttığı gözlemlenmektedir. Nitekim 1945'i izleyen dönemde ABD'nin dünyanın değişik yerlerindeki 20 ülkeye 50'den fazla askerî müdahalede bulunduğu bilinmektedir. Daha düşündürücü olan ise, ABD'nin hegemonya döneminde askerî müdahalede bulunmadığı hiçbir yılın olmayışıdır. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana 23 ülke halkını bombalamış olan ABD, bu ülke halklarının belleklerinde vahşetin

resmi olarak durmaktadır: *Çin (1945-46), Kore (1950-53), Çin (1950-53), Guatemala (1954), Endonezya (1958), Küba (1959-60), Guatemala (1960), Kongo (1964), Peru (1965), Laos (1964-73), Vietnam (1961-73), Kamboçya (1969-70), Guatemala (1967-69), Nikaragua (1980'ler), El Salvador (1980'ler), Panama (1989), Grenada (1983), Lübnan (1984), Libya (1986), Irak (1991-1999), Sudan (1998), Afganistan (1998), Yugoslavya (1999) ve nihayet Irak.*

Bu hesaplamaların ABD'nin dünyanın değişik ülkelerindeki siyasi ve askerî liderlere karşı CIA ve uzantıları aracılığıyla giriştiği darbe ve suikast girişimlerini kapsamadığı da unutulmamalıdır. Silahın ve şiddetin gündelik hayatın kural alanına girdiği, adaletin zorbalığa dönüştüğü günümüz dünyasında ABD militarizminin muhasebesine bakmakta yarar vardır. Aşağıda sunulan Dünya'da en fazla askerî harcama yapan ülkelerin harcama büyüklüklerini resmeden şekil bu açıdan çok düşündürücü olmalıdır.

Şekil 6: En Yüksek Askerî Harcamaya Sahip İlk 25 Devlet, 2004, Milyar $

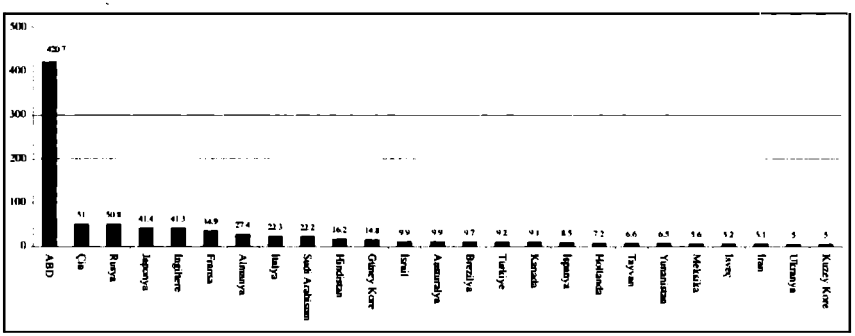

Kaynak: World Military Spending, Center for Arms Control and Non-Proli feration, 2004.

2005 yılı soğuk savaş sonrası küresel düzeyde askerî harcamaların en yüksek düzeye ulaştığı yıl oldu. 2003 yılı referans alınırsa, küresel düzeydeki askerî harcamalar reel bazda yüzde 11 artış

göstererek, 950 milyar ABD dolarına ulaştı. Hiç kuşkusuz bu artışın en büyük payı, dünyadaki toplam askerî harcamaların yaklaşık yarısına sahip olan ABD'ye aittir. Geçen seçimi "dış tehdit" ve "savunma" için "saldırı" söylemiyle kazanan George W. Bush, askerî harcamalardaki artış sözünü tutmuş, 2000 yılında 288,8 milyar ABD doları düzeyindeki askerî bütçe ödeneklerini sürekli olarak artırarak 2004 yılında 399,1 milyar düzeyine ulaştırmıştır. Bush ve ekibinin 2005 yılı bütçesi için teklifi 420,7 milyar dolardı. Bu harcama ABD'nin kara listesinde yer alan (*Küba, İran, Irak, Libya, Kuzey Kore, Sudan, Suriye*) yedi potansiyel "düşman" ülkenin toplam askerî harcamalarından 29 kat daha fazladır. ABD'nin askerî harcamalarını, barış ve güvenliği küresel düzeyde sağlamakla yükümlü Birleşmiş Milletler ve bağlı tüm kuruluşların yalnızca 10 milyar ABD doları ile sınırlı harcamalarıyla karşılaştırdığımızda, insanlığın içine sıkıştığı durumun vahameti daha açık hale gelmektedir. Birleşmiş Milletler'e en fazla borcu olan ve bu borçlarını ödemeyen ülkenin 762 milyar ABD doları ile yine ABD'nin kendisi oluşu ayrıca düşündürücüdür.

Kendisine en yakın devletten yaklaşık on kat daha büyük bir askerî bütçeye sahip olan ABD'nin, bugüne kadar askerî gücünü zayıf azgelişmiş ülkelerde kullanıyor oluşu, üzerinde ayrıca durulması gereken bir vakadır. Gelişmiş ülkeler grubuna ve özellikle Çin başta olmak üzere, Asya'nın yükselen güçlü devletlerine kıyasla ekonomik açıdan üstünlüğünü giderek yitiren ABD, dünyayı askerî yoldan kendisine tabi kılarak iktisadi alandaki iktidar kaybını bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu noktada vurgulanması gereken, ABD'nin askerî üstünlüğünün dünya ölçeğinde IMF dolayımıyla sürdürmekte olduğu neoliberal politikaları güvence altına almayı sağladığıdır. Bir başka deyişle, Amerika dünya ekonomisinin şekillenişi üzerindeki belirleyici siyasi üstünlüğünü, dünyanın "polisi" rolüne sahip olduğunu zorla kabul ettirerek sürdürmektedir. Daha sonra ayrıntılı olarak tekrar ele alacağımız gibi, sermaye hareketlerinin serbestliğine dayanan küresel neoliberal düzenlemeler, ABD için can alıcı önemdedir. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, ABD ekonomisi ancak yabancı sermaye

girişleriyle ayakta durabilmektedir. ABD küresel mali serbestliğin sağladığı bu olanağa bağlı olarak dünyanın geri kalanından sermaye toplamakta ve bununla da dünyaya askerî olarak hâkim olmaktadır. Kısacası, Johnson'un ileri sürdüğü gibi, ABD'nin başına kim gelirse gelsin artık tek bir hedefi olacaktır: Dünyayı ve özellikle Ortadoğu'yu ABD'nin askerî üsleriyle istila etmek. Peki, ABD bu açıdan sınırsız bir hareket serbestisine sahip midir? Ör-0neğin, bu tür bir gelişme karşısında AB, Rusya ya da Çin şimdi olduğu gibi her zaman sessiz mi kalacaktır? İzleyen bölümde bu sorunun yanıtlanmasına arka plan oluşturabilecek bir tartışma sürdürülmektedir.

ABD VE AB ARASINDAKİ UYUM VE ÇELİŞKİ

Kapitalizmin finansallaştığı neoliberal dönemin dikkat çekici bir özelliği de dünya ticaretindeki artışın dünya üretiminden daha hızlı gerçekleşmesidir. Günümüzde sermaye birikimi artık tam anlamıyla dünya piyasasına dayanmaktadır. Son yıllarda yoğunlaşan devletler ve bloklar arası siyasi ilişkilerin giderek daha fazla dünya piyasasının şekillenişi ve ticaret ilişkilerinin yeniden tanımlanışına odaklanmış oluşu da büyük ölçüde bu gelişmenin bir sonucudur. Bu süreç "dış piyasa" arayışındaki çok uluslu şirketlerin beklenti ve taleplerinden bağımsız olarak gerçekleşmemekle birlikte, ticaret müzakereleri ve düzenlemelerinin temel aktörü halen ulus devletlerdir. Temel aktörü ulus devletler olan bu yapı, ulus devletlerin sermaye ittifaklarının oluşturduğu bloklara bölünerek küresel düzeyde sermaye birikiminin çelişkilerini derinleştirmektedir. Bu güçlü sermaye ittifak alanları arasında günümüzde ilk akla gelen örnekler, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ve Türkiye sermayesinin bir bloğunun içinde yer almak istediği Avrupa Birliği'dir.

Toplumlar toplumlarla neden birleşir? Bu sorunun yanıtını Avrupa'nın tarihinde aramadan önce iki genel saptamada bulunmak istiyoruz. İnsanlık tarihinin her aşamasında farklı siyasal toplulukların birleşmesi ya bu siyasal toplulukların kendi içlerindeki tehdit sonucunda ya da bunların dışındaki daha güçlü bir siyasal tehdidin sonucunda meydana gelmiştir. İkinci saptamamız ise toplumların toplumlarla siyasal birleşmeleri halkların değil iktidarların birleşmesidir. Ancak devletler temelinde farklı siyasal oluşumlara sahip bu birleşik iktidar sözleşmesinin kırılganlığı da tam bu noktada, yani devletlerin bu siyasal projeyi kendi halklarıyla uyumlaştırabilme güçlüğünde ortaya çıkmaktadır. Birleşik iktidar sözleşmesinin bu sözleşmeye tabi farklı ulusların halklarından her zaman ve her koşulda aynı onayı ve desteği almasını beklemek iyimserliğin ötesine geçmektir.

Bugünkü AB'nin oluşumunu hazırlayan sürecin siyasal koşulları II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Sovyetler Birliği ile sür-

dürdüğü Soğuk Savaş sürecinde, kapitalist dünya karşısında sosyalist bloğun siyasal "tehdit" koşullarıyla biçimlenmiştir. Bu anlamda günümüzdeki AB'nin çekirdeği, kendi aralarında uzun süren siyasal tehditler ve savaşlar sürecinden yıkımlarla çıkan Batı Avrupa devletlerince, kapitalist dünyanın II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni siyasal hegemonu olan ABD'nin önderliğinde ve desteğinde, olası bir Sovyet tehdidine karşı oluşturdukları bir siyasal iktidar ve ittifak alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bugün dahi AB'nin geçirdiği oluşumu ve yeniden yapılanma süreçlerini ABD ve AB arasındaki ilişkileri sorgulamadan tam olarak anlamamız mümkün değildir. Tarihinde ABD desteği ile yapılandırılmış olan bu oluşumun bugün geldiği aşamada ABD ile ilişkisi bir taraftan uzlaşma arayışı diğer taraftan dünyanın bu siyasal ve ekonomik devine karşı alternatif bir güç alanı oluşturabilme gerilimlerince belirlenmektedir. O halde sorulması gereken soru şudur: Bugün dünyanın siyasal ve ekonomik hâkimi olan ABD ile AB arasında nasıl bir ittifak ve ikilem yaşanmaktadır ve bunun AB'nin geleceğine yönelik etkileri neler olabilir?

Bu açıdan dikkate alınması gereken durum dünya kapitalist sisteminin siyasal çelişkilerinin sadece devletler arasında değil aynı zamanda bu devletlerin oluşturduğu bloklar arasında da sürmekte olduğudur. Tarihsel olarak dünya kapitalist sisteminde merkez ve merkez dışı sermaye gruplarının küresel sermaye birikimine yönelik sürdürdükleri stratejiler, bu grupların çıkar ortaklıklarında çelişik bir birlikteliğin varlığını ortaya koymaktadır. Ulus temelli sermaye gruplarının küresel birikim stratejilerindeki bu uyumsuzluk, kapitalist dünya sistemi içerisinde sermaye birikiminin çelişik mantık alanından türeyen sürekli bir siyasal dengesizlik ve tehdidin var olduğu anlamına gelmektedir. Bu açıdan günümüz kapitalizmine bakıldığında, hegemonik devletin (ABD) sermaye gruplarının sınırsız ve bütünleşik "tek bir dünya pazarı" talepleri ve politikalarını gündemde tuttukları, buna karşılık diğer güçlü devletlerin sermaye gruplarının ticaret blokları içerisinde, ulusal ve bölgesel piyasalarını koruma ve genişletme eğilimi içinde oldukları gözlenmektedir. ABD'nin dünya ticaret rejimine yö-

nelik stratejileri ve politikaları bir devletler ve sermayeler ittifakı olan AB'nin strateji ve politikalarıyla karşılaştırıldığında küresel düzeyde sermaye birikiminin siyasal ve ekonomik çelişkileri hakkında düşündürücü gözlemlerde bulunmak mümkündür.

Gerçekten de ABD-AB ilişkileri birçok açıdan dünyadaki diğer gelişmeleri etkileyecek görünümdedir. Kuşkusuz ABD, AB için her şeyden önce önemli bir ortak ve çoğu zaman güçlü bir destektir. Bu ortaklığı görmek için aralarındaki ekonomik, siyasal ve askerî alanlarda oluşturdukları "ikili" (bilateral) anlaşmalara ve işbirliklerine bakmak yeterlidir. Bilindiği gibi, ABD ve AB, DTÖ'de, NATO'da, G8'de çoğu zaman tek bir blokmuş gibi ortak hareket etmektedir. Bu dayanışmaya hukuki bir temel kazandırıp güçlendirmek amacıyla, 1990 yılında AB ve ABD Transatlantik Sözleşmesi'ni imzalamış ve 1995 yılında bu sözleşmenin kapsamı daha da genişletilerek, AB politikalarının ABD'nin küresel politikalarıyla uyumlaştırılması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Benzer şekilde, dünya ekonomisinde beliren bir dizi mali krizin varlığında, 1998 yılında imzalanan Transatlantik Ekonomik İşbirliği Antlaşması ile ABD ve AB, sadece merkez kapitalist devletlerde uygulanacak olan iktisat politikalarında değil aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası'nın çevre ülkelerde uygulatmakta olduğu "yapısal uyumlaştırma" politikalarında da tam bir uzlaşmaya varmışlardır. Bu anlamda ilişkilere resmi düzeyde bakıldığında, ABD ile AB arasındaki ortaklığın aslında mali sermayenin dünya ölçeğinde hareket serbestliğine dayanan neoliberal düzenlemeler konusunda hemfikir olmalarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu gözlemimizi destekleyen bir başka gelişme, neoliberal düzenlemelerin gerçek sahibi olan AB ve ABD büyük sermaye gruplarının ortak oluşturdukları Transatlantik İşverenler Diyaloğu adlı oluşumdur. Bu platform üzerinden "yüksek finans" Atlantik'in her iki yanında resmi gündemleri ve anlaşmaları etkileyerek, şekillendirmeye çalışmaktadır.

Bütün bunlardan ABD ile AB'nin arasında çelişkilerin ve çatışmaların olmadığı şeklinde bir sonuç çıkarılmamalıdır. AB 455 milyon nüfusuyla dünyanın en büyük iç pazarına sahip ekonomi-

si ve dünyanın en büyük ihracatçısıdır. Dünyanın en büyük yirmi ticari bankasının on dördü AB menşelidir. Dahası, dünyanın en büyük ilk dört bankasının üçü, Deutsche Bank, Credit Suisse ve BNP Paribas AB'de bulunmaktadır. AB'li tekelci şirketler çoktan ABD'li tekelleri kimya sanayisinde, mühendislik alanında, inşaat sektöründe, uçak yapımında, gıda ve tüketim mallarında geçmiş ve dünya piyasalarında hâkim hale gelmişlerdir. Fortune 500'deki en büyük 140 şirketin 61'i AB'dendir. Bütün bu gelişmeler beraberinde, AB'nin ABD'nin yerine geçecek dünyanın yeni süper gücü olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruya kolay verilecek bir yanıt olmadığı gibi böylesi bir geçişin yol açabileceği travmatik dönüşümlerin dünyayı nasıl bir yörüngeye sokabileceği de muhtelif spekülasyonlara açıktır.

Ortadaki tek gerçek AB'nin dünya ticaretinde ABD'yi geçmiş olduğu ve bu açıdan dünya kapitalizminin yükselen yeni merkezi Asya ile derin bir rekabete giriştiği ve yakın bir gelecekte aşırı üretimin yaratacağı göreli piyasa daralması durumunda bu rekabetin daha da derinleşeceğidir. Dünya ticaretinde toplam ihracatın yüzde 20'sini kontrol eden AB, Asya'nın iki büyük ekonomisi Çin ve Japonya gibi 1980'lerden bu yana ödemeler dengesinde ticaret fazlasına sahip bulunurken; ABD, dünya kapitalizmini büyük bir krize sokabilecek olan ve her yıl bir öncekinden daha fazla büyüyen ticaret açıkları vermektedir. Mevcut durumda ABD'nin hegemonik üstünlüğü, giderek sürdürülmesi zorlaşan kısa dönemli mali sermaye girişlerine dayanmaktadır. Bu fonlar büyük ölçüde Asya'dan kaynaklanmakta olup bunların, dolar hakkındaki belirsizlikler yoğunlaştıkça daha ne kadar ABD'ye akarak bu "süper gücü" finanse edeceği bilinememekte ve dünya sisteminin dengeleri hakkında şüpheli bir soruya dönüşmektedir. ABD bu durum karşısında askerî gücünü öne çıkararak Asya ve AB'nin ekonomik üstünlüğüne meydan okumakta ve yarattığı ekonomi dışı siyasal ilişkileri bir tahakküm sistemi olarak güçler dengesinin merkezine oturtmaktadır. AB'nin ABD'den önemli bir farklılığı dünya hegemonya mücadelesinde mali sermaye ve askerî üstünlük kurma arayışından çok sanayi ve ticari bir üstünlük kurma hedefine yönelmekte olduğudur.

ABD IMF, Dünya Bankası ve DTÖ kanalıyla dünya ölçeğinde "ticaretin serbestleşmesi" talebini ısrarla sürdürmektedir. ABD bu hedefe ulaşabilmek için "serbest ticaret"in yaptırım ve düzenlemelerine uymayan çevre ekonomileri, kendi pazarını kapama tehdidiyle dize getirmeye çalışmaktadır. Bu açıdan AB'nin ABD'den farklı bir yol izlemekte olduğu ve küresel ölçekte ticaret serbestleşmesi yerine bölgesel ticaret serbestleşmesinden yana olduğu izlenmektedir. Her şeyden önce AB'nin kendisi çeşitli ticaret engelleriyle korunan dev bir iç piyasadır. Bunun yanı sıra AB, Afrika ve Akdeniz havzasında yer alan azgelişmiş ülkelerin bir grubuyla ayrıcalıklı ticaret ilişkileri ağı kurmak amacıyla AB merkezli bir bölgesel ticaret rejiminin temellerini atmış bulunmaktadır. Bu açıdan AB'nin Akdeniz bölgesindeki ülkelerle yaptığı ticaret antlaşmaları ve protokolleri dikkat çekicidir. 2010 yılında Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi'nin ortaya çıkmış olacağı şimdiden bilinmektedir. Bu bölgede yer alacak olan ülkeler şunlardır: Fas, Cezayir, Tunus, Malta, Mısır, Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan, Suriye, Kıbrıs ve Türkiye. 1995 yılında o zaman 15 devletten oluşan AB, bu ülkelerle Barselona Deklarasyonu'nu imzalamış ve böylelikle kendi kontrolünde bir alt çevre ülke bloğu oluşturmuştur. Barselona Deklarasyonu sadece Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi hedefini içermekle kalmayıp aynı zamanda Avrupa Akdeniz İşbirliği adı altında bu bölgelerin dış ilişkiler politikalarında ve bu anlamda askerî ve güvenlik konularında AB ile ortak hareket etmelerini öngörmektedir. Dolayısıyla 2010 yılına gelindiğinde bütün Akdeniz havzasını siyasi olarak kontrol edebilen bir AB ortaya çıkmış olabilir. Bu ise o tarihe kadar ABD askerî gücüyle hegemonyasını sürdürmüş olsa dahi işlerin bundan sonra ABD için zorlaşacağı anlamına gelmektedir. Bu açıdan Kuzey Afrika'yı içine almayı hedefleyen ABD'nin Genişletilmiş Ortadoğu Projesi'yle AB'nin Avrupa Akdeniz İşbirliği oluşumu bu iki merkezin arasında yakın gelecekte ortaya çıkabilecek olan bir çatışma noktası görünümündedir.

Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi ve Avrupa Akdeniz İşbirliği arasındaki bağlantı ekonomik anlaşmaların çevre ülkeler

üzerinde siyasal baskılar yoluyla bağımlılık ilişkileri oluşturmayı içerdiklerine açık bir örnektir. Avrupa Akdeniz İşbirliği, Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi kurulmasının zorunlu bir önkoşulu olarak Akdeniz ülkelerine AB tarafından dayatılmaktadır. Dolayısıyla ticaret ayrıcalıkları karşılığında söz konusu ülkelerden siyasi ödünler istenmektedir. Bu açıdan ilgi çekici durum AB'nin genişlemesini durdurduğu sınırın hemen yakın çevresinde yer alan azgelişmiş ülkeleri, siyasi ve kurumsal olarak denetleyebileceği bir düzenleme içerisinde tutma girişiminde olduğudur. Bir başka deyişle, AB, AB'ye üye olmayan ancak AB'li üye ülkelere benzer siyasi, ekonomik ve kurumsal yapılara sahip bir alt çevre dünya yaratmaya çalışmaktadır. Bu süreçte AB'nin ekonomik kuruluşları ve en başta Avrupa Yatırım Bankası giderek bölgede ABD'nin güdümünde bulunan Dünya Bankası'nın yerini alarak AB'ye bağımlı ekonomiler yaratmış olacaktır. Sürecin aynı zamanda euronun dünya parası olma yolunda doları biraz daha zorlayacağı açıktır. Bu da iki merkez arasındaki bir başka büyük çatışma noktası olmaktadır.

Irak Savaşı'nın başlamasıyla daha fazla su yüzüne çıkan birçok önemli problem alanı AB'yi ABD karşısında yeniden konumlanmaya zorlamaktadır. ABD; Fransa ile Afrika'da, Almanya ile Balkanlar ve Doğu Avrupa'da deyim yerindeyse bir "sürtüşme" halindedir. ABD'nin bu bölgeler üzerindeki kontrolünü AB'ye kolayca bırakmayacağı bu bölgelerde sürdürmekte olduğu resmi ve gayri-resmi ilişkilerden izlenebilmektedir. Ukrayna bu söylediğimize iyi bir örnektir ve bu iki bloğun Rusya ile ilişkileriyle de ilgilidir. ABD'nin Rusya ile arasında giderek derinleşen ve Çeçenistan, Gürcistan ve en son Ukrayna gelişmelerinde açığa çıkan Doğu Avrupa ve Kafkaslar'da stratejik öneme sahip doğal kaynak zengini bölgeleri ele geçirme mücadelesi, ABD-AB ilişkilerini dolaylı yoldan zora sokacak görünümdedir. AB'yi ABD ile Rusya arasında olası bir çatışma durumunda bir seçime zorlayabilecek olan bu gelişmeler doğal olarak ABD'nin Irak başta olmak üzere Ortadoğu'daki geleceğiyle de yakından ilişkilidir. Unutulmamalıdır ki Birleşmiş Milletler'de Fransa ve Almanya'nın Irak Savaşı konusunda ABD karşıtı bir tavır sergilemeleri, arka planda yer

alan bu çatışmalardan bağımsız değildir. Irak'ta güçsüz düşen bir ABD, Fransa'nın başını çektiği ABD karşıtı tavrı, AB içinde daha hâkim bir duruma getirebilir. Bütün bu saptamaları değerlendirirken akılda tutulması gereken önemli bir gelişme, AB'nin sürekli artan bir oranda ithal enerji kaynaklarına bağımlı hale gelmekte olduğudur. AB kaynaklı yayınlarda AB'nin "önlem alınmadığı takdirde önümüzdeki 20-30 yıl içerisinde gereksinim duyacağı enerjinin yüzde 70'ini ithalat yoluyla karşılayacağı" belirtilmektedir. Yine bu kaynaklar, bugün için AB'nin enerji ithalatının petrol ve doğalgaza yoğunlaştığını ve petrol ithalatının yüzde 45'inin Ortadoğu'dan, doğalgaz ithalatının ise yüzde 40'ının Rusya'dan karşılandığını açıklamaktadırlar. Dolayısıyla, AB'nin giderek ABD'den bağımsız bir Rusya ve Ortadoğu politikası geliştirme arayışına gireceğini beklemek gerekir. Bu açıdan 2006'da İran konusundaki gelişmeler aydınlatıcı olacaktır.

Bu noktada dünya ekonomisinin durgunluğa girmesi ve bunun beraberinde ortaya çıkacak derin bir kriz olasılığı, AB ve ABD arasındaki dengeleri tehdit etmektedir (Boltho, 2003). Değersizleşen dolar karşısında değer kazanan euro, AB'de ekonomik durgunluğu derinleştirerek, AB'nin bütününde toplumsal ve siyasal bir krize kapıyı aralamaktadır. Fransa, Almanya ve İtalya'da çok açık izlendiği gibi, durgunluk neoliberal sermaye yanlısı vergi politikalarının varlığında vergi gelirlerini eritmekte ve bütçe açıklarının hızlanarak artmasına yol açmaktadır. Maastricht Antlaşması'nın "AB'de İstikrar ve Büyüme Paktı" çerçevesinde bir zorunluluk olarak getirdiği AB üyelerinde bütçe açıklarının ulusal gelirin yüzde 3'ünü aşmaması kuralı Almanya ve İtalya örneğinde pratikte geçersiz bir hale gelmiştir. Büyüyen bu bütçe açıklarının neden olduğu faiz oranlarındaki artış AB içinde olduğu kadar dünya finans piyasalarında da ciddi kuşkulara yol açmaktadır. Hükümetler bu kuşkuları gidermek pahasına zaten ciddi anlamda budanmış olan refah harcamalarını bir bir ortadan kaldırmaya yönelmektedirler. Fransa, Almanya ve İtalya'da son zamanlarda yükselen şiddet içeren toplumsal muhalefetin nedenlerinden biri budur ve bu alandaki gelişmeler AB içinde siyasi bir krize doğru yol alındığına işaret etmektedir.

Bu açıdan 2005 yılı boyunca Batı Avrupa'da işçi sınıfının sendikalar yoluyla yükselen grev ve gösteri dalgası, herhangi bir zamanda herhangi bir nedenle demokratik hak talebinde bulunan Avrupa insanının siyasal bir refleksi olarak değerlendirilmemelidir. Gerçekten de bu, çöken bir ekonominin maliyetini 1940'lardan bu yana hiç alışmadıkları bir yoğunlukta yüklenmeye zorlanan bir sınıfın Avrupa siyasetine bağımsız bir kanaldan müdahil olma bildirisi olarak yorumlanabilir. Bu gelişmenin düzenin politik partileri arasındaki güçler dengesinde nasıl bir kaymaya yol açacağı elbette önemlidir. Öte yandan, 1990'lardan bu yana ılımlı "solu" ve ılımlı "sağı" deneyip hüsranla hep daha fazla artan bir borç yükü altında ezilmiş olan çalışan sınıfların, bu defa neoliberalizmle köprüler atılmadan sistem içinde tutulmaları oldukça zor görünmektedir. Bu durum küresel neoliberalizmin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiş olan AB'nin küresel konumunu belirleyecek olan içerden çelişkisidir. Oldukça farklı bir siyasi ve ekonomik terkip içerisinde olan Avrupa, 75 yıl sonra tekrar "faşizm" ya da "sosyalizm" tercihleri arasında sıkışmış görünümdedir. Güçlü bir sosyalist hareketin gelişemediği bu konjöktürde yükselen ne yazık ki "faşizan" milliyetçi hareketler olmaktadır. Borç yükü altında ezilen geniş halk kitleleri kurtuluşu kahraman ecdatlarının altın tarihinde bulacaklarını ümit etmekte ve gözlerini yoksul göçmen ve azınlıkların üstüne dikmektedirler.

Sonuç olarak AB ile ABD'nin uluslararası strateji ve politikalarında izlenen uyumsuzluklar, bu iki gücün arasındaki iktisadi ve siyasal ortaklıklar bağlamında değerlendirildiğinde, AB ile ABD'nin birlikteliklerinin çelişkili bir birliktelik olduğu gözlenmektedir. Bugün için bu iki bloğun siyasal ve ekonomik talepleri IMF, Dünya Bankası, DTÖ, Birleşmiş Milletler ve benzeri uluslararası kuruluşlar aracılığıyla uyumlaştırılmış gibi görünüyor olsa da bu yapının içerisinde sermaye gruplarının devlet ve küresel rekabet çelişkilerinin bulunduğu açıktır ve yakın bir gelecekte bu çelişkiler daha da kırılganlaşmış bir siyasal ortamda yeniden ortaya çıkacaktır.

BÖLÜM II
ÇEVRE: MÜLKSÜZLEŞTİREN BÜYÜME ALANI

SÜREKLİ BORÇ TOPLUMU OLARAK ÇEVRE BLOĞUN SIKIŞMIŞLIĞI

Borçlanma, yakın tarihin tanıklarının kanıksadığı süreklilik kazanmış bir yaşam tarzı. Türkiye'nin yakın tarihine tanıklık edenler birçok şeyin yanı sıra değişik biçim ve bileşenleriyle sürekli borçlanma sürecini doğrudan gözlediler. Bitmeyen ve sürekli olarak artan borçlanma süreci toplumsal ilişkilerimizin merkezine yerleşti. 1980'li yılları bir milat olarak seçersek, birbirleriyle ilişkili, ancak farklı özellikler taşıyan borçlanma süreçlerinden söz etmek mümkün. Sırasıyla, dış borçlar, kamu borçları, bankacılık kesimi borçları, şirketler (reel kesim) borçları ve şimdilerde "kredi kartı borçları" olarak tanımlanan sıradan insanların ya da basınımızın adlandırmasıyla hanehalkları borçları, "sürekli borç toplumu" oluşumunun birbirinin içine geçmiş ardışık süreçleri. İlginç olan durum her borçlanma sürecinin, bu sürecin sürdürülemezliğini temsil eden ve yaygın olan borçlanma türünün adıyla anılan bir krizle noktalanan hazin bir sona sahip oluşu!.. Dış borç krizi, kamu borç krizleri, bankacılık kesimi borç krizleri ve yakın geleceğin sürpriz olmayan adayları şirketler ve hanehalkı borç krizleri.

Borçlanma türlerinin sıralanışından çıkarılabilecek ilk sonuç, borç ilişkisinin küresel düzeyden ulusal düzeye, ulusal düzeyden bireysel düzeye doğru yaygınlaşarak toplumsal yaşamın örgütlenme ilkesine dönüşmüş bulunması. Devlet ya da kamu borçlarıyla başlayarak bireylerin borçluluğuna doğru bir genişleme gösteren genel borçlanma ilişkisi yalnızca bizim ülkemizde değil, yoğun borçlanma süreçlerinin yaşandığı, başta Latin Amerika olmak üzere, tüm dünyada gündelik hayatın artık ayrılmaz bir parçası. Köşe yazarı iktisatçıların kredi kartı borçları olarak ülkemizin gündemine taşıdıkları tüketici kredilerindeki genişleme de aslında bireysel düzeyde borçlanmanın çıplak ifadesinden başka bir şey değil. Ağustos 2004'te tüketici kredileri geçen yılın aynı tarihine kıyasla yüzde yüzlük bir artış göstererek yaklaşık 22 katrilyon 700 milyar TL düzeyine ulaşarak, dikkatleri kendisine çekmeyi geç de olsa başarmıştı. Sonuçta 2006 yılına gelindiğinde hükümet

bu borçların affedilmeyeceğini duyurarak bankacılık sektörünü ve dolayısıyla uluslararası mali sermayeyi rahatlattı. Peki, bu borçlar nasıl ödenecek? Bu soruya daha sonra döneceğiz ama şimdiden "mülksüzleştirerek" diye kısa bir yanıt verelim.

Yakın tarihimize devlet borçları açısından bakılınca, 1980'de ulusal gelirimizin yüzde 38'i düzeyinde olan toplam devlet borç yükünün, 2003 yılının sonunda yüzde 80'ler düzeyine çıkmış olduğu gerçeğiyle yüzleşilir. Bu gelişme ulusal düzeyde borçlanmanın süreklilik kazanmış olduğunun en yalın göstergesidir. Borçların bileşenlerindeki değişim de bu sürecin bir başka düşündürücü yanını oluşturmaktadır. 1980'lerde toplam devlet borçlarının yüzde 72'si dış, yüzde 28'i ise iç borçlardan oluşmaktadır. 2003 yılı sonuna gelindiğinde bu oranlar, yaklaşık olarak, yüzde 40 dış ve yüzde 60 iç borç olarak belirlenmiştir. Demek oluyor ki, devlet daha fazla içerden borçlanma sürecine girmiştir. Devlet borçlarının azalmadığı, tersine süreklilik eğilimi göstererek arttığı düşünülecek olursa, borç yapısındaki bu değişim özünde ülkenin dış borç ödeme sürecine girdiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Bir başka önemli gelişme ise borçlanmanın büyüklüğünün ve yaygınlığının değişiminde izlenmektedir. Her borç krizi ardılı olan daha yüksek borçlanma eğilimini de beraberinde getirmektedir. Uzaklara değil, 2000 yılı borç yönetimi ve istikrar programının kısa tarihine bakılacak olursa, "istikrar" arayışının borçlanmanın kalıcılığını artırdığı gözlemlenebilir. Bu değerlendirmenin geçerliliğini kanıtlamak için 2000 yılında ulusal gelire oranı yüzde 57 olan toplam devlet borçlarının 2003 yılında yüzde 80'e çıkmış olduğuna işaret etmek yeterlidir. O halde, sürdürülen "istikrar programlarının" borçluluk ilişkisini azaltmadığını, aksine borçluluk ilişkisinin daha yüksek bir düzeyde ve daha yaygın olarak genişlemesine önemli katkılar yaparak, bu durumun "istikrarını" sağlamayı başardığını söylemek mümkündür.

Makro ekonomi düzeyinde anlatılan bu öykü, toplumsal gelişme, kalkınma ve demokratik dönüşümler yönünde atılacak adımların devlet borçları ve bu borç yükümlülüğünün biçimlendirdiği kifayetsiz "ekonomi idaresi" tarafından engellendiğine işaret et-

mektedir. Bu tür bir ekonomide sıradan iktisatçının toplum bilmecesi artan borç yükümlülüğünün idare edilebilmesine dönüşmüştür. Meslekten iktisatçı, borçluluk ilişkisinin nedeni ve toplumsal sonuçları yerine, borç yükümlülüğünün gereklerini ve sınırlamalarını mutlaklaştırarak, bu yükümlülükler altında yapılabilecekleri konuşmaktadır. Bu türden iktisatçının ifadesinde borç, borç verenlerin tasarrufundaki paranın ödünç kullanımıdır. Bitmeyen borçlanma ise olsa olsa ödünç alınan paranın yanlış kullanımının sonucudur.

Bu noktada durup düşünmek zorundayız. Neden toplumlar ve insanlar giderek daha fazla borçlanıyor? Bu sorun yalnızca ekonomi yönetiminin uzunca bir dönem sözde "ekonomi biliminin" ilkelerine uymadığı söylenen Türkiye benzeri ülkelere ilişkin bir sorun mu, yoksa yeryüzündeki bütün siyasi toplumların, yani devletler olarak örgütlenmiş toplumların ve bu anlama gelmek üzere günümüz insanlığının temel bir sorunu mu? Giderek artan borçlular dünyasında alacaklı olanlar kim ya da kimlerdir? Her düzeyde artan borç yükümlülüğü yalnızca iktisadi açıdan bir sorun alanı mı oluşturuyor, yoksa bu sürecin başka toplumsal sonuçları var mı? Soruları artırmak mümkün, fakat bu kadarı dahi bugünü anlamada konunun ne denli kilit bir öneme sahip olduğunu göstermeye yetiyor.

Borçluluk ilişkisinin sahne arkasına geçebilmek için, borçlanma ilişkisinin aynı zamanda bir alacak ilişkisi olduğunu ve bunların tek ve bütünleşik bir yapı içinde karşı karşıya geldiklerini hatırlamalıyız. Yani, ilk olarak, sahnede tek bir oyuna dahil edilmiş iki tür oyuncu olduğunu görmek gerekiyor. Alacaklıların ve borçluların sahnelediği bu oyunla ilgili olarak hemen tespit etmemiz gereken durum, gelinen noktada alacaklı borçlu rollerinin giderek sabitlenmiş olduğu. Yani, dünyamızın borçlu ve alacaklı devletler, şirketler ve halklar olarak artık rolleri netleşmiş gibi görünüyor. Bu nedenle oyuncuların karakter tahlilini doğru yapabilmek için olayları ve bunların nasıl örüldüğünü çok dikkatli incelemeliyiz. Bu bölümün ana amacı da bu zaten.

Bu yönde girişeceğimiz her sorgulama bizi 'para' olgusuna gö-

türecektir. Çünkü bu oyunda para herkesin üstünde yükselerek, oyuncuların arasındaki bağların içine sızan tanrısal bir varlığı ve onun yüce gücünü, daha doğrusu ilahi iktidarını temsil eder. Nitekim paranın filozofu olarak tanımlayabileceğimiz Alman sosyolog G. Simmel'in *Paranın Felsefesi* eserinin derin anlamını bulmaya çalışırsak, karşımıza çağdaş toplumlarda paranın tanrı gibi her şeyi izlediği, yönettiği ve bu anlamda genelleştirilmiş bir güven ve inanç göstergesi olduğu çıplak gerçeğiyle yüzleşiriz. Eski zamanların insanları için en büyük korku tanrı inancını yitirmekse, çağdaş toplumun tipik insanının en büyük korkusu parasız kalmaktır. Hiç şüphesiz günümüzde insanlar parasız kalmayı eski zamanlarda itikatın kaybedilmesi sonucunda başa gelebilecek felaketlerden daha büyük bir felaket olarak algılarlar. Haksız da sayılmazlar. Parasız kalan insan lanetlenmiş bir yaratık gibi toplumun dışına atılır. Bilerek ya da bilmeyerek intihara teşvik edilir –parasız kalan insanların intihar etmesi kriz zamanlarının az rastlanan bir durumu değildir. Parasız kalmak mahvolmaktır. Büyük Rus romancısı Dostoyevski *Kumarbaz* adlı eserinde bu durumu bütün duygu yüklü yanıyla şu diyalogda dile getirmiş:

"Büyükanne ona birkaç dakika dikkatle baktı, sonra...:

- Şuna söyle de artık oyunu bıraksın, dedi; parasını cebine koysun, gitsin. Yoksa hepsini kaybedecek (bunları söylerken heyecandan soluyordu)...

- Yazık olacak! dedi. Bu adam kendini mahvedecek! İstiyorda ondan ... Bakamıyorum, yüreğim parçalanıyor. Ne budala şey."

Ne yazık ki büyükannenin sözleri boşlukta asılı kalacak ve oyun devam edecektir. Çünkü para oyunu, yani çağdaş toplumun tanrısal varlığını hiçbir emek harcamadan ele geçirmek için oynanan kapitalizm oyunu, büyükannenin de diğer annelerin de gücünü aşarak neoliberalizmle birlikte herkesi kendine çekecek ve yeni, yepyeni bir kulluk düzeninin içerisinde yaşamın kendisi olacaktır. Ne var ki, paranın bu denli yaşamı ele geçirmesi adil olmayan bir dünyada adaletsizliği daha da derinleştirerek, lanet dağıtmış olmaktan başka bir şeyle sonuçlanmayacaktır.

Eduardo Galeano *Latin Amerika'nın Kesik Damarları* adlı ki-

tabında bize, paranın bu kıtanın insanlarını lanetleyişini romansı bir tarih metni içinde sunar. Yüzyıllarca süren saldırıların, istilaların, yağmaların bitmeyen tarihini, bu kıtanın insanlarının belleklerine kazınmış olan "yoksulluğun" ve "zenginliğin" çelişik birlikteliğini gözlerimizin önüne serer. 1980'lerin başında ülkemizde de yayınlanmış olan bu kitabın sunuş bölümünde "yoksulluğun Latin Amerika'daki cinayetleri gizlidir" der Galeano: "Dişlerini sıkarak acı çekmeye alışmış olan bu halkın tepesinde her yıl Hiroşima'daki gibi üç bomba patlar sessizce."

Adsız bir kara mizah ustasının, Bolivya'nın başkenti La Paz'da bir duvara yazdığı "Yoksullarla savaşmak isteyen herkes bir dilenci öldürsün, bu iş tamamdır!" sözlerini okuyucusuna taşıyarak, ölümsüzleştirir. Çok değil, kitabın yayınlanışından yaklaşık on yıl sonra kara mizahın acı bir gerçeğe dönüştüğüne şahit olan bizler, La Paz'daki duvar yazısının devlet güçlerince ciddiye alındığını ve Sao Poula'da, Rio'da evsiz çocukların sokaklarda kolluk güçleri tarafından vurularak öldürüldüğünü istemeyerek hatırlıyoruz. Bu topraklarda yoksulluğun cinayetlerinin nasıl olup da böylesine açık cinayetlere dönüştüğünü düşünüyoruz. Tam bu sırada, aklımıza Galeano'nun "Yoksullar dünya savaşı açamayacakları için bütün bu cinayetler cezasız kalabilmektedir" sözleri geliyor. Daha sonra Morales'in 2006 başlarındaki seçim zaferi, ezilen yoksul Bolviya halkının artık bu gidişe dur demekte kararlı olduğunu hatırlatıyor ve içimiz ısınıyor.

Latin Amerika coğrafi mesafe olarak bize uzak olmasına rağmen aslında bizler için hep ilginç ve öğretici deneyimlerle dolu kardeş bir toprak olmuştur. Darbelerle dolu tarihi ve son zamanlarda yaşadığı borç krizleriyle aslında bize birçok açıdan benzemektedir. Latin Amerika'nın azgelişmişliğinin tarihi küresel kapitalizmin gelişiminin tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Latin Amerika'da kapitalizm, küresel sermaye ağlarıyla işbirliği içine girmiş yerel sermaye sınıflarının zenginliğini artıracak şekilde yoksulluğu da beraberinde üreterek kök salmıştır.

Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'nun (ECLA) verilerinden üretilen aşağıdaki şekil, bu kıtanın 1950'ler sonrası başına gelenle-

ri merkez ülkelerden Latin Amerika'ya, Latin Amerika'dan merkez ülkelere yapılan bir kaynak transferi olarak resmetmektedir. Resmin kırılma noktalarında harflerle işaretlenen tarihler, küresel kapitalizmdeki gelişmelerle ilişkilendirilerek tanımlanan Latin Amerika'nın ekonomik krizlerini temsil etmektedir. Şekil'de izlenen gelişmeler özetle ifade edilmek istenirse, 1960'lı yılların sonu büyük bir dönüşümün ilk uğrağı görünümündedir. Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, 1960'lı yılların sonunda aşırı sermaye birikimi krizi, merkez ülkelerde parasal sermayenin yoğun bir şekilde artışına yol açmıştır. Bu artışın arkasında birçok etken bulunmakla beraber en temel olanlarını, ABD'de reel üretim sektörlerinde yaşanan kâr düşüşleri ve yine bu ülkede büyük ölçüde askerî harcamalardaki artış sonunda ortaya çıkan kamu açıkları ve bu açıkları takip eden cari işlem açıklarının finansman ihtiyacı olarak belirlemek mümkündür. Dünya parası olan doları siyasal olarak kontrol edebilme gücüne sahip olan ABD, 1960'ların sonundan itibaren açıklarını ve düşen kâr oranlarını kontrol edebilmek amacıyla sürekli olarak dolar arzını artırmıştır (Köse ve Öncü, 2003). Dolar arzındaki bu artış, doların küresel düzeyde bollaşması ve değersizleşmesiyle birlikte, ekonomilerin temel girdisi olan petrol fiyatlarını da artırarak (1973 Petrol Şoku) OPEC ülkelerinin elinde önemli bir dolar birikmesine yol açmıştır. Dünya ekonomisinde ve OPEC ülkelerinde giderek bollaşan doların akın ettiği yer ise başta Londra olmak üzere uluslararası ticari bankaların özgürlük alanı olan Avrupa para piyasaları olmuştur. Söz konusu bu piyasalar zamanla çeşitlenip, gelişerek günümüz finansal eklemlenme sürecinin kurumsal yapılarının doğuşuna temel sağlamışlardır. Bu piyasalarda biriken dolar bir taraftan merkez ülkelerdeki talebin canlı tutulması ve düşen kâr oranlarının telafi edilmesi için tüketim artışlarını teşvik edecek şekilde kredilere kaynaklık ederken; diğer taraftan da büyüme ve kalkınma stratejilerini sürdürmek isteyen azgelişmiş, yoksul ülkelere bir borç sermayesi olma işlevini yüklenmiştir. Faiz oranlarının çok düşük seviyelerde seyrettiği bu dönemde gerek Latin Amerika ülkeleri ve gerekse diğer azgelişmiş ülkeler yüksek oranda borç sermayesine düşük faiz oranlarında erişebilmişlerdir.

Şekil 7: Latin Amerika'ya Net Reel Kaynak Transferi, 1950-2002

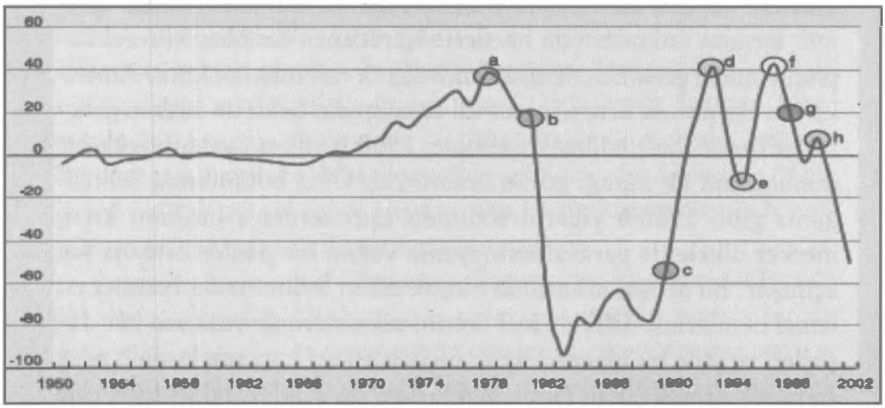

Kaynak: UNCTAD, 2003 Trade and Development Report.

Not: (a) Dolar faiz oranlarında hızlı yükseliş; (b) Meksika borç krizi; (c) Brady Planı ve dolar faiz oranının düşüşü; (d) Meksika finansal krizi; (e) Brezilya'da Reel Plan; (f) 1997 Doğu Asya finansal krizi; (g) Rusya ve Brezilya finansal krizleri, 1998-1999; (h) Arjantin krizinin başlangıcı.

Ne var ki 1970'li yılların sonuna değin sürdürülen bu *hızlı* borçlanma süreci, 1978 yılında ABD'nin aniden yükselen enflasyon oranıyla ürküntü veren cari açıklarını denetim altına almak amacıyla, faiz oranlarını daha önce hiç görülmedik düzeyde yükseltmesiyle sonlanmıştır (Şekil 7'de a noktası). Faizlerdeki bu yükseliş 1970'ler boyunca düşük hatta negatif reel faizlerle borçlanan çevre ülkelerin borç anapara ve faiz yükümlülüklerinin sürdürülemeyecek ölçüde artmasına neden olmuştur. Böylece bu ülkeler "dış borç krizleri" olarak anılan bir sürece girmişlerdir. Latin Amerika'da dış borç krizlerinin ilk örneği Meksika'da yaşanmıştır (Şekil 7'de b noktası). Meksika, Ağustos 1982'de borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamış ve ardından benzer durumda olan 32 ülke IMF ile borç ödemesi için anlaşma masasına oturmuştur. Şekil 7'deki 'a' noktasından 'b' noktasına doğru geçişi anlatan bu süreç, küresel düzeyde sermayenin rotasının çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru geri çevrildiğinin net bir göstergesidir.

1970 ile krizin patlak verdiği 1982 yılı arasında çevre ülkelerin toplam borçları yaklaşık on bir kat artmış ve toplam borç miktarı 62,5 milyar dolardan 743,5 milyar dolara yükselmiştir. Dünya Bankası'nın dış borç verilerine göre 1970'lerin sonuna gelindiğinde bu ülke grubunun toplam borç stoku ihracat gelirlerinin yaklaşık iki katına, toplam gelirlerininse yüzde 40'larına ulaşmıştır. Söz konusu borçların temel yapısı ticari bankalardan alınan ve önemli miktarı kısa vadeli olan krediler şeklindedir. 1982 yılına gelindiğinde küresel düzeyde işlem yapan ticari bankaların yalnızca Latin Amerika'dan uzun vadeli alacakları 200 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. Şaşırtıcı gelebilir ama bu tarihte dünyanın ilk büyük yüz bankasının öz kaynakları toplamı yalnızca 150 milyar dolar düzeyindeydi. Öz kaynaklarını aşan borç kullandırımı küresel düzeyde bankacılık ve mali sistemin çöküşü tehlikesini de beraberinde getirdiğinden, merkez ülkelerin Latin Amerika ve benzeri çevre ülkelere yeni politikalar önermesini kaçınılmaz kılmıştır.

Alacaklı konumda olan merkez ülkelerin ve tabii ki öncelikle ABD'nin bu gelişmelere ilk tepkileri ticari bankaların alacaklarını kurtaracak politikaları borçlu ülkelere dayatmak olmuştur. Söz konusu politikaların tasarlayıcısı ve uygulayıcısı durumundaki kurumlarsa IMF ve Dünya Bankası'dır. Bu politikalar kabaca kısa dönemli istikrar politikalarıyla, orta vadeli yapısal düzenlemelerin uyumlaştırılmasını hedeflemişlerdir. Bu amaçla kısa vadede bir taraftan borçların yeniden yapılandırılmasına yönelik politikalar, diğer taraftan da ekonomilerin giderek daha fazla dışarıya açılmasını hedefleyen yurtiçi talebi daraltan, üretimi daha fazla ihracata yönlendiren politikalar önermişlerdir. Dış ticaret fazlası yaratmak, mevcut dış borçların ödenmesi ve yeni borçların bulunması için zorunlu bir hedef olarak vaaz edilmiştir. Söz konusu politikaların bir başka ortak özelliği ise emek piyasalarının yeniden düzenlenmesi ve ücretlerin baskı altına alınmasıdır. Ekonomideki yapısal istikrarsızlığın temel nedeni olarak kamu kesiminin büyüklüğüne işaret edilmiş ve bu amaçla ilk olarak kamu harcamalarının daraltılması, "mali disiplinin" sağlanması emredilmiştir. Mevcut kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, mal ve sermaye piya-

salarının tümüyle serbestleştirilerek ülkenin uluslararası sermayeye denetimsiz olarak açılması bu tür programlarda öne sürülen yapısal hedeflerin vazgeçilmezleri arasında yer almıştır.

1980'li yıllar Latin Amerika için istikrar ve yapısal uyum politikalarıyla sürdürülen bir tür "geri ödetme" süreci ve bu sürecin doğal bir sonucu olan "mülksüzleştirme"dir.* Bu yıllar aynı zamanda sermayenin yönünün küresel düzeyde ABD'ye çevrildiği yıllardır. Regan yönetimiyle başlayan ve parasalcı politikalarla şekillenen bu dönem Amerika'nın dünya ekonomisinde 1970'li yıllar boyunca giderek azalan gücüne karşı bir tepkiyi içermiştir. Regan yönetimi bu açıdan üç temel politikayı hayata geçirmiştir: Yeniden silaha yatırım yapmak, sermaye üzerindeki vergi ve kontrolleri kaldırmak ve yüksek faiz oranlarıyla dünyadan ve özellikle diğer merkez ülkelerden sermayeyi ABD'ye çekmek. Söz konusu politikalar özünde ABD'nin finansman açıklarının dış dünyaya ödetilmesi anlamını taşımaktadır. Bu süreçte ABD dışı merkez ülkeler kamu harcamalarını daraltarak ABD'ye yönelecek bir cari fazla vermeye itilirken, çevre ülkeler yürürlükteki istikrar programlarıyla küçülme ve içerden borçlanma süreçlerine mahkûm edilmişlerdir. Uygulanan politikalar sonucu 1980 ve 1987 yılları arasında ABD'nin dış finansman ihtiyacı 600 milyar dolara ulaşmıştır. Bu tutar Latin Amerika ve Afrika'nın 1987 yılındaki dış borç toplamına eşittir.

Bir başka ilginç gelişme ise sermaye hareketlerinin ve borçlanma mekanizmasında gözlemlenmiştir. Bu açıdan en önemli gelişmeler hemen tüm ülkelerin rezervlerinde ABD dolarının miktarındaki artış ve "doğrudan finans" olarak tanımlanan devlet tahvillerinin yaygın borçlanma sürecinin temel aracına dönüşmesidir. Ulusal ekonomilerin dalgalı kur ve yüksek faiz kıskacında ABD dolarını daha fazla rezerv olarak tutmak zorunda bırakılışları, daha önce de vurguladığımız gibi, aslında ABD'nin bu rezervlere dayanarak yükümlülüklerinden kurtulması anlamına gelmiştir. Yani dünyanın merkez ülkesi üretim karşılığı olmaksızın para basarak, bu

* Mülksüzleştirme kavramı Harvey (2003a)'in elegeçirme (ya da elkoyma) kavramına karşılık kullanılmaktadır.

paranın başka ülkelerin rezervlerinde yığılmasını sağlayabilmiştir.

Menkulleşme ise yine büyük ölçüde ABD kamu ve özel kesim borçlarının ve fon ihtiyacının küresel mali piyasalara dayattığı bir gelişmedir. ABD ve ABD'li özel şirketlerin mali aracı kurumlar dolayımıyla küresel düzeyde tahvil ihracına girişmeleri yeni bir borçlanma sürecinin de hazırlayıcısı olmuştur. Bu yeni eğilim bizim gibi azgelişmiş ekonomiler için dış borçların tahvile dönüştürülmesi anlamına gelmiştir. Bu açıdan Brady Planı olarak anılan ve ilk olarak 1989'da Meksika'da uygulamaya konulan "plan" çok önemlidir (Şekil 7'de 'c' noktası).

Brady Planı'nı hazırlayan koşullardan kuşkusuz en önemlisi 1987 yılında ABD'de başlayan ve küresel düzeye yaygınlaşma tehdidi taşıyan borsa çöküşüdür. ABD dış açıklarındaki artış, doların değeri üzerinde bir baskı yaratmıştır. 1980'ler boyunca diğer paralar karşısında sürekli değer kazanan dolar, ABD'nin ticaret açıklarını da artırmıştır. Ticaret açıkları sermaye girişleriyle telafi edilse de bunun elbet bir sınırı vardır ve üstelik aşırı değerlenmiş dolar ABD'nin rekabet gücünü de erozyona uğratmıştır. Tekrar anımsarsak bu tarihlerde küresel düzeyde dolara endeksli bir tahvil borçlanma süreci yaşanmaktadır. Bu nedenle doların değerine ilişkin beklentiler menkul kıymetler piyasasını doğrudan etkileyebilmekte ve panik havasını körükleyebilmektedir. İşte tam bu tür bir ortamda ABD diğer merkez ekonomilerden gelen faiz oranlarını yükseltme tehdidi karşısında doların değerini düşürmeye yönelik karşı tehdit tetiğini çekmiş ve dünya 1929'dan bu yana yaşanan en büyük borsa çöküşüyle karşı karşıya kalmıştır. Yani büyük balon patlamıştır. Bu merkez ülkeler arasında ABD'nin sermayeyi kendine yöneltmek amacıyla "zorunlu" olarak kurduğu finans bağının da çöküşüdür.

Ancak bu yeni dönem faizlerin daha da artmasına neden olarak, ticari bankaların özellikle "riskli" gördükleri azgelişmiş ülkelere borç verme yönelişlerini sınırlamıştır. Daralan finans olanağına ilk tepki 1987 yılında Brezilya'dan gelmiş ve Brezilya 1987'de banka borçlarının faizini ödeyemeyeceğine ilişkin moratoryum ilan etmiştir. Kuşkusuz bu, merkezdeki finansal çöküşün sonucu-

dur. Bunun ardından yürürlüğe konulan Brady Planı çerçevesinde birçok Latin Amerika ülkesi ABD ile ikili anlaşma yaparak borçlarını ertelemiştir. Bu planın kilit noktalarından biri, borçlu ülkelerin kamu işletmelerinin özelleştirilmesi yani küresel düzeyde sermayeye yeni bir değerlenme alanının açılmasıdır. Plan IMF ve Dünya Bankası'nın o kadar hoşuna gitmiş olmalıdır ki daha sonra bu politikalar tüm dünyada uygulamaya konulmuştur. Azgelişmiş borçlu ülkeler borçlarını mevcut sanayi işletmelerinin önemli kısımlarını, iletişim şirketlerini (*telekom, hava yolu, limanlar*) ve banka sistemlerini satarak ödemişlerdir. Bugün bu süreç derinleşerek devam etmektedir.

Brady Planı'nın borçlanma yapısına getirdiği yenilik, borçluların zorunlu olarak ABD hazine bonolarını satın almak zorunda bırakılışlarıdır. Böylece ileride IMF'den, merkez ülkelerin ticari bankalarından ve Dünya Bankası'ndan alınacak borçlar teminat altına alınmış olmaktadır. Kısacası ABD yönetimi kendi borçlanmasını borçlu ülkelere sattığı hazine bonoları ile kapatabileceği bir süreci Latin Amerika'ya ve dünyanın diğer borçlu ülkelerine dayatabilmiştir. Latin Amerika'da bu planı uygulayan ilk ülke Meksika olmuştur. ABD'den satın aldığı bonolar sayesinde Meksika'ya borçlarını kapatabilmesi için uluslararası piyasalardan kredi alma izni verilmiştir. Bu tür kağıtlar sözümona ticari bankalar için bir tür ihtiyat akçesi işlevi yüklenmektedir. Bu süreç Meksika'da borçlanmaya aracılık eden yeni bir "alacaklı", yani rantiye sınıfı da beraberinde üretmiştir. Meksika'da yirmi dört aile ulusal gelirin yüzde 14'ünü alarak dünyanın en zengin yüz ailesi arasına girme başarısını çok kısa bir zamanda göstermiştir. Bu ülkede otuz beş milyon insanın günde bir dolardan az bir gelirle yaşam mücadelesi verdikleri düşünülürse, bu bir hırsızlık ve açgözlülük rekorudur.

Bütün bu olup biten, Latin Amerika'nın bazı ülkelerinin (Meksika, Brezilya, Arjantin, Şili gibi) 1990'larda "yükselen piyasa" diye tanımlanan finansal sermayenin yeni ilgi alanları olarak lanse edilmesiyle unutturulmaya çalışılmıştır. Ancak art arda gelen krizler (Şekil 7'de d, e, f, h noktaları), uluslararası finansal sermayeye

yön veren kurumların 1997 ve 1999 arasında diğer yükselen piyasalara olduğu gibi Latin Amerika'ya da yüzlerini çevirmelerine neden olmuş ve finans piyasalarından çevre ülkelere yönelen mali akımlar yaklaşık yüzde 50 oranında düşmüştür. Bu borçlu ülkeler borçlanmak için şimdi daha fazla ödün vermek zorundadır. Borçlarını ödemeye gelirlerinin yetmeyeceği açıktır. Bu oyunu sürdürmek için tek yol ulusal varlıklarını daha fazla küresel yüksek finansın iştahına terk etmektir.

Sonuç olarak 1980'lerden 1990'lara kadar Latin Amerika örneğinden açıkça görüldüğü gibi, çevre ülkeler merkez ülkelerden aldıklarının çok daha fazlasını geri ödemişlerdir. Üstelik 1990'lara gelindiğinde borçları 1980'lerden çok daha fazladır. Yani çevre ülkeler ne ödedilerse bir türlü borçlarını bitirememiş, artan borçlarla belki de "büyük filozof" Fukayama'nın dediği gibi "tarihin sonuna" gelip dayanmışlardır. Daha kırılgan, daha istikrarsız sürekli ve zorunlu borçlanmanın tarihi bir şeylerin mutlaka sonuna gelindiğini anlatmıyor mu? Dünyanın merkez kapitalist ülkelerinin azgelişmiş ülkelerde 15. yy'dan bu yana kurdukları talan ve sömürgecilik iktidarı hatırlanacak olursa, bu yeni dönem devam etmekte olan sömürgecilik iktidarının finans ve borçlandırmayla dolaylı yoldan sürdürülen bir aşaması değil mi? Ve bu durum Güney'liler olarak da adlandırılan azgelişmişlerin yeni bir özgürlük mücadelesine gireceklerinin habercisi değil mi? Bu sorunun yanıtı şimdilik tam anlamıyla pratikte verilmiş değil. Bu nedenle olsa gerek, Rio'daki "Kurtarıcı İsa" *Floresta Da Tijuca* bahçelerinin amberli toprağının kokusuyla beslenen Corcovado tepesinde, kollarını açmış borç yükü altında ezilenlere seslenmeye devam ediyor. Bugün için İncil yerine *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*'ndan bir bölüm seçmiş sanki: "Bakışlarını geriye çevirmiş bir peygamberdir tarih: Olmuş olandan hareketle ve olmuş olana karşı olarak gelecek olanı haber verir."

AZGELİŞMİŞLİĞİN DERİNLEŞEREK DEVAMI YA DA KUZEY/GÜNEY BÖLÜNMESİ

Dünyamızın beşte dördü yoksul. Yani sadece beşte biri varlıklı bir yaşam sürüyor. Varlıklı insanların çoğunluğu (ama hepsi değil) Kuzey ülkeleri olarak adlandırılan bölgede yani Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'da yaşıyor. Yoksulların çoğunluğu ise (ama yine hepsi değil) bu bölgenin dışında kalan ve Güney ülkeleri olarak adlandırılan bölgedeki ülkelerde insan olma mücadelesini sürdürüyor. Ülkemiz, hâkim çevrelerden yayılan "Çağ atladık", "Devrim yaptık", "Avrupalı olduk" türünden dezenformasyonun aksine, tam bir Güney ülkesi olması özelliği ile Güney'in ne demek olduğunu bize her gün yaşatıyor. Bu bölümde Kuzey/Güney ayrışmasına ve bu yapıyı üreten ve sürdüren ilişkilere kısaca değineceğiz.

Kuzey ve Güney yani zenginlik ve yoksulluğun bölgesel ayrışması dünya kapitalizminin yapısal bir öğesi. Bundan yaklaşık 20 yıl kadar önce, ABD ile Sovyetler Birliği arasında süren soğuk savaşın o yoğun yıllarında, 1982'de, Noam Chomsky bir kitap yazarak yeni bir soğuk savaşın yaklaşmakta olduğu haberini vermişti. Chomsky kitabının başlığını "*Yeni Bir Soğuk Savaşa Doğru: Günümüzün Krizi ve Buraya Nasıl Geldik*" olarak koymuştu. Amerika'nın bu mücadeleci aydını, daha o günlerde, "Kuzey ile Güney arasındaki çatışma yakın bir gelecekte bitmeyecek gibi duruyor" şeklinde bir saptama yaptıktan sonra, "Batılı egemenler küresel insani ve maddi kaynaklar üzerindeki kendi lehlerine olan eşitsiz denetim gücünü sürdürebilmek için yeni baskı biçimleri ve örgütleri oluşturarak bu çatışmayı derinleştirecekler" kehanetinde bulunuyordu. Keşke tarih Chomsky'yi doğrulamamış olsaydı. Ama ne yazık ki, tarih onu düşünmüş olabileceğinden daha fazla doğruladı. 1982'den bugüne açlıktan, savaşlardan, hastalıklardan ve intiharlardan dolayı milyonlarca insan öldü, öldürüldü. Bu milyonların ne yazık ki büyük bir çoğunluğu Güneyli'ydi. Bu nedenle, Chomsky gibi bizler de kendi adımıza aynı soruyu sormak durumundayız: *Buraya Nasıl Geldik?*

İsterseniz yine Chomsky'den bir hatırlatmayla sorumuza yanıt aramaya çalışalım. Chomsky, Kuzey/Güney ayrışmasının varlığını sürdürebilmesi için, sözde "uygar Batı"nın *her zaman* dünyanın geri kalanından ekonomik, siyasi, kültürel ve askerî alanlarda önde olması gereklidir, demişti. Yani, zenginler ve yoksullar olarak dünyanın bölünmesi Batı'nın üstünlük iddiasını sürdürebildiği ölçüde varlığını sürdürebilir, demekteydi. Son yirmi yılın tarihini Chomsky'yi izleyerek Batı'nın dünya genelinde üstünlük kurma mücadelesinde yeni bir aşama olarak yorumlarsak, bu sürecin 1945 sonrası yeniden inşa edilmiş olan dünya kapitalizminin dinamiklerince belirlenmiş olduğunu görürüz. Bu açıdan, ilgimizi ekonomi alanıyla sınırlı tutarsak, 1945 sonrası Batı'nın bu alanda üstünlük kurma amacıyla dünya ölçeğinde oluşturduğu siyasal ve toplumsal düzenlemelerden bazılarını hatırlamak gerekir. Bu açıdan akla gelen ilk şey, bu tarihin hemen başlarında art arda yaratılan IMF, Dünya Bankası, GATT gibi bir dizi uluslararası resmi kuruluş olmaktadır. ABD'nin dünya kapitalist devletler sisteminin en üst katında kalma kararlılığını ve gücünü perçinleyen bu örgütlenmelerden IMF ve Dünya Bankası'nı hemen herkes hatırlasa da, Batılıları bir araya getiren OEEC (Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyonu) çoğu zaman unutulur.

OEEC ABD'nin cömert Marshall yardımlarıyla kurulan bir örgütlenme olarak tek bir hedefe sahipti: Savaş sonucunda yıkılmış olan Avrupa'yı yeniden inşa edip, Chomsky'nin dediği gibi, Batı'nın dünyanın geri kalanı karşısındaki üstünlüğünü en kısa sürede güvence altına almak. Bu örgütlenme sadece kısa sürede bu hedefi başarmakla kalmadı, Sovyetler Birliği karşısında geri düşmek korkusuna kapılarak, 1960 yılında genişleme yoluna gitti ve bu amaçla, bütün sanayileşmiş kapitalist devletleri hükümranlığı altına alacak şekilde kendisini yeniden kurdu. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) adı altında yeniden kurulan bu siyasal oluşumun içinde Soğuk Savaş'ın bir cilvesi olarak Türkiye de yer aldı.

1970'lere gelindiğinde Batı'nın üstünlüğü büyük ölçüde yeniden tesis edilmiş olmakla birlikte, Batı dışında bazı devletlerin, ki

bunların başında Japonya gelmekteydi, "kalkınma" hedefini gerçekleştirmeleriyle Batılı yöneticilerin tedirginliği yeniden artmış görünüyordu. Bu duruma ek olarak Batı dışında kalkınamamış olan bazı devletlerde Batı'ya karşı "bağımsız kalkınma" arayışını gündemine alan önemli bir muhalefet oluşmuştu ve bu muhalefet Batı'nın üstünlük iddiasını Batı'nın emperyalist sömürüsü ile eşitliyordu. 1980'lerde Batı üstünlüğünü yeniden ve şiddet uygulayarak kurmak zorunda kaldı. Bu aşamada iktisadi şiddeti devreye sokabilmek amacıyla "ulusal bağımsız kalkınma" hedefine karşı "küreselleşme" alternatifi ortaya atıldı. Ama bu azgelişmişliğin ortadan kalkmasına değil, derinleşerek kalıcılaşmasına eşlik etti. Bu nedenle 1990'ların sonunda sadece azgelişmişler arasında değil Batı'nın en ileri merkezlerinde dahi meşruluğu sorgulanan bir alternatif olarak büyüsünü 2000'lerin başında yitirdi. Küreselleşmenin günlük dilden yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla birlikte, 1990'larda ortaya atılmış ama o günlerin iyimser havasında pek rağbet görmemiş olan "medeniyetler çatışması" ve bu bağlamda İslami tehdit gündeme yeniden girdi. Bu aynı zamanda ABD'nin doğrudan askerî şiddete dayanan emperyalist saldırısına eşlik ediyordu. Venezuella'da başlayan ve Latin Amerika'ya yayılarak Bolivya'da en yalın taleplerini ortaya koyan yoksun ve yoksulların iktidara yürüyüşü ise Batı merkezli dünya kapitalist sisteminin gündemine henüz ciddi bir düzeyde giremedi. Medeniyetler çatışması ve bu söylem etrafında yürütülen saldırı dünyanın Batı tarafından sömürüsünün örtüsü olarak yükselen yoksul halk hareketinin gizlenmesinde etkinliğini 2006 yılında dahi sürdürmekteydi.

Aslında azgelişmiş çevre toplumlarının günümüzde içinde bulundukları durum, ekonomik, toplumsal ve siyasi yapılarında önemli birtakım yeni özelliklere sahip olmalarına rağmen, 1950'ler öncesi durumlarına oldukça benzemektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde pek çoğu emperyalist devletlerce sömürgeleştirilmiş olan çevre toplumlar, ihracata dayanan büyük bir tarım sektörünün yanında küçük bir imalat sanayisine sahiptiler. Bu toplumların gelişmesinin önündeki en büyük engel bu tür bir yapının kalkınma için gerekli olan yeterli büyüklükte bir ekono-

mik artığı üretmeye imkan sağlamamasıydı. "Serbest ticarete" zorlanmaları sonucunda sanayileşmeleri baltalanmış olan çevre ekonomiler, işgücünü düşük üretkenlik düzeyinde sürdürülen tarımsal faaliyetlerden daha yüksek katma değer üreten imalat sanayisine kaydıramadıklarından, kalkınmalarına imkân sağlayacak bir maddî zenginlik üretememekteydiler. Bunun da ötesinde yaratılan küçük artığın büyük bir bölümü eşitsiz mübadele koşullarında merkez ekonomilere aktarılmakta, ülke içinde kalabilen artığın büyük bir bölümü ise rantiye tefeci ve toprak sahipleriyle, o zaman için lüks addedilebilecek mamul mallar üreten küçük sanayi burjuvazisiyle tüccar sınıf arasında paylaşılmakta, büyük bir köylü tabakası ile az sayıda sanayi işçisi ise yoksullukla boğuşmaktaydı. Bu sınıf yapısının ürettiği ulusal ve uluslararası siyasal ittifakların çevredeki temsilcisi olan devletler sömürgeci emperyalizme yedeklenmiş olduklarından sanayileşme ve kalkınma hedefine yönelmekten çok uzaktılar.

Çevre ülkelerin sanayileşerek kalkınma hedefine yönelmesi dünya kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iktisadi ve siyasi dengelerinin yarattığı yeni ortamda 1950'leri izleyerek mümkün hale geldi ve bu süreç 1980'lere kadar sistemin izin verdiği koşullar altında sürdü. 1990'lara gelindiğindeyse bu koşullar tümüyle ortadan kalktığından, çevrede gelişme ve kalkınma yerini hızlı bir toplumsal çöküşe bıraktı. İkinci savaş sonrası çevrede sanayileşmeyi mümkün kılan gelişmelerin en başında ABD'nin dünya ticaretinin genişlemesini öngören IMF, Dünya Bankası, Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) gibi uluslararası kurumsal düzenlemler temelinde oluşturduğu yeni dünya düzeni gelmekteydi. Bu tarihlerde dünyanın iki liderinden biri olan ABD, Batılı devletlerin doğrudan sömürgeciliğe dayanan emperyalizmine taviz vermeyen bir politika izlediği gibi, Sovyetler Birliği ile savaşın hemen ardından giriştiği Soğuk Savaş ile "Üçüncü Dünya"nın kalkınma problemini üstlenmiş oldu. Bu ortamda ABD anti-emperyalist ulusal bağımsızlık hareketlerini denetleyerek, azgelişmiş ülkeleri genişleyen kapitalist dünya piyasası içinde tutmaya çalıştı. Askerî ve siyasi tehdidi her zaman kul-

lanan ABD, bu araçların yanında azgelişmiş devletlere GATT çerçevesinde ticari ayrıcalıklar tanıyarak ya da bu talebe göz yummak zorunda kalarak, bu bölgelerde bağımlı bir sanayileşme ve buna bağlı olarak da bağımlı bir kalkınma sürecini örgütledi. Bu olanak sayesinde çevre ülkeler gümrük vergileri ile ulusal sanayilerini koruyarak görece hızlı bir sanayileşme sürecine girip, ulusal gelirlerinde önemli bir artış sağladılar. Kuşkusuz bu gelişme sadece ekonomik yapının köklü bir değişime uğramasıyla sınırlı kalmadı. Bu dönemde çevre ülkelerde sanayileşmeyle paralel olarak toplumsal yapı da hızla değişti. Çok kısa bir zaman aralığında modern kapitalizmin iki temel sınıfının, sanayi burjuvazisi ve işçi sınıfının hızla büyümesi sonucunda temelde bu iki sınıfın çıkarlarını dengelemeye odaklanmış bir siyasal pratiğin ortaya çıkışına şahit olundu.

Bu tür bir siyasal yapının sürdürülebilir oluşunu sağlayan temel düzenleme ABD'nin IMF aracılığıyla kurmuş olduğu uluslararası para sistemiydi. Bu düzlenlemenin sağladığı olanaklar sonucunda sanayi burjuvazisinin çıkarlarına öncelik veren çevre ülkelerin hükümetleri görece bağımsız iktisat politikaları izleyebildiler. Sabit kurlara dayanan uluslararası para sisteminin ayırt edici özelliği uluslararası sermaye hareketlerine getirilen sınırlamaydı. Sermaye giriş ve çıkışlarının en aza indirildiği bu düzenleme sayesinde iktisat politikaları ülkeden ülkeye toplumsal ve siyasal yapılarının ve sınıf dengelerinin özelliklerine bağlı olarak farklılaşabildi. Çevre ülkeler açısından bu durum görece bağımsız para ve maliye politikaları uygulayabilme olanağı anlamına geliyordu. Dolayısıyla, azgelişmiş çevre ülkeleri uzun dönemli kalkınma hedeflerini destekleyebilecek kısa dönemli makro ekonomik politikaları kullanarak ekonomilerine müdahale edebildiler. 1960'ların sonuna kadar olan dönemde çevre ekonomileri bir yandan yüksek büyüme oranlarına ulaşabildikleri gibi diğer yandan da dış ticaret dengelerini tutturabildiler.

Çevre dünyada "bağımlı" kalkınmanın sonu, daha önce belirtildiği gibi, ABD'nin kendi kurmuş olduğu uluslararası para sistemini yine kendisinin yıkmasıyla başladı. 1970'lere girerken ulus-

lararası siyasi ve iktisadi dengeler hem dolara endeksli sabit kurlar sistemini hem de sermaye hareketlerinin kontrolünü içeren düzenlemeleri sürdürmenin imkansız olduğu bir noktaya geldi. Bu tarihten itibaren merkez ülkelerin tercih ve zorlamaları sonucunda çevre ülkeler *mali serbestleşme* ve *kuralsızlaştırma* olarak adlandırılan sürece zorla sokularak ekonomilerini sermaye hareketlerine açtılar. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren giderek hızlanan bu süreç içerisinde, uluslararası sermaye piyasalarının hızla büyüyüp genişlemesi ve çeşitlenmesine (ki buna hâkim söylemde *küreselleşme* denildi) paralel olarak, çevre ülkeler "*piyasaların*" tercih ve beklentilerine öncelik veren iktisat politikaları uygulama noktasına geldiler. Daha önce ayrıntılı olarak incelediğimiz borç kriz ve düzenlemelerine eşlik eden bu süreç, çevre ülkelerin merkez bankalarının "özerk" kuruluşlara dönüştürülmeleriyle mantıksal sonucuna ulaştı.

Merkez bankalarının "bağımsızlaştırılması" aslında bu kuruluşların tamamıyla IMF'nin denetimine terk edilmesi ve bağımsız para politikası uygulayabilmenin bundan böyle mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, çevre ülke devletleri merkez bankalarını IMF'nin uluslararası sermaye piyasalarındaki istikrarı sağlamak adına dayattığı düşük enflasyon hedefine hizmet etmek üzere fiili olarak ulusal ekonomilerinin dışına çıkarmışlardır. Bu gelişmenin ülke içindeki sınıfsal dengeler açısından anlamı ise çevre hükümetlerin bundan böyle küresel mali sermaye ile ittifak içinde bulunan büyük ölçüde rantiye özelliklere sahip "yerli" mali sermayenin (yani "alacaklıların") çıkarlarına öncelik tanımak zorunda bırakılışıdır. Toplumun diğer sınıf ve kesimlerinin fiyat istikrarı hedefine yönelik olarak sürekli bir ekonomik baskı ve saldırı altında tutuluyor olması, özünde ulusal paranın denetiminin küresel sermayeye devredilmesinin doğrudan bir sonucudur. Bu gelişmenin küçük farklılıklar içerse de hemen tüm azgelişmiş çevre ülkesinde ortaya çıkması sonucunda bu ülke bloğunun iktisat politikaları *aynılaşmış* ve hemen hepsi uzun dönemli sanayileşme ve kalkınma hedefini terk etmişlerdir. Bu olumsuz gelişme çevrede sadece sanayileşmenin ileri evrelerine geçilmesi-

nin durdurulması anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda çevre ülkeler, 1950-1970 arasındaki sanayileşme deneyimlerinin sonucunda ortaya çıkan modern toplumsal ve siyasal yapılarının ürettiği birçok problemin çözümü konusunda eylemsizliğe ve kaderciliğe terk edilmişlerdir.

Bu söylenenler ışığında "OECD 2004 Türkiye Raporu"na bir örnek olarak bakınca, Batılılar açısından sevindirici bir tabloyla karşı karşıya olduğumuzu söylemek mümkün. Rapor'dan Türkiye'nin, Chomsky'nin belirttiği gibi, Batı'nın "eşitsiz denetim gücünü sürdürebilmek" için oluşturduğu yeni baskı biçimlerine ve örgütlerine tümüyle teslim olduğu görülmektedir. Söz konusu Rapor'un iki çarpıcı özelliği dikkat çekmektedir. Birincisi, ilk cümlesidir: "Turkey is at a crossroad." Yani, "Türkiye bir dönemeçte" ya da "yol ayrımında", denilmektedir. Rapor boyunca anlatılmak istenen, Türkiye'nin bu fırsatı iyi değerlendirmesi halinde önünün açık olduğudur. Yoldan sapılmaz ve ısrarla hedefe odaklanılırsa, Türkiye yolun sonunda Batılı dostları gibi demokratik ve zengin bir ülke olacaktır. Rapor'da garip olan ve unutulan şey, Türkiye'nin sık aralıklarla söz konusu bu yol ayrımına geliyor oluşudur. Herhalde, Türkiye hep yanlış yönde bir tercih yapıyor olmalı ki sürekli olarak kendisini aynı yol ayrımında bulmaktadır. Rapor'un ikinci önemli özelliği IMF raporlarına aşırı derecede benzemesidir. Şöyle de denebilir: Rapor'un üzerinden OECD ibaresi silinse yerine IMF ibaresi yazılsa birçok kimse bu durumu fark etmeyebilir.

Bu noktada farklı amaçlarla kurulmuş olan IMF, Dünya Bankası, GATT/Dünya Ticaret Örgütü ve OECD'nin kuruluş amaçlarından uzaklaşarak sanki bir tek örgütmüşçesine aynılaşması üzerinde ısrarla durmak gerekiyor. Sırasıyla para ve finans, kalkınma, ticaret ve "sanayileşmiş ülkeler" arasında işbirliği gibi farklı amaçlar için kurulmuş olan bu organizasyonlar, eğer kesin bir tarih vermek gerekirse, 1986 yılından itibaren fiilen aynılaşmaya başlıyor. Bu aynılaşma sürecine "*Washington Konsensus (Oydaşması)*" deniliyor. *Washington Oydaşması* 1986 yılında gerçekleştirilen uluslararası ticaret müzakerelerinde fikren olmasa

da fiilen ortaya çıkıyor. Bu tarihte ticaret müzakerelerinin sürdürüldüğü oluşum olan GATT, Güney ülkelerine 1945'ten sonra kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için tanımış olduğu özel ayrıcalıkları ortadan kaldırıyor. Bu tarihten itibaren Güney ülkeleri dünya ticaret sisteminde Kuzey ülkeleriyle eşitmişçesine yer almaya zorlanıyor. Bunun anlamı, serbest ticaret rejimine geçmeleri, gümrük vergilerini düşürerek iç piyasalarını dış rekabete ve yabancı sermaye akımlarına açmaları ve kamu kuruluşlarını özelleştirerek, özel sektörden hareketle ihracata yönelik bir "sanayileşme" sürecine zorla sokulmalarıdır. Güney'de ulusal kalkınmanın sonuna işaret eden bu dönüşüm, IMF ve Dünya Bankası tarafından bu tarihten daha önce dile getirilmeye ve Güney'e verilen kredilerin koşulu olarak dayatılmaya zaten başlamış bulunuyor. Örneğin, ülkemiz *Washington Oydaşması* ile 1980 "yol ayrımında" "çağ atlamak" umutlarıyla tanışıyor ve doğru yola sokuluyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden yıllarda, 1990'larda, *Washington Oydaşması* aynılaşmış IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü marifetiyle hedeflerini daha da çeşitlendirip, deyim yerindeyse, çıtayı yükseltiyor. Bu tarihlerde Güney mal ticaretine ek olarak kısa dönemli sermaye hareketlerine de açılıyor –buna mali serbestleşme/kuralsızlaştırma deniyor. Bir önceki bölümde yazdığımız gibi, "sürekli borç toplumlarının" oluşum süreci böylece büyük bir ivme kazanmış oluyor. Bu üç organizasyon mutasyonlarını tamamlayarak tümüyle aynılaşıyorlar ve ele aldıkları ülke, konu, sorun, her ne olursa olsun hep birlikte hep aynı şeyi söylüyorlar: *Mali disiplin, özelleştirme, ihracat atılımı, vergi reformu, rekabetçi döviz kurları, mülkiyet hakları, kamu harcamalarının etkin kullanımı ve giderek, yasal ve siyasal reformlar, mali kod ve standartlarda "uyumlaştırma", sosyal güvenlik sistemi reformu ve nihayetinde sivil toplumun yoksulluk sorununa çözüm üretmesi için harekete geçirilmesi...*

Gerisi mi? Onu da dünya piyasası ve serbest ticaret zaten hallediyor.

FİNANSAL BİRİKİM VE "EŞİTSİZ DEĞİŞİMİN" BİR ÖLÇÜTÜ OLARAK DIŞ TİCARET HADLERİ

Ulusların dünya ticaretindeki konumlarını yansıtan en önemli göstergelerden biri hiç kuşkusuz dış ticaret hadleridir. İhracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak hesaplanan dış ticaret haddi, *basitçe*, bir birim ihraç malı ile kaç birim ithal malı satın alınabileceğini gösteren temel bir mübadele ölçütüdür. Ulusların ticaret hadleri arasındaki yakınsama aralarındaki mübadelenin eşitlenmesi ya da adil (*fair*) olması anlamına gelmektedir. Dış ticaret hadlerinin bir ülke aleyhine bozulması, o ülkenin ithal ettiği malları daha pahalıya temin etmesi veya ihraç mallarını dünyaya daha ucuza satmasına neden olup; dış dünyaya kaynak transferine yol açmaktadır. Ticaret malları fiyatlarının temsil edildiği bu ilişkide, ilgili ulusların ve küresel ekonomideki mal fiyatlarının oluşumu belirleyici öneme sahiptir. Bu nedenle, bu alanda yapılan klasik tartışmalar da mal ve emek piyasalarının yapısı (*rekabetçi ya da tekelci piyasa oluşumları*), ticaret mallarının nitelikleri, döviz kuru ve ticaret politikalarının fiyatlar üzerindeki etkileri ticaret hadlerinin belirlenimindeki temel faktörler olarak öne çıkarılmıştır. Prebisch-Singer tezi (*Latin Amerika'daki İktisadi Kalkınma ve Temel Sorunları*) ve Arghiri Emmanuel'in (*Eşitsiz Değişim: Ticaret Emperyalizmi Üzerine Bir İnceleme*) çalışması söz konusu klasik örnekler arasında yer almakta ve bugün dahi özellikle "yapısalcı/kalkınma" iktisatçıları açısından önemlerini korumaktadırlar. Yine de, meslekten olmayan okuyucuya şu hatırlatmayı yapmakta yarar var: Söz konusu çalışmalar ve bu çalışmaları izleyen benzerleri her ne kadar ana akım iktisat açısından eleştirel olsalar da Marksist iktisatçılar tarafından yoğun olarak eleştirilmişlerdir. Bu eleştirilerin odak noktası "fiyatlar ve değerler" arasındaki ilişkide yoğunlaşmakta ve vurgu "*yalnızca fiyat ilişkisiyle sınırlı kalmanın*" kapitalizmin özünü oluşturan *artı değer* ve bu değerin aktarım süreçlerinin" doğru olarak algılamasını gölgelediği üzerine yapılmaktadır*.

Bu eleştirilere katılmakla birlikte, ticaret hadlerindeki gelişmele-

* Bu açıdan Ernest Mandel'in Geç Kapitalizm'i ve Samir Amin'in Eşitsiz Gelişme: Periferiyel Kapitalizmin Toplumsal Formasyonu Üzerine Bir İnceleme adlı çalışmaları öğreticidirler. Ayrıca eşitsiz değişim kavramının Marksist eleştirileri için bkz. (Bottomore, 2001).

rin, ulusların dünya piyasalarındaki rekabet güçleri ve küresel işbölümündeki yerleri hakkında önemli *ipuçları* sunduğu da açıktır. Küresel düzeyde değerlendirildiğinde ticaret hadlerinin doğal kaynak ya da emek yoğun mallar üreten çevre ülkeler aleyhine düzenli olarak bozuluşu, bu ülke bloğunun uluslararası ticaretteki eşitsiz değişim ilişkilerini yansıtan somut bir gösterge olarak yorumlanmalıdır. Çevre ülke bloğu aleyhine gerçekleşen bu düzenli bozulma, söz konusu ülke bloğunun özellikle 1980 sonrası içine düştüğü ticaret baskısının (*ticaret hapishanesinin*) iktisadi sonuçları açısından da son derece önemlidir. Benzer şekilde ticaret hadlerinin merkez ülkeler arasındaki değişim eğilimi de küresel iktisadi güç dağılımı hakkında önemli izlenimler sunmaktadır. Bilindiği gibi dünya ticareti büyük ölçüde, *göreli olarak* benzer iktisadi ve teknolojik yapıya sahip ülke grubu arasında, bu ülkelere ait uluslararası şirketler marifetiyle gerçekleşmektedir*. Bu türden yoğunlaşmış uluslararası ticaret ağlarının varlığında, merkez kapitalist devletler arasındaki ticaret ilişkisinin yalnızca söz konusu uluslararası tekeller arasındaki "rekabet" ilişkisiyle belirlendiği düşünülmemelidir. Merkez devletler arasındaki iktisadi ve siyasal düzenlemeler, ticaret dengelerinin oluşumu ve sermaye birikim ilişkisi üzerinde her zaman etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bu açıdan özellikle döviz kuru ve ticaret düzenlemeleri son derece önemlidir. Bu kısa yazıda, öncelikle, ABD'nin bu alanlarda yaptığı müdahaleler hatırlatılacak, ardından merkez ekonomiler ve Türkiye'deki ticaret hadleri değişimine ilişkin gözlemler sunulacaktır. Merakımız ya da yöneldiğimiz soru kabaca şudur: *Ticaret her koşulda ve her zaman ulusların refahını artırır mı?*

1980 sonrası dünya ekonomisindeki ticaret dengelerini doğrudan etkileyen ilk önemli müdahale Plaza Anlaşması'dır (*Plaza Accords*). 1985 yılında devreye giren bu antlaşma ile ABD *–dünya parası niteliğinde olan–* doları diğer merkez ülkeleri paraları karşısında değer-

* 2003 yılı dünya toplam ihracatının %65'i merkez ekonomiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Söz konusu ihracatın %67'si ise merkez ülkelerin kendileri arasındaki ticaretten oluşmaktadır. Çevre ülkelerin toplam ihracatı içerisinde merkez ekonomilerin payı % 69'dur (Bkz. UNCTAD, 2002, 2003a). Diğer taraftan, en büyük ilk 500 çokuluslu şirketin son yirmi yıl içinde dünya ticaretindeki payları düzenli olarak artarak %70'ler düzeyine ulaşmıştır (Bkz., www.gatt.org/trastat_e.html, Haziran 2006).

sizleştirerek, yapay bir rekabet avantajı sağlayıp ihracatını artırmayı ve 1970'li yıllardan beri giderek değersizleşen üretken sermayesini bu yolla canlandırmayı hedeflemiştir*. Nitekim ABD'de imalat sanayi kâr oranları 1985 ile 1995 arasında yüzde 70 oranında artarak, önemli bir düzelme sergilemiştir (Brenner, 2004). Plaza Anlaşması, 1980 sonrası ABD'nin dünya para (*ve sermaye*) ilişkisine *siyasal olarak* müdahale ettiği en kapsamlı düzenlemedir. Küresel düzeyde ulusal paralar üzerindeki siyasal düzenlemelerin (*Keynesyen politikaların*) şiddetle ret edildiği ve paranın iktisadi kurallarının (*Parasalcı politikalar*) öne çıkarıldığı bu dönemde, ABD Plaza Anlaşması ile diğer merkez ekonomilere ve tabii ki çevre ekonomi bloğuna basitçe şunu dikte etmiştir: *ABD dışında tüm ülkeler paranın iktisadi mantığına tabidir!..*

1995 yılına değin sürdürülen bu antlaşmanın gerek merkez gerekse çevre ekonomilerin ticaret dengeleri üzerinde daraltıcı etkilerinin olduğu açıktır. Bu dönemde ABD ekonomisi ve dış ticaret dengelerinde yaşanan göreli düzelme, kur avantajlı ABD'li şirketlerin artan fiyat rekabetinden olumsuz biçimde etkilenen büyük rakiplerinin kayıpları pahasına olmuştur. Merkez ekonomi bloğunun en önemli iki ekonomisi, *Japonya ve Almanya*, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadıkları krizlerin en derin olanlarıyla yüz yüze gelmişlerdir. Krizin en şiddetli hissedildiği ekonomi, *hiç kuşkusuz*, büyüme ve birikim ilişkilerinin doğrudan doğruya ticaret dengelerine bağlı olduğu Japonya olmuştur. Plaza Anlaşması Japonya açısından iki büyük tehdit yaratmıştır: Dolar olarak biriken ticaret fazlalarının (rezervlerinin) değersizleşmesi ve ticaret avantajlarının (*ticaret haddi kazanımlarının*) Japon yen'inin dolar karşısında değerlenmesi sonucu aşınması (Halevi ve Lucarelli, 2002). Bu dönemde ABD'nin küresel düzeyde ticaret dengelerine yaptığı ikinci önemli müdahale 1988 yılında yürürlüğe soktuğu ticaret düzenlemeleri ile gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeler ile ABD elektronik, telekomünikasyon gibi stratejik açıdan önemli gördüğü temel sektörlerde bir tür korumacılığa gitmiş ve Japonya'yı adil olmayan ticaret ortağı (*unfair trade*

* ABD doları Plaza Anlaşması'nın yapıldığı 1985 ile Tersine Plaza Anlaşması olarak anılan ve doların yeniden değerlenmeye başladığı 1995 yılına değin mark ve yen dahil tüm güçlü paralar ve Asya'nın "yükselen ekonomilerinin" para birimleri karşısında yaklaşık yüzde 40 ile 50 arasında değer yitirdi.

patner) olarak ilan ederek, Japonya'nın ABD'ye ihracatının önemli ölçüde daralmasına yol açmıştır. Nitekim ABD ticaret verilerine göre, Japonya'nın 1988 yılında 48 milyar dolar olan ABD ticaret fazlası 1990 yılında hızla daralarak 38 milyar dolara düşmüştür.*

1995 yılında, ABD dışındaki hemen tüm merkez ekonomilerde derinleşen krizle tıkanma noktasına gelen dünya ekonomisi, ABD'deki *"değersiz dolar-ihracat-büyüme"* döngüsüne de son noktayı koymuştur. ABD, bir anlamda geçmiş on yılda kazandığı yapay canlılığın karşılığı olarak, durgunluk içindeki merkez ekonomiler ile Asya'nın "yükselen ekonomilerini" yeniden canlandırmak amacıyla, 1995 yılında "Tersine Plaza Anlaşması"nı onaylayarak, doların yeniden değerlenmesine göz yummak durumunda kalmıştır. 2001 yılına değin doların değerindeki hızlı artış, ABD'nin uluslararası rekabet gücü ve ihracat performansının hızla aşınmasına yol açarak, yeni bir birikim rejiminin uygulamaya girmesine de kapı araladı. Söz konusu yeni rejimin temel mantığı küresel düzeyde büyümeyi teşvik edecek şekilde ABD'de *"borçlanma ve mali genişlemeye"* dayanıyordu. ABD'de kurumsal ve hanehalkları borçları, kredi genişlemeleriyle sistematik olarak desteklenerek, *"dolarizasyon-tüketim artışı-ithalat"* döngüsünü besliyor, başka bir deyişle, mali genişlemeyle şişen aşırı tüketim eğiliminin etkilerini küresel ekonomideki büyümeyi destekleyecek şekilde diğer ekonomilerin ihracat taleplerine çeviriyordu**. Dolarizasyon yanında ABD'deki borçlanmayı besleyen en temel etken borsa yükselişlerinin yarattığı sanal servet etkisi ve bu etkinin çekiminde olan uluslararası finans hareketleriydi. ABD-dışı dünyada giderek artan ihracatın ABD'nin artan ithalat talebini karşılamasının yanı sıra, büyük miktarı dolar cinsinden gerçekleşen ihracat gelirleri ilgili ülkelerde rezerv birikimine dönüşerek, küresel düzeyde mali genişlemeyi besliyor ve büyük ölçüde ABD'ye yönelip, bu ekonomideki borsa balonunun şişmesine ve aşı-

* ABD Japonya'nın dış ticaretinde en büyük paya sahiptir. 1990 yılı veri alındığında Japonya ihracatının %31,5'i ABD'ye yapılmakta, ithalatının ise % 22,3'ünü ABD'den karşılamaktadır.

** 1980'den sonra ABD'nin dünya tüketimindeki payı düzenli olarak artmıştır. 2000-2003 yılı ortalama değerleri dikkate alındığında ABD dünyanın toplam tüketiminin yaklaşık %35'ni gerçekleştirmektedir (Köse ve Öncü, 2006).

rı tüketim eğilimine kaynaklık yapıyordu. Küresel düzeyde finansal birikim rejimi olarak tanımlayabileceğimiz bu sürecin ruhu özünde asimetrik bir ilişkiye dayanmaktadır. ABD dışında açık veren tüm ülkeler daraltıcı "istikrar" politikalarıyla açıklarını kapatma yükümlülüğü altında iken, ABD aynı yükümlülüğe *de facto* bir kural olarak uymak durumunda değildir. Bu kuralsızlığın ana mekanizması ise doların uluslararası para niteliğinde saklıdır. Dolar olarak biriken küresel rezervler, basitçe rezerv biriktiren (*ticaret fazlası veren*) ekonomilerin ABD'den alacağını temsil etmektedir. Oysa, ABD sürdürdüğü kur ve faiz politikalarıyla uluslararası finansın yönünü kendi ekonomisine çekebildiği ölçüde, *deyim yerindeyse*, küresel ekonomiye olan borçlarını bir tür alacağa çevirmekte ve borçlanmasını sürdürebilmektedir. Şekil 8'den izlenebileceği gibi ABD 2001 yılını izleyerek uluslararası finansı kendi ekonomisinde sabitleme (*fixation of financial capital*) gücünü artırmış ve 2001-2003 arasında yıllık ortalama 570 milyar dolar tutarındaki finansal sermaye çekmiştir.

Şekil 8: Merkez Ekonomilerde Finansal Akımlar, Milyon $.

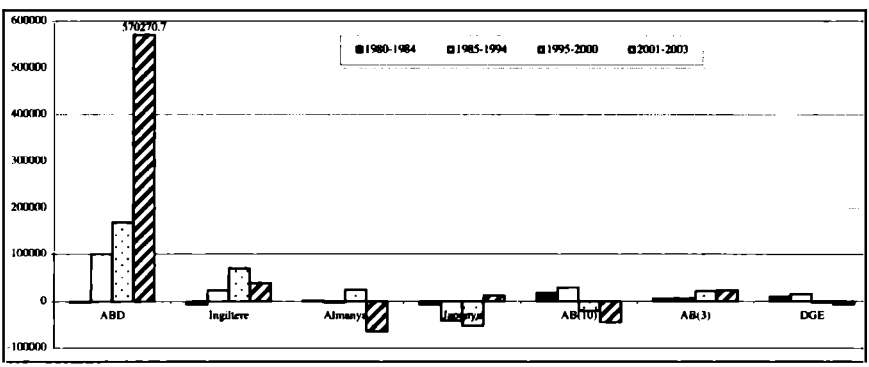

Kaynak: IFS Veri setinden hesaplanmıştır.

Not: AB(10) Fransa, Avusturya, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Finlandiya, İsviçre, İtalya, İrlanda, Hollanda; AB(3) Portekiz, Yunanistan, İspanya; DGE diğer gelişmiş (merkez) ekonomileri temsil etmektedir.

Şekil 9: Merkez ve Çevre Ekonomilerin Ticaret Hadlerinin ABD Ticaret Hadlerine Göre Değişimi.

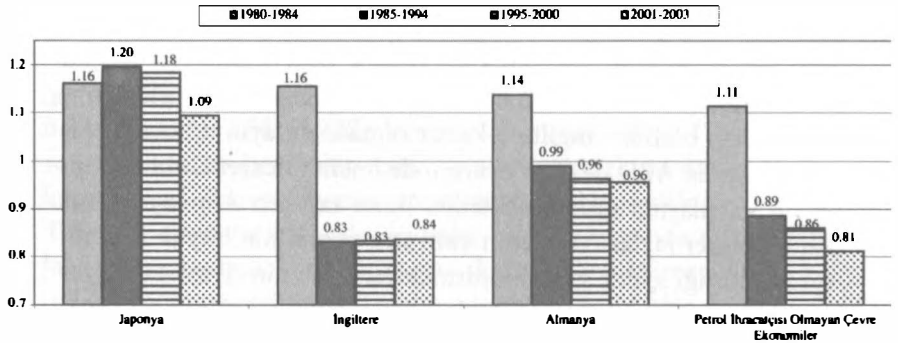

Kaynak: IFS veri setinden hesaplanmıştır.

Şekil 9'da çeşitli merkez ve petrol ihracatçısı olmayan çevre ülkeleri grubunun ticaret malları fiyat endekslerinin ABD'nin ticaret malları fiyat endeksine göre gelişimleri sergilenmiştir. Söz konusu endeksler ilgili ekonomilerin bir birim ihraç malı ortalama fiyatının bir birim ithal malı ortalama fiyatına oranının ABD'ye ait aynı orana bölünmesi sonucu hesaplanmıştır. Söz konusu oranın birin üzerinde seyretmesi ilgili ülke ya da ülke grubunun ABD ile ticarette daha kazançlı çıktığını göstermektedir. Analizin başlangıç yılı 1980 olarak alınmış, bu yıl için tüm ülkelerin ticaret hadlerinin eşitlendiği varsayılmıştır. 1980 sonrası süreç yukarıda ana hatlarıyla sunulan döviz kurlarına müdahale dönemleri dikkate alınarak ayrıştırılmıştır.

Bu sonuçlara göre, Japonya dışında analiz kapsamına alınan tüm ekonomiler Plaza Anlaşması'nın ardından önemli ticaret haddi kayıplarıyla karşılaşmışlardır. ABD'nin Plaza müdahalesine rağmen, 1970'li yılları izleyerek özellikle sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerde çok önemli verimlilik kazanımları elde eden Japonya karşısındaki ticaret kayıplarının devam edişi, Japonya'nın neden adil olmayan (*unfair*) ticaret ortağı olarak ilan edildiğini de açıklamaktadır!.. Diğer taraftan, İngiltere bu süreçte ticaret haddi kayıplarının en çarpıcı olduğu ekonomidir. Bu gözlem, sürekli ticaret

açıkları veren ve ticaret hadlerinde düzenli kayıplar yaşayan bir ekonomi olan İngiltere'nin merkez ekonomi bloğunda giderek gerileyen konumunun doğal bir sonucudur. Topraklarında güneş batmayan eski bir imparatorluğun mirasçısı olan İngiltere'nin iktisadi açıdan bu konumu, onun şimdilerde neden ABD'nin siyasal bir uzantısı olarak davranmak "zorunda" olduğunu da anlamamıza yardımcı olabilir. İngiltere kadar olmasa da aynı dönemde Almanya'nın da ABD ile olan ticaretinde önemli ticaret haddi kayıplarıyla karşılaştığı gözlenmektedir. Buna rağmen Almanya genel olarak ticaret fazlası vermenin yanı sıra ticaretinin büyük kısmını Avrupa Birliği içinde gerçekleştirmektedir. AB'nin siyasi coğrafyasını yeni eklenen ülkelerle fiili olarak genişletmesi, Almanya'ya ticaretini ve buna bağlı olarak üretimini arttırabilme şansı tanıdığı açıktır. AB'nin söz konusu genişleme politikası, ABD'nin aşırı tüketim baskısı karşısında bir tür aşırı üretim bölgesine dönüşmüş olan AB'nin, mevcut birikim ilişkilerini sürdürebilmek için mecbur olduğu bir yayılma (*genişleme*) stratejisidir. Kuşkusuz söz konusu yayılmanın iktisadi ve siyasal sınırları küresel kapitalizmin hegemonya mücadeleleri ve özellikle ABD ile AB arasındaki mevcut çelişki uyumun ömrüyle çizilecektir. Bu çelişik uyumda Almanya'nın özel konumu unutulmamalıdır. Almanya AB'nin *iç hegemonu* niteliğindeki en güçlü devletidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Almanya'nın gerek üretim gücü ve Avrupa para sistemindeki belirleyici rolü gerekse de şimdilerde daha da artırmaya başladığı silahlanma harcamaları, AB'den ABD'ye yönelik muhtemel bir tehdidin kaynağının Almanya olacağını göstermektedir.

Eşitsiz değişim için sürdürdüğümüz gözlemlerimizi şimdi de bir çevre ekonomi niteliğinde olan kendi ülkemize yönlendirerek, Türkiye'nin gerek merkez gerekse diğer çevre ekonomilerle geliştirdiği ticaret dengelerini sergilemeye çalışalım. İlk gözlemimiz, 1980'li yılların ardından iktisat politikalarımızın temel başarı ölçütü olarak sunulan serbest dış ticaret politikalarının sonuçları üzerine yoğunlaşıyor ve basitçe "Türkiye bu dönemde hangi devlet ya da devletler bloğuna nasıl bir ticaret dengesi vermiştir?" sorusuna dönüşüyor. İkinci gözlemimiz, Türkiye'nin hangi sektör-

lerde nasıl bir ticaret dengesi kurduğu sorununa yöneliyor. Son gözlem ise bu kısa yazının ana konusu olan Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki gelişim üzerinedir.

Birinci Gözlem: Şekil 10'da, 1980 sonrası Türkiye'nin iktisadi gelişmesini temsil eden üç alt dönemde (1980-1988, *dış ticaret liberalizasyonu;* 1989-1998, *sermaye liberalizasyonu*; 1999-2004, *son kriz ve "istikrar"* dönemi), on altı devlet ya da devlet bloğu karşısındaki ticaret dengeleri sunulmuştur. İstisna olanlar dışında Türkiye hiçbir devlet ya da devletler bloğu karşısında ticaret fazlası vermemektedir*. Yaşadığımız dönem özellikle çevre ekonomiler için bir tür ticaret savaşları dönemi ya da Neo-Merkantilizm olarak değerlendirilecek olursa, Türkiye'nin bu savaştan *muzaffer* çıkmadığı açıktır.

Şekil 10: Türkiye'nin Dış Ticaret Dengelerinin Siyasal Coğrafyası, Dönem Ortalamaları, Milyon $.

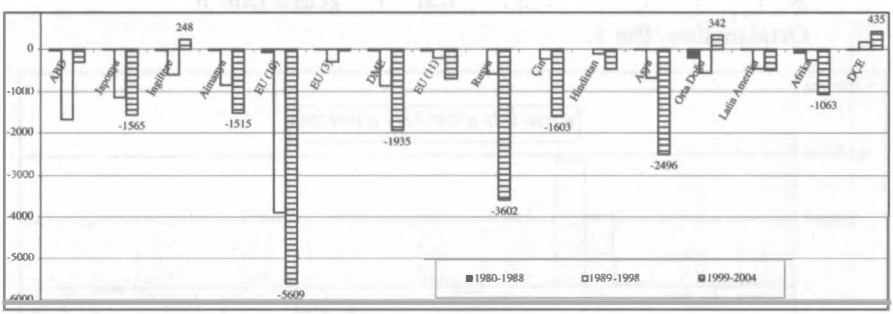

Kaynak: TÜİK dış ticaret veri setinden hesaplanmıştır.

İkinci Gözlem: Şekil 11'de, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Komisyonu'nun (UNCTAD, 2002) kullandığı sektör ayrımlarına sadık kalınarak ticaret malları altı sektörde toplulaştırılmıştır. UNCTAD, Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması'na (SITC) dayanarak yaptığı bu gruplama ile küresel düzeyde ticaretin so-

* İstisnalar şekilden de kolaylıkla görülebileceği gibi 1989 sonrası bizim DÇE (diğer çevre ekonomiler) olarak toplulaştırdığımız ekonomiler ile 1999-2004 dönemi için İngiltere ve Ortadoğu'dur.

nuçlarını incelemekte ve şu sonuca ulaşmaktadır: "Emek ve kaynak yoğun mallar ticaretinde 'uzmanlaşma' eğilimi gösteren ekonomiler küresel düzeyde ciddi bir fiyat rekabeti ile karşılaşmakta ve özellikle sermaye/teknoloji yoğun mallar karşısında ticaret haddi kayıpları yaşamaktadırlar." Söz konusu fiyat baskılarının doğrudan etkisi, maliyet avantajı sağlamak için, bu sektörlerin temel üretim girdisi olan emek ve gelir bölüşümü üzerinde gerçekleşmektedir. Fiyat rekabeti bu sektörlerde uzmanlaşan ekonomiler arasında süren kıyasıya bir *ücret rekabetine* dönüşerek, emeğin toplumsal kazanımlarını budamaktadır. Şekil 11'de sunulan sonuçlar Türkiye'nin düşük nitelikli emek ve teknoloji yoğun mallar üreten sektörlerde uzmanlaştığını, ticaret fazlasını bu sektörlerde oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür bir uzmanlaşma eğilimi ülkemizde yaşanan ücret baskılarının, düşük ücretli ve kayıt dışı emek kullanımlarının ve şimdilerde tartışılan "bölgesel ücret" uygulama arayışlarının ardındaki yapısal sorunu açıklar niteliktedir.

Şekil 11: Türkiye'nin Sektörel Ticaret Dengeleri, Dönem Ortalamaları, Bin $.

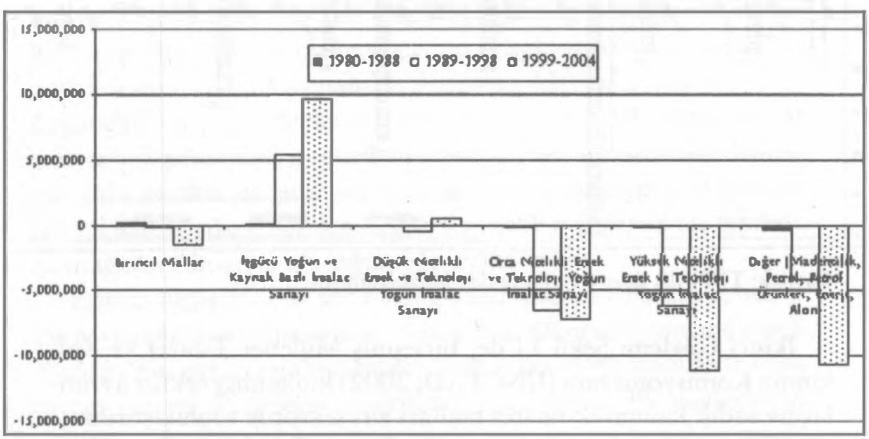

Kaynak: TÜİK dış ticaret veri setinden hesaplanmıştır.

Üçüncü Gözlem: Ticaret dengelerinin yukarıda sunulan iki gözlemdeki gibi oluştuğu bir ülkede, *Türkiye'de*, ticaret hadlerin-

deki gelişim nasıl bir eğilim sergilemektedir? Şekil 12'de, bu sorunun yanıtı sunulmaktadır. Türkiye için bu alandaki veri setinin daha sınırlı oluşu nedeniyle, gözlemlerimizi 1990 yılından başlatıyor ve yine farklı devlet ve devlet bloklarına göreli ticaret hadlerimizdeki değişimi sergiliyoruz. Bu kez kıyaslamalar Türkiye'nin ticaret hadlerine göre yapılmakta olup, birin üzerindeki gelişimler Türkiye'nin aleyhine olan ticaret haddi gelişmelerini temsil etmektedir. Dönemlendirmeler Türkiye'nin yaşadığı son krizin etkisini sergileyecek şekilde yapılmıştır. Bu amaçla, 1990 sonrasındaki gelişim ortalamalarının yanı sıra, IMF ile 1999'dan sonra sürdürülen "yakın izleme ve istikrar programlarının" etkilerini sergileyen 1999-2003 dönemi ayrıca sunulmuştur.

Şekil 12: Merkez ve Çevre Ekonomilerin Ticaret Hadlerinin Türkiye'nin Ticaret Hadlerine Göre Değişimi.

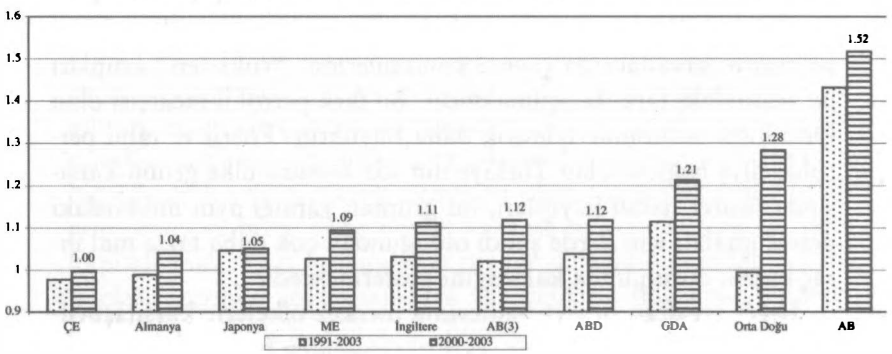

Kaynak: IFS veri setinden hesaplanmıştır.

Not: ME, merkez ekonomileri; ÇE, çevre ekonomileri; AB(3) AB'nin eski çevre ekonomilerini (Portekiz, Yunanistan ve İspanya); GDA, Güney Doğu Asya'yı (Güney Kore, Hong Kong, Tayvan, Singapur) temsil etmektedir.

Görüldüğü gibi, 1990'ların ortalaması olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ticaret hadlerinde çevre ekonomi bloğuna kıyasla küçük de olsa lehte bir gelişme gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bu ülke bloğunda yer alan ülkelerin çoğuyla Türkiye'nin ticaret ilişkisi ya hiç yoktur ya da son derece sınırlıdır. Yine de bu ortalama

eğilim 1999 ve sonrasında giderek aşınmış ve Türkiye çevre ülkeleriyle eşitlenen bir ticaret haddi yapısına ulaşmıştır. Bu yakınsamada özellikle 2003 ve sonrası başlayan TL'nin "aşırı değerlenmesinin" payı olsa da söz konusu ülkelerin ticaret malları arasındaki benzerliklerin ve yoğunlaşan ticaret baskısının hiç kuşkusuz payı çok büyüktür. Bu sonuçla, yaşadığımız son krizin Türkiye'nin standart bir çevre ülke olma konumunu daha da güçlendirdiğini söylemek hiç de abartılı olmasa gerek. Üstelik bu gözlem, Türkiye'nin ticaret hadlerinin, küresel kapitalizmin gözde çevre ekonomilerini temsil eden Güney Doğu Asya grubuyla (Güney Kore, Hong Kong, Tayvan, Singapur) karşılaştırılması ile daha da pekişmektedir. 1990'lar sonrasında, çevre ekonomi bloğunun "yükselen" ekonomileri arasında sayılan bu grupla karşılaştırıldığında Türkiye sürekli olarak ticaret haddi kayıpları yaşamış, bu kayıplar 1999'u izleyerek belirgin düzeyde artmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin standart çevre ekonomi olma konumu güçlendikçe, küresel ticaret savaşlarında çevre ekonomilerinin "yükselen" grupları ile arasındaki fark da açılmaktadır. Bu fark petrol ihracatçısı olan Ortadoğu ekonomileriyle çok daha büyüktür. Enerji ve tabii petrolde dışa bağımlı olan Türkiye'nin söz konusu ülke grubu karşısında ticaret haddi kayıpları, bu gruptan yaptığı aynı miktardaki petrol ithalatı için ilerde şimdi olduğundan çok daha fazla mal ihraç etmek durumunda kalacağını göstermektedir*.

Diğer taraftan ticaret hadlerinin merkez ülkelerle karşılaştırılması, Türkiye'nin klasik bir çevre ekonomiden beklenen konumunu net olarak sergilemektedir. Türkiye merkez ekonomilerle karşılaştırıldığında ticaret hadlerinde net kayıplar yaşamış, söz konusu kayıplar 1999 sonrasında yoğunlaşarak artmıştır. Bu açıdan en çarpıcı gözlem, Türkiye'nin tam üyesi olmak için her türlü tavizi

* Türkiye'nin ham petrol ithalatı petrol fiyatlarının 10 dolara kadar düştüğü 1998 yılında 2 milyar dolar düzeyindedir. Bu miktar 2000 ve 2002 yıllarında 4 milyar doların üzerindedir. 2004 yılında hızla artmaya başlayan ve 50 dolar civarına ulaşan petrol fiyatları ile Türkiye'ye 2003 yılına kıyasla 3 milyar dolarlık daha yüksek bir fatura getireceği ve ham petrol ithalatının 7,5 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmiştir. (Bu konuda bkz. Sevil Yıldırım, 2003, Dünya ve Türkiye'de Petrol, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Araştırma Müdürlüğü)

vermekten hiç kaçınmadığı en büyük ticaret ortağı AB karşısındaki ticaret haddi kayıplarında ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık yarısını oluşturan bu ülke grubu karşısında sürekli dış ticaret kayıpları verişi düşündürücüdür. Türkiye'nin AB ile olan ticareti kalkınma iktisadının "fakirleştiren ticaret" öngörülerini doğrular niteliktedir. Buna göre ticaret haddi kayıpları yaşanan ekonomiler ile sağlanan ticaret artışları, ihracat gelirlerini yükseltse de aslında diğer ekonomiye yapılan bir faktör transferi olup, ülke açısından net sonuçları "zenginleşme" değil "fakirleşmedir". Bu yaklaşımdan hareket edilecek olunursa şunu söylemek mümkündür: 1990'lı yıllar boyunca farklı iktidarlarca artan şiddette Türkiye'nin kalkınma ve demokratik gelişmesi için *olmazsa olmaz* hedefi olarak sunulan AB'ye kaynak transferi hızla artmaktadır. Başka bir deyişle *"zenginleşme ve medeniyet ütopyasının"* iktisadi karşılığı fakirleşme ve mülksüzleşme pahasına sürdürülmektedir. Hiç kuşku olmamalı ki söz konusu fasit döngü Türkiye'nin üretim ve ticaret yapısını değiştiremediği sürece de yoğunlaşarak devam edecektir. Elbette bu açıdan sorun bir yönü iç ve dış borç sarmalına sıkışmış, IMF ve Dünya Bankası güdümlü politikalar ile iktisadi ve siyasal politikalarını biçimleyen bir ülkede bu dönüşümün mümkün olup olamayacağıdır. Sorunun ikinci ve bizce daha büyük yanı ise mevcut küresel ve yerel kapitalizmin ağları içersinde bu tür bir dönüşümün anlam ve sonuçları üzerinde yoğunlaşmakta ve öncülerin (P. Baran, P. Sweezy, H. Magdoff, S. Amin, K. Boratav vd.,) temel sorusuyla bütünleşmektedir: *Kapitalizmde eşit gelişmek mümkün müdür?*

BİR BURJUVA İKTİSATÇISININ GÜNDÜZ DÜŞLERİ: HERNANDO DE SOTO'NUN SIRRI YA DA MÜLKİYETLE GELEN KURTULUŞ!

Bir önceki bölümde mevcut ticaret ilişkilerinin Türkiye ve benzeri çevre ülkeleri "mülksüzleştiren" bir büyüme sürecine zorladığını gördük. Bu durum veri alındığında "alacaklılar" açısından sorun çevre ülkelerin mülklerinin artırılması ve daha sonra borçlara karşılık bu mülklere el konulması olarak tanımlanabilir. Merkezi Peru'nun başkenti Lima'da bulunan *Özgürlük ve Demokrasi Enstitüsü*'nün Başkanı Hernando de Soto bu soruna çözüm oluşturabilecek dahice fikirler üreten bir iktisatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. De Soto, 6 Nisan 2005 Çarşamba günü Global Yatırım Holding ile Finans Kulübü'nün davetlisi olarak İstanbul "The" Marmara otelinde bir konuşma yapmış ve Türkiye'deki izleyicilerini doğrudan aydınlatmıştır. "The" eki İngilizcede bir ismin önüne geldiğinde onun özel ya da tek olduğunu vurgular. Zamanımızın ve ülkemizin koşulları dikkate alındığında, de Soto'nun kendisinin ve fikirlerinin de bir tür "The" olduğunu söylemek mümkün.

Hernando "The" de Soto kimdir? "The" de Soto 1999 yılında *Time* dergisi tarafından 20. yüzyılın en önemli beş Latin Amerikalı "mucidinden" biri, *Entwicklung und Zusammenarbeit* tarafından en önemli kalkınma teorisyenlerinden biri, *Forbes* dergisi tarafından ise "geleceğimizi" yeniden inşa edecek olan en önemli 15 düşünce "imalatçısından" biri olarak ilan edilmiştir. İş çevreleri ve dünya basınının takdirine doymayan "The" de Soto'nun başkanı bulunduğu *Özgürlük ve Demokrasi Enstitüsü* de (ILD) *"The" Economist* dergisi tarafından dünyanın en önemli iki düşünce kulübünden ("the" think tank) biri olarak duyurulmuştur. 2004 yılında *Time* dergisi "The" de Soto'ya olan iltifatının dozunu artırarak onu dünyanın "en etkileyici ve güçlü 100 insanı" arasına dahil etmiştir. "The" de Soto'nun engellenemez yükselişi 2005'te de devam etmiş ve *Fortune* dergisi tarafından *Sermayenin Sırrı* adlı kitabının "bilinen en çarpıcı 75 kitap" arasına eklenmesiyle kutsanmıştır.

Elbette "The" de Soto'yu mahzar olduğu bu iltifatlar tanımlamaya yetmez. Ne de olsa "ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz". O, 1988-1995 yılları arasında kendi ülkesi Peru'da Başkan Alberto Fujimori'nin kişisel danışmanıydı. Peru'da neoliberal dönüşümün en önemli evresi olarak kabul edilen bu dönemde, "The" de Soto mülkiyet ve çalışma haklarını yeniden düzenleyen 400'e yakın kanun ve kanun hükmünde kararnamenin çıkmasına önayak olmuştur. Yoksullaşan Güney halklarına Peru başarısı olarak sunulan bu düzenlemeler ile 1.200.000 hanehalkının "tapu" sahibi olması, kayıt dışı 380.000 işyerinin kayıt altına alınması sağlanarak, 9 milyar dolarlık sermaye genişlemesi yaratılma başarısı gösterilmiştir. Peru toplumunun sermayeleşmesine katkı sağlayan "The" de Soto artık yalnızca bir düşünür değildir, o, bundan böyle yoktan sermaye yaratabilen *bir sermaye mucididir!*..

Peru'nun sermayeleştirilme projesindeki başarıları "The" de Soto'yu ILO ve UNDP gibi kurumların bünyesinde oluşturulan "Kalkınma" komisyonlarının vazgeçilmezleri arasına taşımıştır. Böylelikle, artık o yalnızca Peru'ya değil, dünyaya seslenen bir hayırseverdir. "The" de Soto'nun sesi öyle güçlü ve bu sesin tınısı o kadar tatlıdır ki dahiyane fikirleri, kafaları geri kalmış ulusların nasıl olup da daha varlıklı ve daha demokratik toplumlara dönüştürülebileceği sorularıyla sürekli meşgul olan iki koca ABD başkanının dillerine de pelesenk oluvermiştir. Eski başkan, şimdilerin özgür dünya savunucusu Bill Clinton, Londra'da BBC ile 2001 yılında yaptığı bir söyleşide şunları dile getirmiştir: "Perulu ekonomist Hernando de Soto bize, uzun süre önce farkına varmış olmamız gereken bir şey söyledi. De Soto, dünyanın yoksul insanlarının evlerinde ve işyerlerinde toplam 5 trilyon dolarlık mal varlığı olduğunu, ancak içinde yaşamak ya da kullanmak dışında bu mal varlığının onlar için değersiz olduğunu, çünkü bunların kredi teminatı olmadığını söyledi. Neden? Ülkelerindeki hukuki sistemin dışında kaldıkları için." Şimdiki Başkan George W. Bush'un iktisat danışmanları ise sermaye mucidi "The" de Soto'nun dünya ölçeğinde yaptığı hesaplara referansla "2005 Yılı Başkan'ın Ekonomi Raporu'nda" müjdeli bir haber verdiler: Dünya ölçeğinde 9.3

trilyon dolarlık kayıt dışı emlak bulunmaktadır. Bu varlıkların tapulanması ve özel mülk haline getirilmesi durumunda küresel düzeyde sermaye genişlemesi için yeni bir teminat ve yatırım alanı ortaya çıkacak, yani borçluluk ilişkileri çerçevesinde sürekli büyüyen mali varlıklar için maddi bir karşılık yaratılmış olacaktır.

Peki, bu iltifat dünyasının güzel insanı, sermaye mucidi "The" de Soto özünde ne söylemektedir? "The" de Soto'yu *Sermayenin Sırrı* kitabından okuyacak olursak, onu diğer burjuva iktisatçılarından ayıran temel bir özelliğinin bulunduğunu görebiliriz. "The" de Soto sıradan burjuva iktisatçılarından farklı olarak iktisadi ilişkilerin siyasal bir sözleşmeye tabi olduğunu açıkça ifade etmektedir. Dahası "The" de Soto'nun kapitalizmin en büyük eleştirmenleri olarak kabul edebileceğimiz Marx ve Engels'i, deyim yerindeyse, tersten okuyarak sistemin bekasına yönelik önermelerde bulunduğunu da söylemek mümkündür. Marx'ı bir liberal olarak okuyan "The" de Soto, kapitalizmin en önemli çelişkisinin sermaye ve mülkiyet ilişkisinin genişleme sınırı ile ilişkili olduğunun farkındadır. Hatta mucidimiz Rosa Luksemburg'un emperyalizm teorisini dahi anlamış, sermayenin küresel birikiminin ancak kapitalizm dışı alanların kapitalizme dahil edilmesiyle mümkün olabileceğini kavramıştır.

"Sermaye, mülkiyet ve hak" üçlüsü kapitalist toplum sözleşmesinin saç ayaklarını oluşturur. Sermayeye dönüşmüş bir toplumda bireylerin toplumsal hakları ancak mülkiyet edinme haklarıyla güvence altına alınabilir. Sermaye dışında kalmış varlık alanlarının özel mülkiyet hakkı temelinde yeniden düzenlenmesi, yani piyasa kurallarına dahil edilebilmeleri, özel maddi servetin artmasına yol açarak sermayenin küresel düzeydeki birikim krizinin önündeki engellerin aşılmasına katkı sağlar.

"The" de Soto'nun *Economic Reform Today* dergisindeki bir söyleşisinde yer alan ifadelerine dönecek olursak; "Geri kalmış toplumların acilen yapması gereken şey, bireylerin mülkiyet haklarını korumak ve bu mülkiyet haklarının mübadele edilmesini sağlamak. ... Demokrasi, güvence altına alınmış bir mülkiyet hakları sisteminin kurulmuş olmasıyla yakından ilgilidir. Zira böyle

bir sistemi pratikte inşa etmek, tabandaki insanların, *nesneler, toprak ve servet* ile aralarındaki mülkiyet ilişkilerinin ne olduğunu" bilmelerinin sağlanmasıyla mümkün olur. Yani "The" de Soto özel mülkiyet haklarının genişletilip, topluma yaygınlaştırılmasıyla gerçek demokrasinin kurulabileceğini öne sürmektedir. Ona göre, özel mülkiyet hakları temelinde toplumu yeniden örgütleyebilmek demokrasinin temel özelliği olan başkalarının mülkiyet haklarına saygı göstermeyi de beraberinde kendiliğinden getirecektir. Bu açıdan sermaye mucidimiz, özelleştirmeler karşısında geri kalmış ulusların tepkisini, sürdürülen özelleştirme politikalarının yanlış tasarlanmasının sonucu olarak yorumlamakta ve şu görüşleri ileri sürmektedir: Mülkiyetin Enron'a, General Electric'e, British Gas'a veya bunlara benzer bir şirkete devredilmesini, bağımsızlığın satılması veya yabancı hâkimiyetinin artması olarak görmektedirler. Özel mülkiyetin iyi bir şey olduğunu anlayan bir kimse, bir yabancı şirketin bunlara sahip olma hakkının, kendisine de özel mülkiyete kavuşabilme fırsatı yarattığını bilir... Mülkiyet hakları sorunu çözülmeden özelleştirme programları başarılı olamaz.

Kapitalizmin küresel ölçekte genişleme sırrını özel mülkiyet ilişkisinin yaygınlaşmasında gören sermaye mucidimiz, sermaye birikiminin temel çelişkisinin tam bu noktada olduğunu görememekte, insanlık ve demokrasi adına gündüz düşleri kurabilmektedir. Kapitalist özel mülkiyet ilişkisinin genişlemesi mülksüzleşmenin yaygınlaşması anlamına gelir. Bu nedenle, güvence altına alınmış mülkiyet haklarına sahip olanlar mülksüzleşmenin de oyunun doğal bir parçası olduğunu yüksek sesle haykırırlar. "The" de Soto'nun önerdiği mülkiyet genişlemesinin piyasa dışında kalan varlıkların piyasaya küçük mülkiyet olarak dahil edilmesinden ve ardından da bu mülklerin "değişim hakkı" yoluyla gerçek mülk sahiplerine devrinden başka bir sonuç vermeyeceği açıktır. Marx'ı burjuva iktisatçısının gözüyle okumak ve sisteme çare üreten bir mucit olmak doğal olarak kapitalizmin temel eğilimi sayabileceğimiz sermaye yoğunlaşması ve değersizleşme eğilimini de görmemeyi beraberinde getirmektedir.

"The" de Soto'nun Global Yatırım Holding ile Finans Kulübü'nün davetlisi olarak ülkemizde yaptığı konuşma neden önemlidir? Onun Evliya Çelebi benzeri bir seyyah olmadığı hatırlanırsa, "The" de Soto'nun elbette anlamlı bir "sebeb-i ziyareti" bulunduğu düşünülebilir. Kamu arazileri üzerinde yasa dışı inşa edilmiş konutlar ve hükümetimiz tarafından inşa edilebilecek olan yeni toplu konutlar, orman arazileri ve sit alanları içerisinde yapılanmış yasa dışı lüks villalar, deniz kıyıları boyunca imar kapsamı dışında inşa edilerek yokmuşçasına işletilen oteller, pansiyonlar ve özel meskenler, kentsel alanlardaki milyonlarca tapusuz gecekondu, vergi sistemi dışında kalan küçük işletmeler, haklı olarak ilk elden aklımıza gelmektedir. Tıkanma noktasına gelmiş bulunan küresel ve yerel mali sermaye blokları için tüm bu varlıkların hukuken özel mülkiyete dönüşmesi mali sistemin genişlemesi için olmazsa olmaz bir teminat arayışının çözümü gibi görünmektedir. Bu bağlamda "The" konuşmanın, mevcut hükümetin özelleştirme politikalarının ve rafa kaldırmış olduğu 2B projesinin yani kamusal varlık alanının özel mülkiyete dönüştürülmesi projesinin ısıtılarak yeniden gündeme taşınmasına katkı sağladığı kolaylıkla ileri sürülebilir.

EKONOMİ VE FİNANSIN FUARI: SİZDE UCUZ EMEK VE EL KONACAK MÜLK BULUNUR MU?

The de Soto'yu uğurladıktan bir ay kadar sonra İstanbul 2-6 Mayıs tarihleri arasında Asya Kalkınma Bankası'nın (AKB) 38'inci Yıllık Guvernörler Kurulu Toplantısı'na ev sahipliği yaparak yeni "mülksüzleştirme" stratejileri için önemli kararların alınmasına vesile oldu. Üç bin kişinin üzerinde bir katılımın beklendiği toplantı yüksek tirajlı medyamız ve iş çevrelerimiz tarafından, Devlet Bakanı Babacan'ın basında yer alan sözcükleriyle, bir tür "Ekonomi ve Finans Fuarı" şeklinde kamuoyuna duyuruldu. "Ekonomi ve Finans Fuarı" nasıl bir şeydir acaba? Dönme dolaplar, salıncaklar, atlıkarıncalar mı bulunur bu fuarda? Yoksa satışa sunulan fabrikalar, madenler, enerji kaynakları, hisse senetleri, kamu tahvilleri, ucuz işgücü, elde fazlası bulunan fonlar, paralar mı takas edilir? Şapkasından tavşan çıkarır gibi dolar çıkaran sihirbazlar var mıdır? Ya da üç topun üçünü de hedefe isabet ettirirsen borçların bir çırpıda silinir mi? Bu fuarın ziyaretçileri, eğlenenleri kimlerdir? Ekonomi ve finansın fuarı nasıl olur bilinmez, en azından biz hiç görmedik. Ama şunu söyleyebiliriz, fuarda takasa sürülen her neyse, bu takasa razı olmayan, yine uzaklardan, Asya'dan gelen başka insanlar da İstanbul'daydı aynı tarihlerde. Onlar "Ekonomi ve Finans Fuarı"nın ana organizatörünü, yani Asya Kalınma Bankası'nın (AKB) Asya'daki rolünü ve işlevini protesto ediyorlar ve Fuar'ı lanetliyorlardı.

Peki ama AKB nedir ve hangi işlevleri yüklenmektedir? Banka 1966 yılında 33 ülkenin katılımıyla kurulmuş ve üye sayısı günümüzde 63 ülkeye ulaşmıştır. Türkiye'nin de üyesi olduğu Banka'nın idari yapısı ve yatırım kararları, üyelerin kurumun sermayesine katılım oranında sahip oldukları oy haklarına göre belirlenmektedir. Banka'nın en büyük iştirakçileri her biri banka hisse senetlerinin yüzde 15,8'ine sahip olan ABD ve Japonya'dır (toplam yüzde 31,6). Bu iki devletin yine her birinin banka kararlarındaki "oy güçleri" toplam oyların yüzde 12,9'u düzeyindedir (toplam yüzde 25,8). ABD ve Japonya'yı, Çin (yüzde 5,5), Hindis-

tan (yüzde 5,4), Güney Kore (yüzde 4,4) gibi bölgenin diğer ekonomileri izlemektedir. Banka Asya'da yapılacak yatırımların üleşilmesinde stratejik bir öneme sahiptir. Banka'ya üye olmayan hiçbir ülke, Asya'nın özellikle enerji ve altyapı gibi büyük yatırımlarında yer alamamaktadır.

Banka özellikle uluslararası yatırımların Asya'ya yöneldiği 1990–1997 hızlı büyüme döneminde farklı sermaye gruplarının koordinasyonunda ve yönlendirilmelerinde çok önemli görevler yüklenmiştir. Bu tarihler arasında bölge dünya sermaye hareketlerinin üçte ikisini kendisine çekiyor ve dünya üretiminin yaklaşık dörtte birini gerçekleştiriyordu. Bilindiği gibi küresel sermaye akımlarının eşliğinde gerçekleşen bu büyüme, 1998 yılında "balonun" sönmesiyle birlikte bölge ölçeğinde bir krize dönüşmüş ve Asya halklarının kitlesel düzeyde yoksullaşmasıyla sonuçlanmıştır (bkz. Tablo). Bu krizin yol açtığı üretim kaybının yaklaşık 2 trilyon dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. Sözkonusu kayıp milyonlarca insanın geçim araçlarını yitirmesi, sefaletin korkunç boyutlara ulaşması, ülkelerin genel sağlık ve eğitim kalitesinin düşmesi pahasına, IMF, Dünya Bankası ve onların uzantıları niteliğinde olan AKB aracılığıyla yürütülen "istikrar politikalarıyla" Asya halkına ödetilmiştir. Ardı ardına gelen devalüasyonlarla bölge halkı ve özellikle orta sınıflar büyük varlık kayıplarına uğramıştır. Bu spekülatif sermaye hareketleri karşısında Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed'in, Georges Soros ve benzeri "hedge" fon yöneticilerini hedefleyen sözleri öğreticidir: "Onlar açısından servet başkalarının mahvolması pahasına kazanılmıştır."

Tablo 3: Asya Ekonomik Krizin Döviz Kuru ve Borsa Üzerine Etkileri

Asya Ekonomileri	20.Ocak.1997 Dolar Kuru	21.Ocak.1998 Dolar Kuru	31 Aralık 1997 ve 21 Ocak 1998 Arasında Dolar Bazında Borsalarda % Değer Yitirimi
Endonezya	2,4	11,35	-84,8
G.Kore	855	1.724	-61,9
Tayland	25,8	52,4	-74,4
Malezya	2,49	4,4	-27,6
Filipinler	26,3	42,1	-65,4
Singapur	1,41	1,75	-52,7
Hong-Kong	7,74	7,74	-31,3
Çin	8,3	8,28	33,2
Tayvan	27,5	33,5	-4,1

Kaynak: Emerging Market Indicators.

Dünya Bankası ve onun uzantıları olan bölgesel kalkınma bankalarının ve bu bağlamda AKB'nin günümüzde uyguladıkları politikalarla neyi hedeflediklerini anlayabilmek, her şeyden önce dünya kapitalizminin 1960'ların sonundan itibaren içine girdiği sıkışmayı, yani sistemik krizi dikkate almayı gerektirir. Bu krizin günümüzde ulaştığı düzey dünya ölçeğinde genelleşmiş ve yoğunlaşmış sermaye (mal, para, üretken kapasite) ve işgücü fazlasıdır. Bir başka deyişle, dünya kapitalizmi kârlılık ilkesi temelinde kullanabileceğinden çok daha fazla bir sermaye ve işgücünü bünyesinde barındırmaktadır. Bu sorunu çözüp, kârlılık ilkesi temelinde dünyayı sürekli ve sınırsız sermaye birikiminin hizmetine koşabilmenin koşullarını oluşturmak için 1970'lerden bu yana birçok girişim ve düzenleme gerçekleştirilmiştir. Daha önce hatırlatıldığı gibi, ABD'nin mimarı olduğu bu proje *Washington Oydaşması* olarak adlandırılagelmiştir. Kuşkusuz, Washington Oydaşması birçok açıdan incelenip, farklı nitelikleriyle tanımlanabilir. Öte yandan, olası bütün tanımlamalar bu projeyi ABD'nin hegemonya siyaseti olarak değerlendirmek durumundadır. Çünkü projenin öncelikli hedefi ABD'nin sermaye fazlasını dünya ölçeğinde yeniden kârlı olarak "yatırıma" yönlendirmektir. Projenin diğer merkez ekonomilerce de büyük ölçüde destekleniyor olması, aslında bu ekonomilerin de benzer nedenlerle sermaye fazlalarını dünya

ölçeğinde değerlendirmek zorunda kalmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Anımsanacak olursa, Washington Oydaşması'nın üç temel girişime sahip olduğu söylenebilir. Birinci girişim, üretimin uluslararasılaştırılarak üretim maliyetlerinin en aza indirilmesidir. Bu hem fiziksel sermaye yatırımlarının hem de buna koşut olarak mal ve hizmet ticaretinin dünya ölçeğinde serbestleştirilmesini (kuralsızlaştırılmasını) içermektedir. İkinci girişim, kamusal ortak ve kayıt dışı özel varlıkların dünya ölçeğinde özel mülkiyete devridir. Üçüncü girişim ise, mali sermayenin özellikle çevre ülkelere devlet borcu olarak yönlendirilmesi ve bu yolla yüksek reel faizlerle sermayenin getirisinin yükseltilmesidir. Görüldüğü gibi, her üç girişim de kârlılığı artıracak şekilde sermaye fazlasının emilmesini ya da kullanılmasını hedeflemektedir.

Bu bağlamda, kapitalist faaliyetin doğası ve yapısı hakkında hatırlamamız gereken önemli bir nokta öne çıkmaktadır. Dünya ekonomisinde kâr oranları coğrafi olarak hiçbir zaman eşitlenmez. Bu nedenle kâr amaçlı faaliyet olarak tanımlanan kapitalist faaliyet her zaman en yüksek kârlılığın sağlandığı bölgelerde yoğunlaşır. Dolayısıyla, kapitalist gelişme her zaman coğrafi olarak eşitsiz bir görünüm sergiler. Yüksek kârlılığın bulunduğu bölgelere yönelen sermaye bu tür bölgelerde iki tür engelle karşılaşır: Devletler ya da devlet blokları ve tarihsel bir yapı olarak toplum. Toplum, sınıflar ve bunlar arasındaki çelişkilerin alanıyken, devlet bu çelişikilerin politik düzeyde uyumlaştırılmasının gerçekleştirildiği düzenleme alanıdır. Kâr arayışıyla dünyada dolaşan sermaye söz konusu bu iki alandan türeyebilecek engellemeleri aşmak zorundadır. Washington Oydaşması, bu engellemeleri aşma işlevini büyük ölçüde IMF, Dünya Bankası, bölgesel kalkınma bankaları gibi uluslararası mali kuruluşlara yüklemiştir. Bu kuruluşlar, başta ABD sermayesi olmak üzere merkez ülkelerin sermayelerinin yeni yüksek kâr bölgelerinde tekelci gücü ele geçirmelerini sağlamak üzere devletleri yeniden yapılandırarak deyim yerindeyse "uysallaştırır" ve bununla bağlantılı olarak sınıf dengelerini yeniden oluşturarak merkez sermayenin öncülüğünde bölgesel bir iktidar bloğu inşa ederler. Kuşkusuz bu hiçbir zaman ta-

mamıyla sonlanmış ve sabitlenmiş bir faaliyet değildir. Çünkü hem devletlerin yeniden yapılandırılmaları hem de iktidar blokları muhalif grup ve sınıflarca değişime zorlanırlar.

Yukarıda yazılanlar ışığında konumuza dönecek olursak, söyleyebileceğimiz ilk şey daha önce de belirttiğimiz gibi, günümüzde yüksek kârların merkezinin büyük ölçüde Asya'ya kaymış olduğudur. Şüphesiz, çevrenin diğer bölgeleri de devam eden kâr üretim ve artık aktarım bölgeleri olarak önemlerini korumaktadırlar. Asya'da ise Çin ve Hindistan artı-değer üretiminin merkezi haline gelmiştir. Bu kıtadaki ülkelerin büyük çoğunluğu ticaret fazlaları vererek, dolar rezervlerini her gün hızla artırmakta ve böylelikle doların dünya parası olarak siyasi ve ekonomik gücünün sürmesine şimdilik doğrudan katkı sağlamaktadırlar. Bu anlamda, bölgenin ABD hegemonyası kapsamında daha fazla "sermayeleşmesi" yani kapitalizmin burada daha da gelişmesi, ABD "süper" emperyalizmi açısından elzemdir. Dolayısıyla bu bölgede daha fazla toprak, insan ve doğal kaynak dünya ölçeğinde dolar bazında oluşturulan sermaye birikim devrelerine çekilmeli ve ABD hegemonyasına dahil edilmelidir ("The" de Soto'nun kulakları çınlasın!). İşte bu nedenle ABD'nin denetimindeki uluslararası mali kuruluşların işi ABD emperyalizmi için kritik önemdedir, çünkü bu kuruluşların asli hedefi sermayenin varlık alanını genişletmektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde DB ve AKB'nin sermayeleştirme işlevini doğrudan üstlendikleri görülmektedir.

Bu kuruluşların söz konusu hedef doğrultusunda en önemli girişimlerinden biri "toprak reformu" projesidir. Kulağa hoş gelen bu proje aslında "mülksüzleştirmeyi" hedefleyen tam bir kapitalist yağmalama girişimidir ve sonuçları birçok yoksul Asya ülkesi için felaket olmuştur. Bu proje ilk kez 1970'lerde uygulamaya konulduğunda, büyük toprak sahiplerinin mülkiyetinin parçalanarak bu toprakların topraksız köylülere aktarılmasını içermemiş, aksine kamusal ortak kullanımda ve kamusal mülkiyette olan toprakların küçük özel mülkler halinde topraksız köylülere devredilmesini hedeflemiştir. Bu küçük mülkler daha sonra büyük toprak sahipleri tarafından çok düşük fiyatlarla mali bir baskı

içinde bulunan yoksul köylülerden satın alınmış ve "toprak reformu" büyük toprak sahiplerinin topraklarının daha da büyümesini sağlamıştır! Bu şaşkınlık verici durum karşısında yükselen topraksız köylü hareketlerini etkisizleştirebilmek için DB ve AKB 1990'larda "piyasa-güdümlü toprak reformu" projesini devreye sokmuştur. Buna göre köylüler sadece mülkiyet sahibi yapılmakla iş bitmemekte, bunlara daha çok rasyonel tarım işletmeciliğini öğrenmeleri hususunda teknik yardım yapılması gerekmektedir. Rasyonelleşen küçük işletmeler bundan böyle mali sıkıntıya düşmeyecek ve dolayısıyla mülkleri kelepir fiyatına satın alınmayacaktır! Maalesef bu proje de çoktan iflas etmiş ve özellikle Filipinler'de toprak mülkiyetindeki eşitsizlik görülmedik ölçüde artmıştır. Sonuç olarak, "toprak reformu" projesiyle DB ve AKB kamusal mülkiyetteki toprakları özel mülke dönüştürerek sermayenin çevrimine dahil etmişlerdir.

Hindistanlı çevreci bir eylemcinin, Vandana Şiva'nın, bir konuşmasındaki sözleri bu sürecin insan ve doğa üzerindeki tahripkâr sonuçlarını ve bunların ne tür bir siyasal çerçevede gerçekleştirildiğini gerçekten çok açık özetlemektedir:

"Dünya Bankası kredileriyle, Hindistan'ın 7 bin kilometrelik sahilleri boyunca, ardında bir tuz çölü bırakarak kıyısal eko-sistemleri ve bu uygulamalara karşı çıkan kıyı halklarını mahveden sınai çiftlikler finanse edilmiş ve bunlar kanserli hücreler gibi büyümüşlerdir. Konuyu Yüksek Mahkeme'ye götürdük. Hindistan Yüksek Mahkemesi, bu uygulamaların insanlar ve çevre için yıkıcı olduğuna, derhal sona erdirilmesi gerektiğine karar verdi. Bunun üzerine, Dünya Bankası ve yerel kredi kuruluşları (AKB), çevreyi koruyan yasaların değiştirilmesi ve ortadan kaldırılması için hükümete baskı uygulamaya başladılar." (Aktaran William Tabb, 2002:11)

Her şey çok açık değil mi? Kamusal mülkiyetteki topraklar "toprak reformu" adı altında özel sınai çiftliklere dönüştürülmekte, bu çiftliklerde DB ve AKB kredileriyle başta ABD'li olmak üzere merkez ülkelerin çok uluslu şirketlerinden sağlanan girdilerle (tohumlar vs.) üretim yapılmakta, bu ürünler dünya ölçeğinde pa-

zarlanarak satılmakta ve dolar kazanılmakta, bu dolarla ABD dış açıkları kapatılmakta ve bu olayın tümü "iyi yönetişim" olarak bölge halkına anlatılmaktadır. Ama geride bir yangın yeri kalmıştır ve halk denen o garip varlık artık bu sürecin faillerini dünyanın hangi köşesine toplanmak ve yeni "projeler" oluşturmak üzere giderlerse takip etmekte ve bunlara 2-6 Mayıs 2005'te İstanbul'da yaptıkları gibi "İnsanları Soymayı Bırakın" diye bağırmaktadırlar.

Bu bölümü bitirmeden önce sorumuzu tekrar fakat daha kesin formüle edelim: Çevre ülkeler mevcut dünya düzeni ve onun kurumsal yapıları içinde kalarak kalkınabilirler mi? Bu soru biraz da Dante'nin cehennemin ilk dairesi olarak adlandırılan Limbus'a girdiklerinde meraklanıp, burada bulunanlar hakkında bilge yol arkadaşına dönüp sorduğu soruyu anımsatmaktadır:

– Söyle üstadım, söyle efendim: Bir kimse görülmüş müdür ki, kendi değeri ya da bir başkasının gayreti ile buradan çıkıp Cennete yükselmiş olsun?

BÖLÜM III
TÜRKİYE: BİR TAHSİLAT EKONOMİSİ

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE BORÇ ÖDEME STRATEJİSİ: HALKI MUTLU KILMAK!

Türkiye'de 2004 ve 2005 yılları boyunca hükümet çevreleri ve medya iktisatçıları, sürdürülmekte olan IMF güdümlü istikrar programının artık rayına oturduğunu, makro dengelerin sağlanıldığını ve ekonominin sürdürülebilir bir büyüme sürecine girdiğini her fırsatta topluma duyurdular. Bu mutlu haberin temel dayanakları olarak dış borçların milli gelire oranındaki azalma, ihracatın milli gelire oranındaki artış ve ihracat eşliğinde gerçekleşen ekonomik büyüme oranları gösterildi. Gerçi henüz işsizlik oranı azalmamıştı ama istihdam artmıştı. İşsizlik oranının düşmemesinin nedeni, işgücüne katılım oranındaki artışın istihdamdaki artıştan daha yavaş olmasıydı. Bu durum ekonominin bir yandan kısa dönem cari dengelerinin sağlanıldığı, diğer yandan da ekonominin üretken potansiyelinin geliştiği anlamına geliyordu ki bu "aydınlık" tablo üzerine eleştiri getirmek şom ağızlılık ve kötü niyet belirtisinden başka bir şey olamazdı.

İktisat eğitimi alanların çok iyi bildikleri gibi iktisadi gerçekliğin "tek doğru" yorumu olamaz. Başka bir deyişle, iktisadi olguyu analiz edenler arasında her zaman "şom ağızlı" ve "kötü niyetli" olarak tanımlanacak kişiler ve yorumların çıkması bu ilgi alanının doğası gereğidir. Nitekim, yaşadığımız toplum ve dönemde iktisadi düşünce geleneğinin bu kuralı doğrulanmış ve şom ağızlı bazı iktisatçılar farklı değerlendirmeler yaparak, çizilen aydınlık tablo hakkında bazı şüpheli soruları gündeme getirmişlerdir!.. Hemen belirtelim ki ortada türdeş bir şom ağızlılık yaklaşımı yoktur. Yine de şom ağızlıların son yıllara ilişkin ortak kanılarını şu noktalarda toplamak mümkün görünmektedir: (i) Dış borçlardaki azalma tespiti eksik ve yanıltıcıdır. Azalan, TL cinsinden hesaplanan borçların milli gelire oranıdır. Bu azalışın arkasında ise büyük ölçüde TL'nin aşırı değerlenmesi yatmaktadır; dolar cinsinden hesaplanacak borç stokunda benzer bir azalma gözlenmediği gibi ekonominin net borç ihtiyacı sürmektedir. Doların TL karşısında değer kazanması durumunda borç yükünün artması ve ekonomi-

nin kırılganlığının artması mümkündür. (ii) İhracatın milli gelire oranı artmakta ancak ithalat artışı daha hızlı gerçekleştiğinden dış ticaret açığı büyümektedir. Bu durum ödemeler dengesinde dış finansman ihtiyacının halen yoğunlaşarak sürdüğü anlamına gelmektedir. Bu anlamda ekonomi net ihracat gelirleriyle borç yükünü finanse edememekte, aksine dış borç bağımlılığı artmaktadır. (iii) Ekonomik büyüme yapay olarak şişirilmiş gözükmektedir. Bu açıdan en önemli uyarı, uzunca süredir gözlemlenen stoklardaki artıştır. Sürekli olarak stoka büyüyen bir ekonomi olamayacağına göre, ya teknik bir hesap hatası ya da "bilinçli bir" düzeltme operasyonu söz konusudur. (iv) Ekonomi iddia edildiği gibi büyümüş olsa da bu büyümenin refah sonuçlarından söz etmek mümkün değildir. Dahası AKP Hükümeti'nin sıkça vurguladığı gibi, önce büyümenin ve ardından da refahın yavaş yavaş geleceği yönündeki iddialar pek inandırıcı değildir. Bu türden bir iddianın geçersizliğinin en önemli kanıtları reel ücretlerde gözlemlenen gerileme ve işsizlik oranındaki artıştır. Üstelik sözü edilen istihdam artışı da önemli ölçüde kayıt dışı istihdam şeklinde gerçekleştiğinden, bu tür bir gelişmenin refaha ilişkin sonuçlarından kolayca söz etmek mümkün görünmemektedir. (v) Ekonomik büyüme ve refah artışı dış ticaretle ilişkilendiriliyorsa ticaretin hacmi kadar hangi sektörlerde yoğunlaştığı da önemlidir. Bu açıdan Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerini tanımlayan sektörel ihracat ve ithalat kompozisyonuna bakıldığında, "emek ve kaynak yoğun" sektörlerde net ihracatçı, "teknoloji ve yüksek vasıflı işgücü yoğun" sektörlerde ise net ithalatçı olduğu görülmektedir. Emek ve kaynak yoğun sektörlerin, teknoloji ve yüksek vasıflı işgücü sektörlerine kıyasla daha düşük katma değer yaratan ve sürekli ticaret hadleri kayıplarına maruz kalan yapısal özellikleri dikkate alındığında, bu tür sektörlerde uzmanlaşmanın refah açısından sonuçlarının artış değil, kayıp olma olasılığı daha yüksektir.

Toplumsal refah sorunu devreye girince, anonim köklerinin gerçekte nereye uzandığını bilmediğimiz bir fıkra aklımıza geliyor. Bu fıkranın Osmanlı uyarlamasını da İngiliz, Alman uyarlamasını da duyduk, dinledik ve anlattık.

Zamanın birinde müsrif bir padişah (ya da kral), bütçenin tamtakır olduğunu görüp adım adım vergileri artırmaya karar vermiş ve her vergi artışı sonucunda halkın tepkisini öğrenmek istemiş. Kapı kullarına buyurmuş: "Gidin bakın halk ne yapıyor?" İlk vergi artışının ardından gelen gözlem: "Halk çok üzüldü ama idare ediyorlar Padişahım" olmuş. Padişah, "Eh o zaman biraz daha artıralım şu vergileri" demiş. Ve ardından, her yeni vergi artışını izleyerek, "Çok bozuldular, çok sinirlendiler, korkarız artık isyan edecekler" şeklinde haberler gelmiş ve padişah her seferinde vergileri biraz daha artırmış. Ta ki son vergi artışının ardından, "Padişahım halk sokakta oynamaya başladı" haberi gelinceye kadar. Bu noktada padişah "Tamam, artık vergi artışlarını durdurun" demiş.

Bu fıkra üniversitelerimizin maliye ve iktisat bölümlerinde kamu maliyesinin ve bütçesinin özünde devlet ve halk arasında siyasal ve sosyal bir sözleşmeyi temsil ettiğini vurgulamak için anlatılagelmiştir. Anlatılmak istenen bütçenin hedef, kapsam ve içeriğinin halkın bütçeye karşı sorumluluğu ile bütçenin halka karşı sorumluluğu arasında bir dengeye dayanılarak tespit edilebileceğidir. İktidar bir zorbanın elinde dahi olsa eninde sonunda "halkın bir tahammül sınırı vardır". Maliye disiplini fıkranın geçtiği dönemlerde yeterince gelişmemiş olduğundan olsa gerek, padişahın "vergi artırma sınırını" halkın "deliliğe vurma" sınırı oluşturmaktadır. Üstelik bu bildik fıkranın değişik ulusların tarihine uyarlanmış halleri hatırlanırsa, mali zorbalık ve delilik arasındaki bu kadim "teknik" sınırın evrensel bir uygulama geçerliliğine sahip olduğu düşünülebilir. Kuşkusuz günümüzde maliye disiplini ve devletin mali araçları, zorbalar dönemiyle kıyaslanamayacak ölçüde gelişmiş durumdadır. Üstelik yine günümüzde, delilik de eski zamanlardaki kadar kolay tanımlanamayacak kadar bilimin konusu olmuştur. Sokağa çıkıp "göbek atmanın" deliliğe değil, mutluluğa işaret ettiği türünden bir yorumlama bugün için daha inandırıcıdır. Normalin anormalleştirildiği, anormalin de normal olarak pek rahat gösterilebildiği bir dönemde yaşadığımızı unutmamak gerekir.

2004 yılı bütçesi açıklandığı sıralarda Türkiye televizyonlarından müjdeyle sunulan bir haber bize bu fıkranın bugün de anlamlı olabileceğini düşündürttü. Haberde, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yaptığı bir ankete göre, Türkiye halkının yüzde 67'sinin "mutlu" olduğu ve halkın mutluluğunda geçen yıllara göre bariz bir artış kaydedildiği duyuruluyordu. Devletin televizyon kanallarından güleryüzlü spikerlerin güzel sesiyle duyurulan bu habere göre halkın büyük çoğunluğu "sağlık" durumları göz önüne alındığında "mutluluk" belirtisi gösteriyormuş. Bu tür istatistikler elbette çok önemlidir ve doğrudan işaret ettiklerinden daha fazla bir şeylerin göstergesidir. Örneğin, DİE'nin mutluluk hakkındaki bulgusu bizlere, "acaba son dört yıl boyunca onca sıkıntıyı çeken, artan vergi yükü karşısında giderek ezilen, kamu hizmetlerinden giderek daha fazla mahrum kalan halkımız meşhur fıkradaki gibi oynamaya mı başladı?" sorusunu sordurtabilir. Bu durumu devlet erkânı ve "mutluluk uzmanları" nasıl yorumlar bilemeyiz ama bir "eski zaman" maliyecisinin kalkıp da "tamam işte mali disiplinin sınırına ulaştınız" tespitinde rahatlıkla bulunabileceğini hayal edebiliriz.

Fıkralar bir toplumun tarihindeki ironik hatıraların popüler kültürdeki kayıtlarıdır. Zamanlar ve iktidarın aktörleri değişse de fıkraların işaret ettiği ilişkiler kendilerini yeni görünümleriyle tekrarlayabilir. Zaman değişmiştir, eski zaman padişahlarının yerini bugünkü zamanın kurumları almıştır. Vergiyi salan IMF ve Dünya Bankası'dır, halkın tepkisini taşıyan ve karşılamak durumda olan hükümet ve kamu yöneticileridir. Lakin "teknik sınır" değişmemiştir: Halkımız çok ama çok mutludur!

"Vergi salma" sürecine yakından bakmanın vergileri salanlar ve denetleyenlerle bunları ayakta alkışlayan ülkemizin maliyeci ve iktisatçılarının "Her şey çok iyi gidiyor" tespitlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı kanısındayız. Böylelikle halkımızın sözde "mutluluk" belirtilerini de daha anlamlı bir içerikte yorumlayabiliriz. Bilindiği gibi 1999 yılının sonunda bu ülkenin kapıları IMF ve Dünya Bankası'na açılmış ve ülkemiz altı yıl süren bir "istikrar" programına tabi tutulmuştur. Aslında "dezenflasyon programı"

olarak tanımlanan bu "istikrar" programı bir borç ödeme programıdır. Burada vurgulanması gereken iki önemli husus mevcuttur: Birincisi, sözkonusu istikrar programı, bu ülke halkının 2007 yılına değin sürmesi kararlaştırılan bir geri ödeme sürecine tabi kılınacağını bağıtlayan siyasi bir sözleşmedir. Bunun da ötesinde, ikinci olarak, borç geri ödetme maliyetinin yoksul halk kesimlerince üstlenileceğini "madem borçlandık şimdi biraz sıkıntı çekeceğiz ve ekonominin selameti için borçları milletçe ödeyeceğiz" dayatmasıyla karara bağlamıştır. Bu açıdan vergilerin yapısı ve niteliği yeterince açıklayıcı bir göstergedir. Günümüzde vergi salanlar eski zamanların zorbalarının "kelle" başına vergileme yöntemlerinden ziyade "piyasa" süreçlerini kullanmakta, gelirlerden doğrudan vergi yerine harcamalar (KDV) üzerinden vergiye daha fazla rağbet etmektedirler. Bu nedenle gelirinin tümünü zorunlu harcamaları için harcayan düşük gelir gruplarının "mutluluk" belirtisinin daha yüksek olması beklenebilir. Piyasa kaynaklı bu vergi gelirlerinin teknik adı "dolaylı vergilerdir". Eski zaman maliyecileri çok iyi bilirler "her kim ki hazinenin vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payını artıra o toplumda vergi yoluyla mutlak bir eşitsizlik yaratadır..." 1999 yılında merkezi devlete ait vergi gelirlerinin (konsolide bütçenin) yüzde 54'ü dolaylı vergilerden oluşmaktayken, istikrar programının devreye girmesiyle 2003'te bu oran yüzde 67'ye ve 2004'ün Kasım ayı sonunda yüzde 69'a yükselmiştir. Üstelik toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliği artıran bu vergi gelirlerinin yüzde 64'ü iç borç faizlerinin, yüzde 8'i ise dış borç faizlerinin ödenmesine tahsis edilmiştir. Yani düşük gelirli halktan toplanan vergiler sözde Hazine'yi finanse eden "borç" zenginlerine transfer edilmiştir. DİE'nin mutluluk anketine bu kesimlerden katılanlar olmuşsa bu tür kimselerin neden orada burada oynadıklarını anlamak zor olmasa gerektir.

Bu kesimler oynarken, Emekli Sandığı, SSK ve Bağ Kur'a yapılan transfer ödemelerinin vergi gelirleri içindeki toplam payı yüzde 23 düzeyinde kalmıştır. Yine merkezi devletin sağlık için yaptığı harcamalar vergi gelirlerinin yüzde 3'ü düzeyinde olup, toplam kamu harcamalarının ancak yüzde 2'si düzeyindedir. Üstelik

devletle yurttaşlar arasındaki sosyal sözleşmenin temelini oluşturan bu kurumların "reform" adı altında nasıl erozyona uğratıldıklarıysa artık çok açık görülebilmektedir. Sağlık sisteminin özelleştirilmesi, kamu eğitim kurumlarına yapılan harcamaların bu ülke tarihinde hiç olmadığı kadar daraltılması, bu sürecin doğrudan sonuçları arasındadır. Üstelik bu "mutluluk" ülkesinde asgari ücretin 2004 Aralık ayında net 318 milyon TL düzeyinde olduğu, dört kişilik bir ailenin "açlık alt" sınırının 514 milyon TL, "yoksulluk alt sınırının" ise 1 milyar 562 milyon TL olduğu unutulmamalıdır. Nüfusunun büyük çoğunluğu yoksulluk eşiğinin altında bir gelir düzeyine mahkûm olan bir ülkede, halkın büyük kesiminin "mutlu" olduğunu açıklamak komedyanın değil tragedyanın bir belirtisidir.

Günümüz iktidar ağları bütçe hedeflerinin tutturulduğunu, hedeflenenden daha az bir açıkla bütçenin kapatıldığını, geçmiş yıla göre bütçe açıklarında bir gerileme yaşandığını söyleyerek günü kurtarma stratejisine hapsolmuş bir görünümdedirler. Cari işlemler açığının 2003'te 8 milyar dolar düzeyinden 2004'te 15.6 milyar dolara yükseldiğini, aşırı değerlenmiş TL karşısında düşmüş gibi görünse de dolar cinsinden toplam dış borcun 113.9 milyar dolardan 2004 sonunda 153 milyar dolara yükseldiğini unutturmaya çalışmaktadırlar. Ve işin gerçeği bu ülke halkının gerçekten mutsuz olduğunun farkında bile değillerdir. Belki de eski zorba yönetici sınıflardan farklılaştıkları tek özellikleri budur.

CAHİLLERE KARŞI MUTLULUĞU SAVUNMAK YA DA MEMLEKETİMİZDE BORÇLANMANIN KABA MUHASEBESİ

Bir önceki bölümde yazılanlardan kolaylıkla çıkarsanabileceği gibi, Türkiye ekonomisinin yapısal problemlerine ilişkin şom ağızlı karşı yorumlar, sistemin bütününe yönelik radikal eleştiri niteliği taşımamaktadır. Bu tür eleştiriler daha çok iktisadın genel kabul gören, yerleşik kavram ve yöntemsel araçlarına dayanılarak yapılan yorumlardır. Dolayısıyla, iktisat disiplininin içinde kalarak bu türden şom ağızlı ve kötü niyetli yorumları yapan meslekten iktisatçılar mesleki sorumluluklarını yerine getirerek ana hatlarıyla bir önceki bölümde belirttiğimiz yorumları yapmışlardır. Ne yazık ki, bu türden iktisatçılar hükümet ve hâkim medya çevrelerince yalnızca şom ağızlılık ve kötü niyetlilikle suçlanmamışlar, doğrudan doğruya "cahillik" ve "vatan hainliği" imasıyla aşağılanmışlardır.

Cahil sıfatı Arapça kökenlidir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü (TDKS) bu sıfatın Türkçe anlamlarını şu şekillerde vermektedir: (1) Öğrenim görmemiş, okumamış, bilgisiz. Sözlük bu tanıma örnek olarak Halide Edip Adıvar'dan şu alıntıyı yapmaktadır: *"Bu maskara sosyete bana cahil diye bakar"*. (2) Belli bir konuda yeterli bilgisi olmayan. Sözlük bu tanıma Memduh Şevket Esendal'dan aldığı, *"Bu doktorun karşısında cahil, aptal oluyorum"* cümlesini örnek verir. (3) Halk ağzında deneysiz, genç, toy (delikanlı veya kız). Bu tanıma örnek olarak ise Refik Halit Karay'dan *"Esasta batıl itikatlara inanmış cahil bir kızcağızdı"* cümlesini alıntılar. Sözlük ayrıca Türkçede cahilliğin dozunu ve düzeyini vurgulayabilmek için "zırcahil" ve "kara cahil" sıfatlarının da kullanıldığını belirtmektedir. Sözlük "vatan hainliği" için açık bir anlam vermekte ve bu sıfatı taşıyan kişiler hakkında "Vatanın yüksek menfaatlerini hiçe sayarak onun aleyhinde iş gören kimse" tanımlamasını yapmaktadır.

Sözlük, bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerinin tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerde-

ki karşılıklarını veren bir derlemedir. Bu anlamda kelime ve deyimlerin toplumsal kullanımdaki anlamlarını sabitleyen bir belge niteliğindedir. Dil, konuşmadan farklı olarak onu konuşanların yüklediği anlamlardan bağımsızdır, kültürel olarak oluşmuş anlamlar sistemidir. Bu sistemdeki her bir deyim hem kendini hem de kendi karşıtını tanımlar. Yani cahil ve vatan hainliği sıfatları bu sıfatların karşıtlarını "eğitimli, olgun, deneyimli" ve "vatanperver" olarak kendiliğinden tanımlar. Sözcüklerin bu özelliği düşünüldüğünde, eleştirel iktisatçılarla iktidar arasındaki karşılaşmada ikincilerin birincileri "cahil" ve "vatan haini" sıfatlarıyla kimliklendirmesinin aslında kendilerine örtük biçimde biz "eğitimli, olgun, deneyimli" ve "vatanperver"leriz dedikleri şeklinde yorumlanabilir.

O halde, cahil sıfatının TDKS'deki ilk anlamına dönelim ve şu soruyu soralım: Türkiye ekonomisindeki gelişmeleri eleştiren iktisatçılar "öğrenim görmemiş, okumamış ve bilgisiz" olarak nitelenebilirler mi? Bu türden meslekten iktisatçıların meslek sertifikası elde etmek için en azından dört yıl üniversite eğitimi aldıkları düşünülürse bu nitelemenin geçersizliği kabul edilmelidir. Sıfatı sözlükteki üçüncü anlamıyla değerlendirecek olursak, söz konusu iktisatçıların "deneysiz, genç ve toy" olduklarından söz etmek mümkün müdür? Bu iktisatçıların hepsinin 18 yaşını geçmiş (deyim yerindeyse rüştünü ispatlamış) olgun kişiler oldukları kabul edilir ve çoğunun değişik kamu kuruluşlarında ve özel kuruluşlarda iktisatçı olarak çalışıp, mesleki deneyim elde etmiş oldukları düşünülürse, bu nitelemenin de uygun olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sıfatın ikinci anlamı bilgi konusuna yaptığı vurguyla, cahilliği iktisatçının sosyal kimliğinden iktisat mesleği konusundaki yetkinliğine indirdiği için daha muğlâk bir gösterene dönüştürmektedir. Bu açıdan cahil suçlamasında haklı olabilmek için, ekonominin yeterli bilgisinin ne olduğu sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. Sosyal bilimci olarak akademik iktisatçılar işleri gereği ekonominin ne olduğunu mutlaklaştıranlara bunun metodolojik temelini sorarlar. Bu sorgulama kaçınılmaz olarak ekonomiyi nasıl tanımlıyorsunuz sorusunu tartışmaya açtığı için kavramlar üze-

rinde bir ayrışmaya yol açar ve farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olur. Ama bu durum hiçbir bakış açısının cahillik nitelemesi ile suçlanmasına ve aşağılanmasına meşruluk kazandırmaz. Bu nedenle ekonomiyi farklı bakış açılarıyla algılayıp yorumlayanların "Vatanın yüksek menfaatlerini hiçe sayarak onun aleyhinde iş gören kimseler" olarak tanımlanması metodolojik olarak mümkün değildir. Olsa olsa bu insanlar demokratik toplumlarda bir hak olan ifade özgürlüğünü kullanarak, kendi bakış açılarından ürettikleri yorumları vatanlarına karşı duydukları sorumluluğun bir neticesi olarak kamuoyuyla paylaşmak istemişlerdir. Bu anlamda kendi konumlarını en az iktidardakiler kadar vatanperver olarak görürler. Kısacası, eleştirel seslenişleri vatan hainliğine ulaşan tanımlamalarla suçlamak vatan sevgisini bir iktidar projesi ile örtüştürmek anlamına gelir ki bu tutum hiç de demokratik bir konuma karşılık gelmez. Yine TDKS'de yer verilen demokrasi tanımına dönecek olursak, bu tutumun "halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi" davranış kalıplarıyla örtüşmediği kolayca söylenebilir.

İktidar çevrelerinin alıngan tutumu bir yana, eleştiri geleneği iktisat disiplininin ayrılmaz bir parçasıdır. Öte yandan, son iki yılı harika bir dönem olarak değerlendiren bu çevrelerin eleştiriden hoşlanmadıkları açıktır. Bu durumda, mesleğin eleştirel geleneğini bu çevrelere hatırlatmak özünde boş bir uğraş olarak görülebilir. Biz yine de bu yönde ısrarcı olalım ve ülkemize dönüp her gün tanıklık ettiğimiz, kanıksadığımız şeylere tekrar ve eleştirel bir gözle bakmaya devam edelim. Ülkemizde yaşayan insanların borçluluk ilişkilerini yeniden düşünelim.

Belleğimizdekileri öğrenme ve eleştiri merakına çevirerek, ilgimizi neoliberal dönem olarak adlandırılan 1980'lerden sonraki döneme odaklayarak, bu süreçte ülkemizdeki borçlanmanın boyutları ve gelişimi üzerine yoğunlaşalım. Meslekten iktisatçının bu türden bir araştırmada ilk yönelimi "istatistikler" olarak adlandırılan bilgi kümeleri olur. İstatistik kavramı İngilizce "statistics" kavramından türetilmiştir. Bu dilde "state"in karşılığı devlettir. Bu anlamda "istatistik" *devletin bilgisi* demektir. Merakımızı

borçlanma süreçlerimiz için ülkemizdeki "devletin bilgisine" yönelttiğimizde ilk öğrendiğimiz, "devletin bilgisine" ulaşmanın pek çok zorlukla dolu olduğudur. Tıpkı diğer bilgilenme süreçlerinde olduğu gibi, ekonomimizin temel göstergelerinden biri sayılabilecek borçlanma verilerine öyle kolayca ulaşılamadığını görüyoruz. Veri tanımlarındaki değişim, zamanlar ve kurumlar arası veri uyumsuzlukları, bu zorlukların başlıcaları arasında yer alıyor. Yine de öğrenme isteğimizi sürdürüp, ülkemizin kamu borçlanma süreçleri için veri setimizi oluşturuyoruz.

1980 yılını ülkemizin ve dünyanın yeni ekonomi ve siyasal yapılanma sürecinin başlangıç yılı, bir tür miladı olarak seçiyoruz ve tüm değerlendirmemizi bu yılın fiyatlarını temel alarak yapıyoruz. Sürdürdüğümüz analizi kamu kesimi borçlanma süreçleriyle sınırlandırmamızın iki temel nedeni var: İlki, neoliberal yeniden yapılanma süreci olarak adlandırılan bu dönemde sürdürülen kamu politikalarının borçlanma ilişkisinde temel bir rol üstlenmesidir. İkinci neden ise, özünde daha pratik bir gerekçeye sahip: Özel kesimin borçlanması özellikle kamu kesimi iç borçlanma süreçleriyle yakından ilişkilidir. Hatırlanması gereken şey, bu kesimin borçlanmasının büyük ölçüde kamu kesimi borçlanmasını fonladığıdır. Bu tür karşılıklı bağlantıların varlığında ekonominin toplam borçlanma süreci için sürdürülecek bir analiz "çift sayım yapmamak isteğindeki" meraklı araştırmacıyı daha fazla dikkatli olmaya sevk etmekte ve araştırma mevcut "devletin bilgi" setinde neredeyse iğneyle kuyu kazmak türünde bir çabaya dönüşmektedir. Bu merakımızı başka araştırmalar için saklı tutarak analizimizi şimdilerde her şeyin müsebbibi olarak gösterilen kamunun yani Türkiye'de devletin borçlanmasıyla sınırlıyoruz.

Neoliberal politikalarla biçimlenen yaklaşık çeyrek yüzyılımız kamu borçlanma dinamikleri açısından değerlendirildiğinde Şekil 13'te resmedilen oluşumla karşılaşıyoruz. Türkiye 1980'nin başından 2004'ün ilk altı ayına değin geçen bu süreçte yarattığı toplam gelirin yüzde 20'sini iç borç anapara ödemelerine, yüzde 8'ini iç borç faiz ödemelerine, yüzde 5'ini dış borç anapara ödemelerine, yüzde 3'ünü dış borç faiz ödemelerine vermiştir. Muhasebe

mantığı açısından değerlendirilecek olursa, milli gelir bir ülkenin bir yıl içinde ürettiği mal ve hizmetler toplamının karşılığı olan gelirler toplamını temsil eder. Politik iktisadın kavramlarıyla düşünülecek olursa, milli gelir bir ülke halkının bir yıl içerisinde yarattığı değerler toplamıdır. Değer kavramı politik iktisadın bakış açısından insanın üretim sürecinde harcadığı toplumsal zamanla ilişkilidir. Değer insandan nesneye aktarılan zamandır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, milli gelirin bölüşümü bir halkın yarattığı toplam değerin yani üretim için kullanılan toplam toplumsal zamanın değişik sosyal gruplar ya da sınıflarca bölüşümü anlamına gelir. Bu nedenle bölüşüm sorununa kabaca bakıldığında adalet ya da adaletsizlik sorunu özünde insanların toplumsal olarak harcadıkları zamanın karşılığını gelir olarak alıp alamadıkları sorunudur. Hak edilen geliri alamama sorunu, insanların üretime aktardıkları zamandan daha az bir zamanı gelir ve bu gelirin karşılığında satın alınan nesnelerde içerilmiş zaman olarak geri alması demektir.

Şekil 13: Türkiye Kamu Borç Ödemelerinin Toplam Milli Gelirin Yüzdesi Olarak Zaman Maliyetleri, 1980-2004

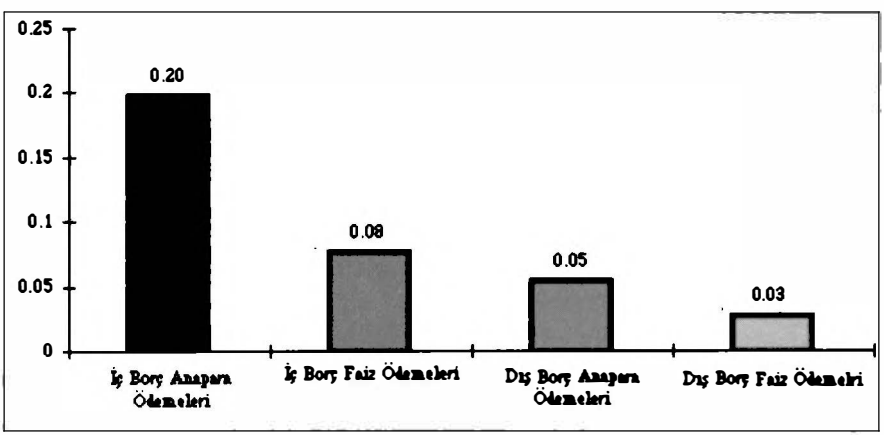

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı veri setlerinden hesaplanmıştır.

Politik iktisadın bu bakış açısından Şekil 13 yeniden okunduğunda, Türkiye'nin yalnızca kamu borçlanmasıyla yaşadığı sorun daha trajik bir görünüme bürünmektedir. Söz konusu dönem boyunca bu ülke halkı yaklaşık çeyrek yüzyıllık emeğinin 7 yılını iç borç anapara ve faiz ödemesine ve 2 yılını da dış borç anapara ve faiz ödemesine harcamıştır. Dış borç anapara ve faiz ödemeleri toplumsal değer ve zaman transferi açısından değerlendirildiğinde, bu ülke halkının bu süre içerisinde geride bıraktığı toplam zamanın 2 yılını yaşamadığı ya da dünyaya transfer ettiği anlamı çıkmaktadır. Bu süreç iç borç ödemeleri açısından değerlendirildiğinde ise, yine bu ülke halkının zaman açısından birikmiş 7 yılının bu borçlara fon sağlayan yerli ve yabancı "alacaklılara" aktarıldığı gözlenmektedir. Başka bir deyişle, iç borçlanma yoluyla bu ülke halkının büyük çoğunluğu toplumsal olarak harcadıkları toplam zamanın 7 yılını bu borçlanmaya aracılık eden gruplara transfer etmiştir. Bu yorumun borçlanma pratiği açısından trajedisi bu süreçte, bu ülke halkının büyük çoğunluğunun yalnızca kamu borçlanması aracılığıyla çeyrek yüzyılın 9 yılını toplumsal olarak kullanamadığı ve bu anlamda 9 yıl daha az yaşadıklarıdır.

Ülkemizin yakın tarihi ve benzer politikalarca şekillendirilen geleceği birlikte yeniden düşünülecek olursa, ürkütücü bir gerçekle karşılaşılmaktadır. Türkiye 1980 istikrar ve yapısal uyum programına 1980 fiyatlarıyla 721 milyar TL tutarındaki iç borç stoku ve 1 trilyon 182 milyar TL tutarındaki dış borç stokuyla başladı. Çeyrek yüzyıl sonra bu borçların ödenmesi için bu ülke halkı toplam olarak 9 yılının emeğine karşılık gelen zamanı aktarmış olmasına karşın, iç borçları reel anlamda 11 kat, dış borçları ise 6 kat artmış durumda. Yani ülkemiz borçlarını tıpkı Latin Amerika'da olduğu gibi ne ödediyse bir türlü bitiremedi, üstelik bu borç kat be kat arttı. Kuşku verici olanı da bu!

Geleceğin geçmişin tekrarından ibaret olduğunu düşünmek, tarihle ilgilenenlerin iltifat etmediği bir tutumdur. Bu gerçeği unutmayarak ama yine de bir düşünsel deney yapmak amacıyla şu soruyu soralım: Türkiye borçlanma politikalarını geçmişte olduğu gibi sürdürse ve aradan çeyrek yüzyıl geçse ve 2030'a gelin-

se, o tarihin eleştirel konumdaki sosyal bilimcileri sürekli borçlanma ekonomisinin toplumsal maliyetlerini toplumsal zamana dönüştürerek inceleseler nasıl bir durumla karşılaşırlar? Bunun için iktisatçı olmaya gerek yok; ama eğer tarih 2030'a kadar aynı oyunu sahneleyecek olursa, 1980'e göre 2004'te 11 kat artmış iç borç stokunun ve 6 kat artmış dış borç stokunun yükümlülüklerini, yani anapara ve faiz ödemelerini gerçekleştirecek zaman gelecek 25 yılın birikmiş zamanından yani gelirinden kat be kat fazla olacaktır. Şu ki Türkiye aynı oyunu yalnızca gelirlerinden ödemeyle sürdürecek bir yeni çeyrek yüzyıla sahip değildir. Peki böyle bir durumda ne olur? Daha önceki bölümlerde vurguladığımız gibi, Türkiye ve benzeri borçlu ülkeler borçlarını mevcut sanayi işletmelerinin önemli kısımlarını, iletişim ve ulaşım şirketlerini (*telekom, hava yolu, limanlar*), banka sistemlerini ve yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarını ve bunların kullanım haklarını satarak ödemek dışında başka bir olanağa sahip değillerdir. Bunlar da elden çıkartılınca, artık o tarihlerde mutluluktan değil sermaye açısından nirvanadan söz etmek belki de daha doğru olacaktır.

MALİ DİSİPLİNİN SINIFSAL TEMELLERİ: HALKIN MUTLULUĞU İÇİN "GÖZLERİNİ KAPAYAN VAZİFESİNİ YAPAN" BÜROKRASİMİZ

Türkiye kapitalizmi bugün tarihinde hiç olmadığı kadar halkına saldırgan bir tutuma yönelmiştir. Üstelik bu yalnızca IMF ya da Dünya Bankası gibi kuruluşların projelerine dayandırılarak anlatılabilecek bir olgu değildir. Türkiye toplumunun musallatları olarak bu iki kuruma göndermeyle sürdürülen tartışma, bu ülkede kapitalizmin yaşadığı krizi hiç ya da yeterince anlamamaktır. Türkiye kapitalizminin saldırganlaşmasını anlamak için ilk elde toplumsal sınıflara ve bunlar arasındaki çatışmalara bakmak gerekir. Ulus temelli bir siyasal iktidar kurma projesi olan devletin konumu ancak bu çatışmaların maddi temelleri kavranırsa anlaşılabilir. Sadece devlete odaklanıp kapitalist toplumsal ilişkileri önemsiz bir konuma indirgeyerek, yaşanan borçlanma-mülksüzleşme sürecini ulus ve devlet kavramları üzerinden konuşmak ve yalnızca bunlar üzerinden siyaset yapmak, insanlığın sıkıştığı evrensel uygarlık sorunundan uzaklaşmaktan başka bir anlama gelmez. Yapılması gereken, devleti, kapitalizmin her aşamada o aşamanın tarihsel özgünlükleri çerçevesinde kavramlaştırmaktır. Bu durum doğal olarak Türkiye için de geçerlidir.

Bu teorik ve partik konumlanışı unutmayarak, bu bölümde IMF'ye sunulan bir niyet mektubunun beklentileri ve önerileriyle, IMF Birinci Başkan Yardımcısı Anne Krueger'in bu topraklar üzerinde, bu ülkenin devlet erkânı yanında, bu ülke halkına söylediği sözler yorumlanmaya çalışılacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti 26 Nisan 2005 tarihinde IMF'ye sunduğu niyet mektubuyla üç yıl boyunca izleyeceği politikaları açıkladı ve ardından IMF'nin onayını alarak bu kurumla yeni bir "stand-by" anlaşması imzaladı. Kanımızca, IMF Başkanı Rodrigo de Rato'ya hitaben yazılan niyet mektubunda kullanılan dil ve üslup dahi başlı başına bu ülkenin içinde bulunduğu konumu anlamamıza yeterlidir. Sayın Rodrigo de Rato ifadesiyle başlayan mektup Türkiye'nin "kamu maliyesi, bankacılık kesimi, emeklilik

sistemi, uluslararası yatırımlar ve şirketler kanununda" yapmayı taahhütte bulunduğu bir dizi düzenlemeyi tanımlıyor ve de Rato'ya sunulan "iyi dileklerimizle" son buluyor.

Ayrıntıya girmeyeceğiz. Medyada bunların üzerine gidildiğini ve tartışıldığını biliyoruz. Ancak bu niyet mektubunda yer alan ve "emeklilik reformu" olarak kamuoyuna duyurulan ve ardından Türkiye'de ücretler yüksek tespitleriyle süren tartışmaların özel bir önemi olduğunu belirtmek isteriz. "Emeklilik reformu" yasa tasarısı, bu ülkede emekliliklerinde yalnızca emekli ödenekleriyle geçinecek olan milyonlarca insanın geleceğiyle doğrudan ilgilidir. Yasa, Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'un birleştirilmesini öngörerek, halihazırdaki mevcut farklı emeklilik sistemlerinin "tek emeklilik sisteminde" yeniden düzenlenmesini hedeflemektedir. Yasa koyucular şu an farklı emeklilik sistemlerine tabi olanlar arasındaki "ayrıcalıkların" kalkacağı ve emekliler arasında bir tür eşitlenmenin sağlanacağı şeklinde yorumlarla yeni yasayı savunsalar da şu soruya yanıt vermiyorlar: Eşitlenme nerede sağlanılacak? Emekli Sandığı, SSK ya da Bağ-Kur'un koşullarında mı?

Yeni sistemin mevcut düzenlemelerden birine tamı tamına karşılık gelmeyeceği açık. Yine de bu ülke halkının kafasında bilinç yitirimlerine yol açıldığı tartışılmaz. Yasayı savunanlar, mevcut sistemde en kötü emeklilik koşuluna sahip olan geniş kitlelere, "merak etmeyin, sizin durumunuz eskisinden daha iyi olacak" şeklinde formüle edebileceğimiz bir ifadeyle seslenerek tepkilerini parçalıyorlar ve pasifize ederek etkisizleştiriyorlar. Bu tutum aslında bu ülke halkına hiç de yabancı değildir. 1980'lerin başında sözleşmeli personel uygulamalarıyla kamu çalışanlarının statüleri parçalanırken, işsiz ve sendikasız kitlelere sendikalı emekçilerin kazanımları ve göreli olarak yüksek ücretleri, kendilerinin aldıkları düşük ücretlerin müssebbibi olarak sunulurken, hep aynı yol izlenmemiş midir? Üstelik bu bir kez uygulanıp, eskiyen, terk edilen bir yol da değildir. Anne Krueger bu tarihte aynı şeyi tekrarlamamış mıdır? İzlenen yol, toplumda benzer taleplere sahip kitleler arasında çıkar farklılıkları tanımlayarak, bu kitlelerin siyasal dirençlerini parçalamak ve mevcut kazanımları budamaktan öte bir şey değildir.

Kapitalizmin emekçi kesimler için eşitlenme arayışından söz edilecek olunursa, bunun tek bir kuralı vardır: Aşağıda eşitlenme. Üstelik bu kural yalnızca piyasa işleyişiyle kendiliğinden de gelmez. Her zaman yeni yasaları ve düzenlemeleri gerekli kılar. Bu açıdan "emeklilik reform" yasası yeni eşitlenmenin, yani aşağıda eşitlenmenin kurallarını tanımlamaktadır. Tek emeklilik sistemine geçilmesiyle 25 yıl hizmeti bulunanlara şu andaki maaşlarının yüzde 75'i oranında emekli aylığı bağlanırken, bu oran 2017'de yüzde 50'ye çekilecektir.

IMF Birinci Başkan Yardımcısı Bayan Anne Krueger her ne kadar ülkemiz ve dünya basınında IMF'deki bu önemli görevinin namına "meşhur ve önemli" bir kişilik olarak takdim edilse de bu ülkede iktisat okuyanlar kendilerini pek iyi bilirler. Sayın Bayan Anne Krueger aslında Türkiye'ye çok meraklı bir iktisatçı ve bürokrattır. 1970'li yıllarda Türkiye üzerine çokça çalışma yapmış olan Anne Krueger iktisat yazınına "rent seeking society" (rant yaratan toplum) tanımıyla girmiş, bir de kavram yaratmıştır. Bu kavrama göre, 1970'li yıllarda sürdürülen ithal ikameci sanayileşme stratejisi gümrük duvarları ve vergiler aracılığıyla bir tür "koruma rantı" yaratmakta ve haksız zenginleşmelere yol açmaktadır. "Tarafsız" iktisatçı ve bir "bilim" kadını olan Anne Krueger o yıllarda da çokça Türk iktisatçısının dikkatini çekmekte ve bu stratejileri "terk edin, ticareti serbestleştirin" önerisini medya kanallarından bilgece yaymaktadır. Anne Krueger, o yıllarda devletle yükselen burjuvazi arasındaki bağları yalnızca gümrüklerde görmüş ve iman ettiği piyasa kaynak tahsisi mekanizmasını derhal göreve çağırmıştır: "Piyasa kurallarını çalıştırın...!" Tabii bu büyük bilim kadınına ve şimdilerin IMF birinci başkan yardımcısına sormak lazım: "Siz 1980'in hemen ardından dışa açılma politikalarının bir parçası olarak düzenlenen ve Türkiye iktisat tarihine kazınan 'ihracatta vergi iadeleri' uygulamalarıyla ortaya çıkan hayali ihracat zenginlerini hiç duydunuz mu?" Bayan Anne Krueger'in "Elbette, siz o zaman da piyasa kurallarını çalıştıramadınız" yanıtını duyuyor gibiyiz. Bu yanıta bizim vereceğimiz karşı yanıt şudur: "Siz bu ülkede devlet ve bur-

juvazi arasındaki ilişkiyi lütfen bir de piyasa kurallarının dışında, siyasal bir süreç olarak görmeye çalışın."

Anne Krueger 1970'lerdeki ticaretin serbestleştirilmesine yönelik önerisini bu kez ücretler üzerine tekrarlamaktadır. Ona göre, Türkiye'de asgari ücret yüksektir ve derhal emek piyasaları "esnekleştirilmeli" ve ücretler düşürülmelidir. Basınımızda yer alan açıklamalarda yıllık 302 bin dolar ücret aldığı belirtilen (ki bize göre daha fazla olmalı) bilim kadını Anne Krueger'e, gazetecilerin, "siz aylık 270 dolara karşılık gelen ücretle geçinebilir misiniz?" sorsuna yanıtı nettir: "Eğer geçinmek zorundaysanız, geçinmek zorundasınızdır." Geçinemezseniz..? Eh o zaman sayın Krueger'e göre daha yüksek işsizliğe mahkûm olacaksınızdır.

Aslında Sayın Krueger kötü bir insan değildir. O da insanların içine düştüğü çaresizliğin, sefaletin boyutlarının gün gibi farkındadır. O da insanları sevmekte ve hatta eminiz yeri geldiğinde ağlayabilmektedir. Lakin oyunun kuralları budur ve piyasaya karşı konulmaz! Bu ekonomide asgari ücret altında kayıt dışı olarak çalışan milyonlarca insan bulunmaktadır ve piyasa mekanizması siz istemeseniz de aşağıda eşitlenme kuralını sağlayacaktır. Anne Krueger'e şöyle bir soru sorsak ne der acaba? "Aşağıda eşitlenmenin bir sınırı var mıdır? Örneğin asgari ücreti 200 dolara düşürsek yeterli olur mu? Ücretler burada kalıcı istikrara kavuşur mu?" Bu soru karşısında Bayan Krueger'in kafası biraz karışır ama sanırız şöyle bir yanıt verir: "Piyasalar bu, belli mi olur. Bakın Çin'i görmüyor musunuz orada ücretler daha da düşük. Sizin girişimciniz Çin'le rekabet edemezse bu kez de işsiz kalırsınız..!"

Peki ya Cumhuriyetimizin bürokratları, bu durum karşısında onlar ne der, ne düşünür acaba? Her zaman olduğu gibi üstün zekalarına ve derin devlet bilgilerine sadık kalacakları mutlaktır. Ama kendilerinden daha bilgili ve akıllı olduğu görülen Sayın Bayan Anne Krueger'in direktifleri doğrultusunda işin detaylarını düzenleyerek emekçilerin yaşam koşullarını piyasaların beklentilerini tatmin edecek şekilde "iyileştirmekten" başka bir seçenekleri var mıdır acaba? Hiç kuşkunuz olmasın ki işin detaylarını dü-

zenlemek için daha şimdiden kollarını sıvamış ve ellerini taşın altına koymuşlardır.

Bu noktada Marx nasıl hatırlanmaz. Marx, *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right* adlı gençlik eserinde, bürokrasiyi tanımlarken bu organizasyonun devletin amacını kendi en yüksek amacı olarak benimsediğinden söz eder. Daha sonra bürokrasinin, devletin çıkarını bütün diğer özel çıkarlar karşısında bir başka özel çıkar olarak inşa ettiğini yazar. Bu anlamda da bürokratın devletin çıkarını sanki bir özel çıkarmışçasına koruyup kolladığını belirtmek ister. Marx, bürokratı ise şöyle tanımlar: "Bürokrat öyle bir insandır ki dünyayı manipüle edilebilecek (düzenlenebilecek) bir nesne olarak görür." Weber'in daha sonradan en ince ayrıntısına kadar kavramlaştıracağı bürokasi olgusu kapitalizmin özgün örgütlenme ilkesine paralel olarak ast-üst ilişkisine bağlı bir iş bölümüne göre hiyerarşik olarak yapılandırılır. Marx'a göre, bu hiyerarşik yapı sanılanın aksine üçgene benzemeyip daha çok bir "daire"yi andırmaktadır. Bu daireye yani bürokrasiye bir kere girildiğinde buradan kurtulmak imkansızlaşır. Bu bağlamda Marx her zamanki iğneleyici ironik sözlerinden birini tarihe bırakır: Bu daire "bir bilgi hiyerarşisidir. Üstler astlara işin detaylarını teslim ederken, astlar da üstlerin işin özünü bildiklerine yürekten inanırlar ve böylece karşılıklı olarak birbirlerine yalan söyleyerek, birbirlerini dolandırırlar."

Daha önce yazdık yine yazalım; günümüzde emperyalizm "cumhuriyet" kavramını anlamsız tarih dışı bir kategoriye dönüştürerek, bağımlı devletlerin bürokrasilerini tam anlamıyla ablukaya almış, görüntüde varlığını sürdürdüğü bu örgütlenmeleri kendisine bağlılık yemini etmiş astlarıyla kadrolayarak, üstlerini Washington'a yüksek maaşlarla toplamıştır. Anne Krueger'i ekonomi bürokrasimizin en üst makam sahiplerinden biri olarak görmek gerekir. Peki, Cumhuriyetimizin yurttaşları olan ve ücretlerini ödediğimiz vergilerden alan ve asli sorumlulukları bizlere hizmet sunmak olan yüksek bürokratları nasıl konumlandırabiliriz? İsterseniz bu soruya yanıtı biz değil, *XXI. Yüzyılda Emperyalizm* kitabında yazdıklarıyla Arjantili Claudia Katz versin.

Katz'ın (2004) yazdıklarını biraz değiştirerek alıntılıyoruz:

"Çevre ülkelerdeki... yüksek bürokrasi tamamen ulus ötesileşmiş bir toplumsal grubu oluşturur. Bunların IMF ya da Dünya Bankası'na sadakati kendi ulus-devletlerine hissettiklerinden daha güçlüdür... Amerikan üniversitelerinde eğitim görmüş, uluslararası örgütler ve büyük şirketlerle bağlantılı olan bu kişilerin kariyerleri kendi yönettikleri devletin daha etkin çalışmasına değil, daha çok bu kuruluşlara bağlıdır."

Hiç kuşkusuz her bir yüksek bürokrat bu tanım kapsamına dahil edilemez fakat sosyal bilim ideal tip peşindedir, bu nedenle, Katz'ın yazdıklarına katılmamak mümkün değildir. Çünkü günümüzün ideal bürokratı, Washington'daki üstlerinin işin özünü bildiğine inanır görünmekte, onları sık sık ziyaret ederek bilgilenmekte ve üstleri tarafından ziyaret edilerek kendisine teslim edilen işlerin detaylarını ne kadar başarıyla gerçekleştirdiği hususunda denetlenmektedir. Peki ama bu resmin içinde biz yurttaşlara ne gerek var? Liberal demokrasilerde bürokrasi biz yurttaşlara karşı sorumlu değil miydi yoksa? Yoksa biz mi yanlış anladık? Biz yanlış anlamış olsak dahi, pratiğin kendisi demokratik bir cumhuriyette yaşamadığımız gerçeğini apaçık bir şekilde gözler önüne sermiyor mu? Aksi takdirde bir ülkeye gelip yoksulluğun alttaki sınırını sizin için tarif eden, 350 YTL olan asgari ücreti yüksek görüp kaldırılmasını ya da düşürülmesini öneren Bayan Anne Krueger'i mahcup edalarla dinlemek mümkün mü? Düşünmeden edemiyoruz. Acaba değerli yüksek bürokrasimiz, o hep bilinen toplantı arkası kokteyllerde, Anne Krueger'e yanaşıp, "Zatıâlileriniz doğru buyuruyor da ah bir de bunu buradakilere anlatsanız" mı diyorlar acaba? "Ah bu demokrasi cahilleri, totaliter rejim heveslileri..."

Ulusal bir bürokrasinin mevcut olmadığını, 58. Hükümetin Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın 18 Ekim 2005 tarihli basın açıklamasıyla kamuoyuna duyurduğu 2005 Yılı Bütçe Yasa Tasarısı teklifi bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Bu yüzden bu teklifi bu bölümde ileri sürdüklerimizi destekleyen bir örnek olarak incelemek istiyoruz. Türkiye Cumhuriyeti hükümet-

leri tarafından 2000 yılından günümüze değin sürdürülmekte olan IMF ve Dünya Bankası güdümlü iktisat ve toplum politikalarının yansıması olan söz konusu bütçe tasarısı, ayrıca "sürekli borçlanma toplumunun" da somut bir belgesi olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla daha önceki tartışmalarda ileri sürdüklerimizi destekleyen bir veri niteliğindedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bütçe yalnızca muhasebe kayıtları ya da bir tür hesaplar manzumesi olarak görülemeyecek kadar önemli siyasal ve sosyal bir belgedir. Türkiye'de bütçe yasa tasarılarının açıklanmasından sonra basında ve siyasi çevrelerde sürdürülen ve bütçenin gelir ve giderleri arasındaki muhasebe tutarlılığıyla sınırlı kalan tartışmalar bu yüzden yetersiz ve işin özüne eğilmekten uzaktırlar. Bu tartışmaların merkezinde bütçe tasarısında yer alan hesaplamaların cari dönemde beklenen makro ekonomik dengelerle tutarlı olup olmadığı sorunu yer almaktadır. Bu bağlamda, amaçlanan makro dengelere göre tasarlanan devlet bütçeleri Türkiye halkına seçeneği olmayan, zorunlu bir reçete olarak sunulmaktadır. Sihirli bir sözcük olarak günlük hayatımıza giren makro ekonomik dengeler kavramı, deyim yerindeyse iman sahibi meslekten iktisatçıların anladıkları, ancak halkımıza bir türlü anlatılamayan bir bilmece olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin özlediğimiz ve beklediğimiz, gündelik hayatımızda onun için her gün fedakârlıkta bulunduğumuz makro ekonomik dengeler şöyle bir dünyayı mı betimlemektedir? Ülkemizin borçlarının sıfırlandığı, kimsenin kimseye muhtaç olmadığı, ülke kaynaklarının genç ve sürekli artan nüfusunun istihdam, eğitim, sağlık ve kültürel gelişimlerine tahsis edildiği, bir daha hiçbir zaman "enflasyon canavarının" görülmeyeceği toplumsal bir ortam... Eğer böyleyse, bir toplum olmanın kuralı olarak, toplumun siyasi karar alma yetkisi ile donatılmış temsilcilerini sözü edilen makro ekonomik dengelere ulaşılması için desteklemesi ve bu amaçla fedakârlıkta bulunması kadar doğal bir beklenti olamaz. Ancak, sözü edilen cennet hiçbir zaman yere inmediyse ve inmeyecekse toplumdan bu fedakârlıkları istemek ve sürdürülen politikaları toplumun desteği varmışçasına meşrulaştırmaya çalışmak olsa olsa abesle iştigaldir.

Kuşkusuz fedakârlık beklentisi üzerine kurulan bir devlet bütçesi oluşumu beraberinde fedakârlık yükünün topluma nasıl dağıtıldığı sorusunu da getirmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında bütçe, yine daha önce vurguladığımız gibi, devletin toplumla ve toplumun değişik kesimleriyle kurduğu siyasal ilişkilerini ve taahhütlerini tanımlayan bir metin niteliğindedir. Bütçenin muhasebe kayıtlarında yer alan "gelir" ve "gider" hesapları, toplumun değişik kesimlerine dağıtılmış ödüller ve cezalar olarak yeniden anlamlandırılabilir. Bu kavramlarla düşünüldüğünde, programlarda bahsi geçen makro ekonomik hedefler birilerinin ödülü ve bir başkalarınınsa cezası olarak yeniden tanımlanabilir. Örneğin, 1990'lı yıllardan bu yana düzenli bir artış eğilimi gösteren ve mevcut bütçe tasarısındaki harcamaların yüzde 36'sını oluşturan faiz ödemeleri borç veren kesimlerin "ödülü" olurken, vergileriyle bu borçları ödeyen geniş halk kesimleri için bir "ceza" niteliğindedir. Siyasal bir metin olarak bütçenin toplumsal meşruluğu ödül ve cezanın hakkaniyet ölçütlerine uygun dağıtılıp dağıtılmadığına göre belirlenir. "Demokratik" toplumlarda hakkaniyetin gerçekleşmesinin ön koşulu parlamentonun kararlarını toplumsal kesimlerin tümünün çıkarlarını dikkate alarak oluşturmasına bağlıdır.

Bu söylenenler ışığında okuyucunun dikkatine 58. Hükümet tarafından hazırlanmış iki resmi metinde yer alan görüş ve ifadelerden derlediğimiz tabloları sunuyoruz. Bu metinlerden ilki 15 Temmuz 2004 tarihinde IMF başkanı "Sayın de Rato"ya hitaben yazılan ve 2000 yılından bu yana sürdürülmekte olan istikrar programına "bağımlılık" sözünü yineleyen "Sekizinci Gözden Geçirme" faaliyetlerine ilişkin Niyet Mektubu'dur (Kutu 1). İkincisi, Sayın Maliye Bakanı Kemal Unakıtan tarafından kamuoyuna açıklanan 2005 yılı bütçe tasarısı sunuşudur (Kutu 2). Metinler arası benzerlik ikincisinin ilkinden daha sonra "kaleme alındığı" düşünüldüğünde, haklı olarak Türkiye'de bütçenin ve bütçe önceliklerinin parlamento dışı süreçlerde belirlendiği izlenimini uyandırmaktadır..!

Kutu 1: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı Adına 2000 Yılı IMF (Stand-By) Düzenlemesi Kapsamındaki Sekizinci Gözden Geçirmenin Tamamlanmasını Talep Eden 15 Temmuz 2004 Tarihli Niyet Mektubunun Taahhütlerinden Seçmeler

1) 2005 yılı bütçe çağrısı, orta vadeli borç azaltma stratejimizle tutarlılık arz edecektir.

2) 2005 yılı ve sonraki dönemde de **yüksek faiz dışı fazla verilmek** suretiyle borç stokunun azaltılmasına... ağırlık verilecektir.

3) Ekonomi politikaları kapsamında ileriye dönük önceliklerimiz vergi tabanının genişletilmesi ve vergi oranlarında indirime gidilmesini amaçlayan vergi reformu, ***yükünü karşılayabileceğimiz*** bir sağlık ve sosyal güvenlik reformu... üzerinde odaklanmıştır.

4) Kamu sektörü **maaş ve ücretleri** *enflasyon hedefiyle* uyumlu olarak artırılmıştır.

5) **Gelir idaresinin yeniden yapılandırılması** yasa taslağı tamamlanmıştır ve kısa süre içinde TBMM'ye sunulacaktır. Gelirler Genel Müdürlüğü *yarı özerk* bir yapı haline getirilecektir.

6) KİT yönetişiminin iyileştirilmesine ilişkin strateji... ***dış denetimciler*** tarafından performans ve mali denetim yapılmasına imkan verilmesini içermektedir.

7) **Sosyal güvenlik reformları** halihazırda faaliyet gösteren üç emeklilik kurumunun birleştirilmesini, emeklilik sistemine ilişkin açıkların *2007 yılına kadar* sürekli azalan bir seyir haline getirilmesini amaçlamaktadır.

8) TÜPRAŞ'ın satışının ***yargı kararı ile durdurulması nedeniyle***, 3 milyar ABD Doları tutarındaki yıl sonu özelleştirme gelir hedefinin altında kalınması muhtemeldir. Ancak, önümüzdeki dönemde bu konudaki çalışmalarımız hız kazanacaktır.

9) **Milli Piyango**'nun özelleştirilmesine ilişkin yasal çerçevenin TBMM tarafından *onaylanması beklenmekte olup*; onayın akabinde tekliflerin toplanması aşamasına geçilecektir.

10) Ekonomi politikaları konusunda **Fon ile yakın diyalog** *2005 ve sonraki dönemde de sürdürülecektir.*

Kutu 2: Maliye Bakanı Kemal Unakıtan Tarafından Kamuoyuna Duyurulan 2005 Bütçe Tasarısı Teklifinden Seçmeler

1) Mali disipline devam edilecektir.
2) Kamu sektörü faiz dışı fazla hedefi %6,5'dir.
3) Etkin borçlanma politikası sürdürülecektir.
4) Memurlarımıza verilecek zam oranı... bütçe imkanları ve enflasyon hedefleri dikkate alınarak belirlenmiştir.
5) Kamu harcama yönetimi daha da iyileştirilecektir.
6) Vergi idaresi reformu yapılacaktır.
7) Vergi oranlarında indirime gidilecektir.
8) Kamunun küçültülmesi politikasına devam edilecektir.

Okuyucunun da fark edeceği gibi, IMF başkanı Sayın Rodrigo de Rato'ya sunulan Niyet Mektubu, kamuoyuna duyurulan bütçe tasarısından daha ayrıntılı ve daha itinalı olarak kaleme alınmıştır. Halkımıza okunan bütçe kanun teklifi sanki de Rato'ya yazılan niyet mektubunun bir özeti görünümündedir. Kutu 2'de Sayın Bakan'ın "mali disipline devam edilecektir" sözü, Kutu 1'de farklı şekillerde defalarca ifade edilmiş olan Türkiye'nin daraltıcı politikalarla geniş halk kesimlerinin fedakârlığını gerektiren "etkin" bir borç ödeme hedefine odaklandığı taahhütüne karşılık gelmektedir. Niyet mektubunda açıkça belirtildiği gibi, 2005 yılı bütçesi borç azaltma stratejisiyle "tutarlı" olarak yüksek faiz dışı fazla vermeye öncelik vermektedir. IMF'ye sunulan bu niyetin bütçedeki karşılığı yüzde 6,5'lik faiz dışı fazla hedefidir. Devletin toplumun değişik kesimleriyle kurduğu ekonomik ve siyasal ilişkiler açısından bu hedef değerlendirilecek olursa, devletin faiz geliri kazanan kesimlere karşı sorumluluğunu yerine getireceği açıktır. Ancak, zorunlu bir durum olarak tanımlanan bu hedefin toplumun geniş kesimleri için karşılığının ise daha az istihdam, daha düşük ücret ve daha az kamu hizmeti olduğu unutulmamalıdır. Bu sonuç yetkililer tarafından da unutulmamış olmalı ki her iki metinde de kamu harcamalarının "daha da iyileştirileceği" ve memurlarımıza, faiz ödemelerine gelindiğinde hatırlanmayan, "bütçe imkanları" koşuluna tabi olarak "enflasyon hedefiyle

uyumlu" bir ücret zammı önerilmektedir. Bütçe tasarısında kamunun küçültülmesi politikalarına devam edileceğini açıkça beyan eden hükümet, bu durumu nasıl gerçekleştireceğini ayrıntılı IMF Niyet Mektubu'nda mevcut sosyal güvenlik sisteminin 2007 yılına kadar "iyileştirileceği" ve yargı kararlarıyla satışı durdurulan TÜPRAŞ ve benzeri kurumların mümkün olan en kısa sürede özelleştirileceği sözüyle ifade etmektedir. Niyet Mektubu'nda yazılmış olup bütçe tasarısında okunmamış olan bir başka kamu sektörü reformu da, umudu tükenen halkın neredeyse tek umudu haline getirilen Milli Piyango'nun da hızla satışa sunulacağıdır. Hükümetin "etkin" kamu yönetimi politikalarında yer alan bu özelleştirme girişiminin sonucunda, umut tacirliğinin yakın bir gelecekte toplumuzda cazip bir iş (*business*) alanı haline geleceği açıktır. Yıllardır özelleştirme girişimlerinin rekabet ve etkinlik getireceği savlarıyla desteklendiği ülkemizde, "umut tacirliği özel işletmelerinden" beklenen olsa olsa çok sayıda rakip kumarhanenin ortaya çıkarak şiddetli bir rekabete girişip ikramiyeler yoluyla halkımıza dağıtılacak olan "mutluluğun" yükseltilmesidir...!

Sonuç olarak, ülkemizde bütçe taslağı adı altında kamuoyuna sunulan belge, özü itibariyle parlamentodan önce IMF'ye teklif edilmiş ve onaylanmış bir metin niteliğindedir. Parlamento dışı süreçlerde hazırlanan mevcut bütçe önerisi halkımıza bir fedakârlık çağrısında bulunarak, Meclis'e sevk edilmiştir. Bütçenin hazırlanış süreci hiçbir sayısal veriye gereksinim duyulmayacak kadar açık bir şekilde sınıfsal tercihlerini sorgulamamıza imkan sağlamaktadır. Bir ülkenin kendi toplumsal iradesinin büyük bir kesimini oluşturan emekçileri dışarıda tutarak, sermaye sınıfının küresel ve yerel iktidar ağlarının karar mekanizmalarıyla geleceğinin şekillendirilmesi uzun süre devam edemez; bu tür bir beklenti bir zorunluluk olarak toplumun önüne dayatılırsa, bunun meşruluğu toplumun sessiz kalışında aranamaz. Ne yazık ki, mevcut hükümet "Fon" (IMF) ile yakın temasını 2005 ve sonraki dönemlerde de sürdüreceği sözünü vererek, bu ülkenin geleceğini kendi üreten sınıflarının dışındaki bir siyasal iradeye teslim etmektedir. Unutulmamalıdır ki, tarih, geleceği ipotek altına alınmış toplum-

ların tekrar ve tekrar öncelikle bu koşulların varlık nedenini sorgulamaya ve ortadan kaldırmaya ve daha sonra da kendi geleceğini kendi iradesiyle şekillendirmeye yöneldiğinin şahididir. Bu süreç birbirleriyle rekabet eden siyasal ve ideolojik arayışları yoğunlaştırıp netleştirir. Bir sonraki bölümde Türkiye'nin yakın geleceğini şekillendirmek amacıyla birbirleriyle giderek daha fazla çatışmaya girecek olan temel ideolojik ve siyasal konumlanışlar üzerinde durulmaktadır.

DÖRT TARZ-I SİYASET, SİYASAL ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE AKP

Ulusların siyasal tarihlerinde önemli dönüm noktaları vardır. Bunlar dünya sistemiyle bağlantılı olarak uzunca bir süreç içerisinde oluşan yapılar karşısında ulusların önemli tercih anlarıyla önemli ölçüde örtüşürler. Bu açıdan Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği için müzakere tarihinin alındığı 17 Aralık 2004 kuşkusuz böylesi önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. Zira müzakere şartlarını belirleyecek karar metninin açıklanması ve yürürlüğe konulmasıyla birlikte ülkemizde siyasal ideolojik konumlanış ve birlikteliklerin giderek daha fazla netleştiği bir döneme girilmiştir. Türkiye siyasal gerçekliğinde temel olarak dört ana siyasal ideolojik konumlanıştan söz etmek mümkündür: Liberal, Milliyetçi, İslamcı ve Sol ideolojik konumlanışlar. Her ana ideoloji, pratiğin karmaşık gerçekliği karşısında parçalanarak siyasal ve ideolojik çeşitlenmelerle netliğini yitirir. Bu anlamda, pratik karmaşıklığını sürdürdüğü ölçüde ana ideolojik eğilimlerin de bulanık siyasal ortaklıklara ve çelişik ideolojik eklemlenmelere tabi olması doğaldır. Ülkemizde AB'ye yönelik siyasal ve ideolojik konumlanışlarda gözlemlenen kirlilikler bu tür çelişik eklemlenmeler hakkında ilginç gözlemler sunmaktadır. Örneğin sol konumu benimseyip AB karşıtlığını milliyetçi tavırla ortaya koyanlar; sol olduğunu iddia edip AB yanlılığını liberal tavırla destekleyenler; milliyetçi olup sol anti-emperyalist söylemle AB karşıtı olanlar ve liberal olup milliyetçi bir tepkiyle AB'nin karşısında konumlananlar bu çelişik siyasal tavır ve ideolojilere verilebilecek örneklerdendir.

Pratiğin netleşmesi kaçınılmaz olarak ideolojik çelişkileri çözmekte ve siyasal bir netleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu noktada Türkiye halkının AB karşısındaki siyasal tavırlarındaki netleşmeyi dört ana ideolojik konum etrafında sorgulamak, gelecek siyasal hareketlenmeler hakkında birtakım ipuçları sunabilir.

Bireysel özgürlükleri temel alan liberal ideoloji özü itibariyle ulus ve sınıf oluşumlarını dikkate almayarak, AB'nin bireysel özgürlük alanını genişleteceği iddiasıyla, Türkiye'nin AB'ye katılı-

mını desteklemektedir. Ancak bu ana siyasal ideoloji farklı maddi neden ve beklentilerle toplumun farklı kesimlerinde başka anlamlarla destek bulmaktadır. Örneğin Türkiye sermayesinin üst grupları AB'yi sermayenin sınırsız özgürlük alanı olarak görmekte ve AB'nin tanımladığı normları tümüyle destekleyerek sınırsız ekonomik liberalizmin katı savunuculuğunu yapmaktadır. Yine sermayenin alt fraksiyonları bu özgürlük ağı içerisinde kendilerinin de yer alabileceğini umarak, aynı nedenlerle AB'yi desteklemektedirler. Sermaye sınıfı dışında kalan ancak AB'yi demokrasi, bireysel özgürlük ve hak kazanımları olarak algılayıp, destekleyen kesimler de mevcuttur. Kültürel, inanç ve etnik farklılıklardan insan haklarına değin birtakım talepleri dile getiren bu desteğin siyasal tanım alanını "sivil toplumcu" gruplar oluşturmaktadır.

Her ideolojinin gerçek sahipleri olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan liberal ideolojinin gerçek sahipleri de sermayenin üst gruplarıdır ve demokratikleşme olarak tanımlanan düzenlemelerin sınırları da bu grupların çıkarları etrafında şekillenmektedir. AB düzenlemelerinin IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün çevre ülkelere dayattığı düzenlemelerle iç içe geçtikleri hatırlandığında, "AB demokrasisinin" neoliberal baskı ve yaptırımları üst sermayenin yeni "hakları" olarak bu ülkeye taşıyacağı açıktır. Bu açıdan halen uygulanmakta olan ve en son stand-by anlaşmasıyla üç yıl daha devam edeceği bağıtlanan IMF baskısından bunalan küçük sermaye grupları, müzakerelerin dayatacağı yeni ekonomik düzenlemeler sonucunda yok olma tehdidiyle karşılaştıklarında, üst sermaye gruplarıyla aynı liberal pozisyon içerisinde yer alabilecekler midir? Hukukun üstünlüğüne vurguyla, AB'ye liberal ideolojik desteklerini sürdüren "sivil toplumcu" grupların hiç değilse bir kısmı, iş yasası değişikliğinden, kamu yönetimi reformuna, sosyal güvenlikle ilgili yasa tasarısından, yönetişim kurullarına değin uzanan ve Türkiye halkının anayasal kazanımlarını budayan hukuksal saldırılar karşısında, liberal söylemlerini yalnızca bireysel özgürlük arayışına sadık kalarak sürdürüp, savunabilecekler midir?

Ulusal birlik temalı söylemler üzerinden milliyetçi ideolojilerle

ortaklıklar kuran anti-emperyalist sol gruplar, örneğin Kıbrıs konusunda netleştiği gözlemlenen AB beklentileri karşısında "parçalanmakta olan ulus" oluşumu söylemiyle daha milliyetçi ve muhafazakâr bir tutuma mı yöneleceklerdir, yoksa sol pozisyonlarını koruyup sermaye karşısındaki evrensel sol siyasal konuma mı kayacaklardır? AB karşıtı ulus temelli siyasal konumlanışın saf, gerçek sahiplerinin "milliyetçi/muhafazakâr" siyasal oluşumlar oldukları hatırlanacak olursa, bu konuma yakınlaşan ve ısrarla bağımsız sol olduklarını iddia eden gruplardaki çözülmenin "milliyetçi/muhafazakâr" ideolojiye doğru bir savrulma içereceğini beklemek yanlış mı olur?

İslamcı ideolojilerde konumlanarak AB karşıtı olan İslami cemaatler ve hareketler bu karşıt tavırlarını kültürel/dinsel temalarla derinleştirip kalıcı, birleşik bir siyasal ortaklığa dönüştürebilecekler midir? Yoksa, örneğin bu grupların içerisinde yer alan büyük sermaye katmanları AB projesinin gerçek haline, yani sermaye ortaklığına yönelip, daha liberal bir söylemle İslami cemaat ortaklıklarını bölecekler midir? Yine bu cemaat yapılarında yer alan alt sınıflar "AB demokrasisinin" budayacağı sosyal ve ekonomik haklar karşısında "ümmet" ve "millet" tercihleri arasında sıkışarak daha kökten dinci anti-sistemci bir konuma mı yöneleceklerdir?

Ve son olarak, AB karşıtı sol gruplar dünya halklarının enternasyonalist dayanışmasını terk etmeden, ülke koşullarından kaynaklanan etnik ve dini çatışmaları aşarak, anti-emperyalist, anti-kapitalist bir konumda netleşecekler midir? Yoksa aksine bu çatışmaların girdabında boğulup, liberal, milliyetçi ve İslamcı ideolojiler karşısında marjinalleşecekler midir?

Kuşkusuz, bu tür ideolojik çözülmeleri daha da fazla çeşitlendirip örneklendirmek mümkündür. Başlangıçta yaptığımız hatırlatmayı yineleyecek olursak, pratiğin netleşmesi siyasal oluşumların ideolojik konumlarının da netleşmesini beraberinde getirir. Bugün kesin olan, Türkiye'deki siyasal iktidarın pratiğinin ve buna bağlı olarak ideolojik konumunun netleşmesidir. Toplumun hemen her kesiminden siyasal destek aldığını iddia eden ve bunu liberal, milliyetçi ve İslamcı ideolojilerin bir karmaşasında dile getiren AKP,

artık tam anlamıyla liberal bir parti ve iktidardır. Siyasal iktidarın ideolojik temellerinin bu denli açık gözlenebildiği bir anda karşı siyasi oluşumların da ideolojik bir netleşmeye zorlanacağı açıktır. Yakın geleceğin siyasal bilmecesi milliyetçi/muhafazakâr, İslamcı ve elbette sol ideolojik konumlanışları kendi gerçek kimlikleriyle siyasal hareketliliğe hangi oluşumların taşıyacağıdır. Bu açıdan AB'nin Türkiye halkına en büyük hayrı, ne vaat ettiği "demokrasi" ne "zenginleşme" ve ne de "uygarlıktır". AB sürecinin olacaksa en büyük hayrı, Türkiye siyasetinde taşların yerli yerine oturtulması olacaktır. Nitekim AKP hakkında giderek çeşitlenen ve genişleyen muhalefetin varlığı bu saptamamızı desteklemektedir. Dolayısıyla AKP Hükümeti hakkında son zamanlarda yayılan olumsuz görüşlerden bazılarını incelemek, geleceğin siyasal çatışmalarının nasıl şekilleneceği hakkında ipuçları sunabilir.

Bu sorgulamaya girişmeden önce ilk olarak, 2005 yılında, AKP ile ABD mali sermayesinin en büyük medya kuruluşlarından olan "The Wall Street Journal"ın editörlerinden Robert L. Pollock arasında geçen polemiği hatırlamak faydalı olabilir. Hatırlanacağı gibi, Robert L. Pollock AKP'yi 'kurnaz' ve 'fırsatçı' olarak nitelemiş ve, "2002 seçimlerinde, Türk-ABD ilişkilerine sahip çıkan, ancak yolsuzluğa karışarak kendi kendilerini yıkan siyasi partilerin ortada bıraktıkları boşluk, kurnaz ve fırsat kollayan İslamcı AKP tarafından doldurulmuştur" diye yazmıştır. Daha da ileri gidip, Başbakan Erdoğan'ın Irak'taki seçimlerin haklılığını sorguladığını belirtmiş ve "bu tür iftiralar karşısında Türk politikacılar bile sessiz kaldı. Aslında, Türkiye'deki milletvekilleri 'ABD'yi Irak'ta 'katliam' ile suçlarken, bir zamanlar Müslüman dünyası için bir demokrasi örneği oluşturmayı ümit etmiş olan Erdoğan, Irak'taki seçimlerin haklılığını sorgulayan az sayıdaki dünya liderinden biri olmuştur. Türkiye'deki politikacılar, kendilerine bu konuda karşı çıkıldığında, 'kamuoyuna' karşı çıkma riskine giremeyeceklerini söylemektedirler" demiştir. Demek ki, ABD'nin hâkim medyası, AKP'nin ABD'nin Ortadoğu'daki politikalarının taşıyıcısı olarak yetersiz kalabileceğini düşünerek AKP'yi sürekli baskı altında tutma eğilimindedir. Daha açık bir ifadeyle, AKP Hükümeti ABD'nin yörün-

gesinden çıkmaması gerektiğini vurgulayan bir baskıya sıklaşan aralıklarla maruz kalmaktadır. Bu baskıyı AKP Hükümeti'nin ciddiye alacağını, henüz hükümet kurulmadan Erdoğan'ın Başkan Bush'la görüşmüş olmasının zaruri bir sonucu olarak düşünebiliriz.

ABD'den yükselen bu baskıcı sese IMF de olanca gücüyle destek vererek, zaman zaman AKP Hükümeti üzerindeki ABD kökenli olumsuz söyleme katkıda bulunmakta ve Türk hükümeti üzerindeki dış talebi artırmaktadır. Örneğin, 2005 yılında IMF'nin Avrupa Direktörü Deppler, AKP Hükümeti'ni bütçe hedeflerinden uzaklaşıldığı konusunda doğrudan uyararak, teşviklerin kapsam ve miktarının daha dikkatli tespit edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gazeteci Attila Yeşilada, 21 Şubat 2005 tarihli yazısında, bu konuda çok ilginç bir saptamada bulunmaktadır: "Ama Deppler'in sorunu maliyet değil, getirecekleri eşitsizlikti. Hükümet ise bir yandan teşvik sorununu gürültüsüz çözmeye uğraşırken, bir yandan da torba yasa ile TMSF, TCDD ve Şeker Fabrikaları'nın Hazine borcunu affetmeye hazırlanıyor. Bu gerçekleşirse Hazine'nin net borç/GSMH oranı bir 10 puancık artacak. IMF'nin bu yasaya sıcak bakacağını sanmıyorum. IMF'den yeni bir uyarı, çıpalardan en az birinin kuma saplanmadığını gösterir." Yeşilada'nın iddia ettiği gibi IMF'nin "eşitlikçilik" konusunda pek duyarlı olduğunu sanmıyoruz ama, "çıpalardan" birinin açıkta kalabileceğini ve IMF'nin bu noktada AKP Hükümeti'nin "iyi yönetişimden" uzaklaştığını tespit edeceğini tahmin edebiliyoruz.

Yine Attila Yeşilada'nın aynı tarihli yazısından bir alıntıyla devam edelim, fakat bu satırları mali piyasalardan nemalanarak sürekli zenginleşen birtakım spekülatörün AKP Hükümeti hakkındaki eleştirileri ve beklentileri olarak ibretle okuyalım: "Ekonomiden gelen veriler cari açığın bir süre gündemden düşeceğinin habercisi, ama satın alınacak kadar güçlü de değil. Örneğin, ocak konsolide bütçesinin 3 milyar YTL fazla vermesi bonoları gaza getirebilirdi, ama teşviklerin maliyeti moralleri bozdu." Araya girip bundan sonraki satırların daha da sinir bozucu olduğunu vurgulayalım. Yeşilada devam ediyor: "Özelleştirme alacaktık, Kentbank kararı

ve TEKEL'de sürenin uzatılması elimizi bağladı. Özet olarak, sıcak para akımlarının yavaşladığı, politik risklerin belirginleştiği, çifte çıpanın daha tam dibe saplanmadığı bir döneme girdik. Yatırımcılar ciddi kârların üstünde oturuyor. Biraz soluklanma, kârları cebine koyup risk azaltma en akılcı strateji gözükebilir yatırımcıya. Çıkışların devam etmesi için Erdoğan'ın yalnız AB konusunda değil, IMF konusunda da doğru ve hızlı karar alması lazım. Bir kabine revizyonu da çok iyi olur, eğer doğru isim doğru yere gelirse. Satışlar yoğunlaşsa bile trend kırılması söz konusu değil. Trendin kırılması için ya Ortadoğu'dan ya da Fed'den ciddi bir şok yememiz gerekir, onlar da bizim kontrolümüzde değil". Ne ilginç değil mi? "Biraz soluklanarak, kârları cebine koyup risk azaltan", "teşviklerin maliyetinden dolayı moralleri bozulan", "özelleştirme almak" için yanıp tutuşan "piyasalar", AKP Hükümeti'nden bir kabine revizyonu istemektedir. Yani mevcut hükümetten doğrudan talepte bulunacak kadar bazı gazetecilere bilgi sızdırmaktadır.

Bir başka gazetecinin, İlhami Vural'ın, 25 Şubat 2005 tarihli yazısına dönerek, toplumsal dokumuzun daha derinlerinden yükselen ve bu anlamda daha fazla ciddiye alınması gereken diğer bozuk seslere kulak verelim: "Son bir hafta içerisinde Ankara'da yaşanan gelişmeler, iş dünyası ve emek örgütlerinin hükümeti uyarmak konusunda cesaret kazandıklarını ortaya koydu. TÜSİAD'ın açık hükümlü uyarılarının ardından 28 Şubat darbe sürecinin '5'i Bir Yerdeciler'i ve son olarak işçi sendikalarının en büyük konfederasyonu Türk-İş, AKP Hükümeti'ne yönelik yarı açık da olsa uyarı mesajlarını iletmeye başladılar. Türk-İş'in Başbakan Erdoğan'a dün sunduğu 7 maddelik mektup, 'Başkent Tipi Muhalefet'in kazandığı güç ve moralin en çarpıcı kanıtıydı."

Hatırlanacak olursa, bu gelişmeler olurken AKP Hükümeti bağrından çıktığı Milli Görüş Hareketi ve Saadet Partisi tarafından da ciddi bir saldırıya maruz kalmaktaydı. Bu noktada AKP'nin "emperyalizmle işbirliği" içinde olduğu ve bu nedenle Milli Görüş'e ihanet ettiği vurgulanmaktadır. Gazeteci Metin Işık 1 Mart tarihli yazısında, Milli Görüş içinde giderek yaygınlık kazanan bu hissiyat hakkında şu gözlemlerde bulunuyor:

"... Necmettin Erbakan, bu hareketin tartışmasız lideri ve ideologu. Tabana yayılmış sivil örgütlenme çok güçlü, dinamik bir parti. Irak'ı işgal mitingleri ile AKP hedefe konuldu, bu stratejide başarılı olundu. 1250 yerleşim biriminde Milli Uyanış Gecesi yapıldı... Mersin stadyumunda halk yer kalmadığı için çim saha üzerinde oturdu. 250 il ve büyük ilçede AB karşıtı '2. Sevr'e Hayır' konferansı yapıldı. Böylece SP en az bir milyon 250 bin kişiye bire bir ulaştı."

Metin Işık İslamcı kanattan AKP'ye doğrultulan okların sadece Saadet Partisi ile sınırlı kalmayacağına ve yeni bir İslamcı parti kurma girişiminin bulunduğuna dikkat çekiyor: "Mehmet Bekaroğlu ise İslamcı bir parti kuracak. Bekaroğlu, Başbakanın Baş Danışmanı Mücahit Aslan'ın belki de "aşırı meşguliyetinden" uzun süredir pek ilgilenemediği, bir dönem başkanlığını yaptığı Mazlum-Der ile üniversitelerde Türban'a özgürlük istedi. Başbakan Erdoğan'a peruk gönderme protestosunun içinde yer aldı. Taraftarı çoğalıyor."

Bu taraftarların bir kısmının AKP'den sıtkı sıyrılmış emekçiler olacağına hiç şüphe yok. Böylesi bir eğilim içinde olabilecek eski AKP'li emekçilerin SEKA'nın satışına direnen eski AKP'li kardeşlerine kulak verecekleri hayli yüksek bir olasılıktır. Bu konuda bir fikir vermesi açısından Emek Çalışmaları Merkezi'nin "sendika.org" sayfasında, SEKA'lı işçilerle yapılan 3 Mart 2005 tarihli söyleşiden bir kısmını olduğu gibi aktarıyoruz:

"Sendika.org: 'Kapanacak' derken 'kazanacağız' mı demek istiyorsunuz, yoksa... B.A. (Bir SEKA işçisisi): Mücadelemiz 40 günü geçti. 42. gün yazıyor orada, ekranda. Mücadelemiz kazanmak içindi, üretmek içindi, devamı içindi.

Şimdi ben şu konuya da açıklık getireyim. Necati Abi az önce dedi ki, işte bu AKP'li dedi. Ya, insan doğar, büyür, ölür. Bu yaşamında da çeşitli aktivitelerde, çeşitli şeylerde fikir birliği olur. Ama ben illa ki ona oy verdim diye yani ömür boyu onun peşinden takılıp gidecek değilim yani. Kimse öyle bir şey yapmaz.

Ama ben oy verdim vermedim... Buradaki arkadaşların yüzde 90'ı AKP'ye oy verdi. Ama bazı şerefsizler var. 'SEKA şerefim, na-

musumdur' dedi, şimdi şerefini attı [*Osman Pepe'yi kastediyor*]. Namusunu hiçe saydı şimdi. Ama ben onun kadar namussuzluk yapmam. Ben bir sefer veririm, bir sefer yanılırım, bir daha yanılmam."

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılabileceği gibi, AKP Hükümeti'nin bir "türbülans" içinde olduğuna hiç şüphe yok. Asıl sorun AKP'nin içinde olduğu türbülansı doğru tanımlayabilmek. Tekrar edecek olursak, bizce, AKP'nin geniş bir toplumsal ve siyasal muhalefetle uğraşmak zorunda kalacak olmasının asıl nedeni "kamusal alanı", "kamusal mülkiyeti" ve "kamusal refahı" baltalayarak halkın büyük çoğunluğunu özel çıkarların çatışma alanı olan piyasalara mahkûm etmesidir. Bunu bu şekilde tanımlamak ve bu tanımdan hareketle yurttaşlık haklarını savunmak ciddi bir yurttaşlık sorumluluğu olarak hepimizin önünde duruyor. Belki de bu doğrultuda yapabileceğimiz ilk şey ulusal hükümetimizden iş istemek olabilir. İzleyen bölümde bu talebin maddi olanaklılığını gösteren bir egzersiz sunulmaktadır.

TAM İSTİHDAMI GERİ ÇAĞIRMAK

Kapitalizmin küresel düzeyde yarattığı en önemli tahribatlardan biri hiç kuşkusuz geniş kitleleri işsizleştirmesidir. Dünyanın hemen her bölgesinde giderek daha fazla sayıda kişi ya mutlak işsiz ya da iş güvencesinden yoksun bırakılmaktadır. Modern kapitalist devletin en büyük sözleşmesi olan piyasa ve ona içerilmiş olan piyasa kuralları, bireyin toplumsal olarak en temel var olma hakkı olan "çalışma" hakkını elinden almakta ve geniş kitleleri insanca yaşama şansından mahrum bırakmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edersek, kapitalizmin evrensel kuralı sayılabilecek olan insanın değersizleştirilmesi kimliksiz "piyasalarca" sessiz sedasız ifa edilmekte ve bu durum şaşkınlık verici bir soğukkanlılıkla "ekonominin doğal yasalarına" dayanılarak meşrulaştırılmaktadır. Basitçe söylenilen, piyasalar istemediği sürece iş ve aşın mevcut olmadığıdır.

Piyasaların bizi istemesi için ne yapmalıyız? *Ya biz her şeyi yapsak bile onlar bizi istemezse! Ya bizim yerimize başkalarını isterlerse*! Piyasalar karşısında herkesi yalnızlaştıran bu ve benzeri kuşkular "modern" kapitalist dünyanın karabasanları olarak insanlığın karşısında durmakta. İnsanlık tarihi geniş kitlelerin işsizleşmesini kuşkusuz yalnızca bugün yaşamıyor. Geçen yüzyılın başında merkez ekonomilerde işsizleştirilen, değersizleştirilen kitlelerin siyasal mücadelelerine tanıklık edilmiştir. Bu siyasal gerginlik ortamında merkez ekonomiler kapitalizm içi yeni bir düzenleme biçimine de şahit olmuşlardır. Keynesçilik olarak anılan bu düzenleme biçiminde devlet işçi sınıfının artan siyasal muhalefetini sistem içinde çözümleyebilmek için yeni bir işlev yüklenerek, piyasaların değersizleştirdiği kitlelere kamusal alanda iş yaratma işlevini yüklenmiştir. Meslekten iktisatçıların çok iyi bildiği gibi, bu düzenlemelerle kapitalizmin mülkiyet ilişkilerine dokunmadan sermayenin toplum ve maddi hayatta yol açtığı tahribatı "müdahaleci devlet" politikalarıyla hafifletme arayışına girişilmiştir. Peki, bugün kapitalizm yeni bir Keynesçi sürece girebilir mi? Ya da Keynesçi bir düzenleme kapitalizmin maddi uy-

garlıkta yol açtığı tahribatı tümüyle telafi edebilir mi? Şüphesiz bu hassas bir meseledir ve günümüz gerçekliğini "sol" düşünsel perspektiften değerlendirenler arasındaki ana ayrım noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu noktada Keynesçilikle kapitalist toplumsal ilişkilerin değişmediği sadece sömürünün çerçeve ve boyutlarının yeniden tanımlandığını hatırlatmak kanımızca yeterlidir.

Yine de belirtmek gerekir ki günümüzde Keynesçilik sürdürülemez bir seçenek olarak algılandığından radikal bir politika önerisi olarak görülebilmektedir. Bu nedenle tam çalışma (tam istihdam) hakları ve bu amaca odaklanmış kamu politikalarının yüksek ve sürdürülemez "maliyetler" içerdiği görüşü üzerinde ciddiyetle düşünmekte yarar vardır. Bu sorgulamayı genel olarak insanlık düzeyinden neoliberal politikalar altında yeniden yapılandırılmaya tabi tutulan ülkemize indirgediğimizde karşımızda şu tür bir manzara durmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 72 milyon civarında insan yaşamaktadır. DİE'nin 2003 yılı kesinleşmiş verileri dikkate alındığında, bu nüfusun 23 milyon 640 bin kişisi 15 yaş ve üzeri çalışma yaşındaki faal nüfusu oluşturmaktadır. Bu toplamın 21 milyon 147 bini farklı biçimlerde çalışma hayatına katılabilmekte ve 2 milyon 293 bin kişisi ülkemizde artık kanıksanan işsizler ordusu içerisinde yer almaktadır. Toplam istihdamın yüzde 35'ini tarım, yüzde 65'ini ise tarım dışı kentsel istihdam oluşturmaktadır. Farklı mülkiyet ve çalışma koşulları dikkate alındığında, çalışanların yüzde 50'si "ücretli ve yevmiyeli", yüzde 20'si ücretsiz aile işçisi (ki büyük çoğunluğu tarımda yer almaktadır) ve yüzde 20'si ise kendi hesabına çalışanlarla işverenlerden oluşmaktadır. Sınıfsal kategorilerle düşünüldüğünde, kaba bir tahminle, faal işgücünün yüzde 60'ını aşan kısmının ya ücretleriyle geçinen ya da kır ve kentte geçimlik üretim yapan potansiyel emek gücü tarafından oluştuğunu düşünmek mümkündür. Üstelik ücret ya da geçimlik gelir düzeyiyle yaşamlarını sürdüren bu grupların, yaklaşık 50 milyona yakın insanın "geçimlerinden" sorumlu oldukları da tahminler arasında yer almakta-

dır.* Bu yapıya ilişkin bir diğer önemli gözlem ise hep bahsedilen Türkiye'nin genç nüfus yapısıdır. Söz konusu genç nüfus ülkemizde halen derinleştirilerek sürdürülen neoliberal yeniden yapılandırma sürecinin beklenen sonucu olan gelecek dönemlerin işsizler ordusunun adayları konumundadır. DİE verilerinden hareket edilecek olunursa 15-19 yaş grubunda yaklaşık olarak yüzde 24, 20-24 yaş grubunda yüzde 27 ve 25-35 yaş grubunda ise yüzde 13 düzeylerine varan işsizlik oranları gözlenmektedir. İş süreçlerindeki kuralsızlaştırmanın önemli bir diğer sonucu ise toplam istihdamın yüzde 50'si düzeyinde olan ve hiçbir sosyal güvenceye tabi olmayan "kayıtsız çalışanların" varlığıdır.

Şekil 14: İşgücünün Yaş Durumu, 2003, Bin Kişi

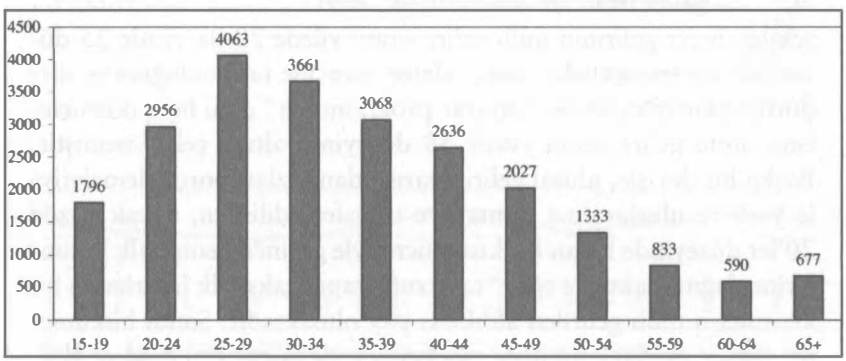

Kaynak:TÜİK Hanehalkı İşgücü Veri Seti

Ülkemizin bu görünümü şu soruyu haklı kılmaz mı? Giderek artan genç nüfusa bağlı olarak daha fazla iş olanağına gereksinimin artacağı ülkemizde insanların yaşamaları için olmazsa olmaz olarak tanımlanan çalışma haklarını yalnızca piyasanın mantık alanına terk etmek ne derece ahlaki bir tutumdur? Bu soruyu sadece sormanın dahi toplumsal yaşamı tümüyle piyasaların mantık alanına teslim eden meslekten iktisatçıları ve ülkesini "küresel ku-

*Türkiye'de hanehalkları gelir dağılımının sınıfsal temelleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. (Köse ve Karahanoğulları, 2005).

rallar" çığlığıyla kapitalizmin acımasız güçlerine terk eden "yöneticileri" rahatsız edeceği açıktır. Bu sayın bay ve bayanları rahatsız etme pahasına düşünmeye devam edelim. Şimdi bir ülke düşünelim ki bu Türkiye olsun. Bu ülke insanının yüzde 10'ları aşan kısmı fiili işsiz olsun ve yine bu ülke uzun süredir borçlu olup, borçlarını *"birlikte" borçlandık ve şimdi de birlikte "ödeyeceğiz"* deyip halkını işsizlik ve sefalete mahkûm etsin. Bu ülkenin yöneticileri borç ödeme sorumluluğunu düzenli olarak gerçekleştirmenin "gururuyla" böbürlenirken, örneğin SEKA'yı kapatıp işsiz kalan insanlara "eh ne yapalım piyasalar bunu istiyor" diyebilsin. SEKA'yı kapatıp orada "park" yapılacağından söz edebilsin.

Aşağıda sunulan şekilde 1980'li yıllar boyunca "iç ve dış borçlarımızın faiz ve anapara ödemeleri" ile "toplam ücret" ödemelerinin milli gelire oranları sunulmuştur. Reel fiyatlarla hazırlanan bu şekilde ücret gelirinin milli gelire oranı yüzde 20 ila yüzde 25 düzeyinde seyretmektedir. Borç ödeme sürecine tabi olduğumuz sürdürülmekte olan sözde "istikrar programında" dahi borç ödemelerinin milli gelire oranı yüzde 58 düzeyinin altına çekilememiştir. Başka bir deyişle, ulusal gelirin yarısından fazlası borç ödemeleriyle yerli ve uluslararası sermayeye transfer edilirken, ancak yüzde 20'ler düzeyinde kalan bir kısmı ücretiyle geçinen geniş halk kesimlerine dağıtılmakta ve eğer "tasarruf" yapılacaksa ilk hatırlanan bu kesimlerin milli gelirden aldıkları pay olmaktadır. Şimdi hükümetin sadece rantiyelerin değil emekçilerin de taleplerini ciddiye aldığını ve mevcut politikalarından farklı bazı politik tercihler geliştirebilecek kadar özerk ve özgür olduğunu varsayalım. Diyelim ki hükümetimiz belirli bir minimum ücretten isteyen herkese iş garantisi sağlamak amacıyla yeni bir ekonomi programı oluştursun.

Olmaz mı? Meslekten iktisatçıların ve yerleşik düşüncenin amansız savunucusu yönetici elitlerin "tabii ki olmaz" deyişlerini duyar gibiyiz! Olsun biz devam edelim. Soyut egzersizler bazen basit aritmetik yapmayı gerektirir. Sözünü ettiğimiz bu ülkede, yani bizim ülkemizde, 2003 yılı verilerine yeniden dönelim ve o yıl geçerli olan 427 milyon TL düzeyindeki işgücü maliyetinden (söz konusu miktar işçinin eline geçen net maaş değildir, sosyal

güvenlik katkılarını da içermektedir) 2 milyon kişiye iş verildiğini düşünelim. Bu tür bir iş güvencesi politikasının kabaca maliyeti yaklaşık 10 katrilyon lira kadar olup, aynı yıl 175 katrilyon lira olan milli gelirin yüzde 6 dolayında olan bir miktarını temsil etmektedir. O yıl milli gelirden işgücüne zaten yapılan ödemelere sözünü ettiğimiz tam istihdam politikasının ek "maliyetini" de kattığımızda işgücüne yapılan toplam aktarım milli gelirin ancak yüzde 30'ları düzeyine ulaşmaktadır. Yani sistem için korkulacak bir şey yoktur. Halen borçlar ödenebilmekte ve halen sermaye bitmek bilmez kâr isteğini gerçekleştirebilmektedir.

Şekil 15: Kamu İç ve Dış Borç Ödemeleri ve Ücretlerin Milli Gelire Oranları, 1980=100

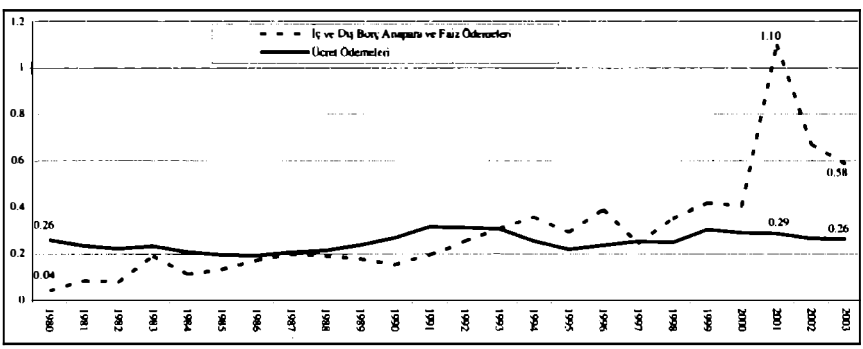

Kaynak: Borç serileri Hazine ve Maliye Bakanlığı, işgücü ödemeleri TÜİK ve DPT verilerinden derlenmiştir.

Bu elbette yalnızca basit bir aritmetik. Ama istenirse yapılamayacak, uygulanamayacak bir alternatif değil. Halkından bu açıdan destek almış bir siyasal iktidar isterse elbette bu tür politikaları çok daha yetkin ve işlevsel olarak geliştirebilir ve uygulamaya koyabilir. Çünkü kapitalizmde ücret ilişkisi aynı zamanda bir değer ilişkisidir. İstihdam harcaması aynı zamanda bir üretim harcamasıdır ve bu anlamda ödemeden daha fazla yaratılan bir gelirdir. İstihdam harcamaları yerleşik ve uluslararası sermayeye yapılan doğrudan bir kaynak transferi olmayıp doğrudan bir gelir yaratımıdır.

ÇİNLİLER GELİYOR: KÜRESEL REKABETİN ALTIN KURALI -EMEKÇİLERİN AŞAĞIDAN EŞİTLENMESİ

Değil tam istihdam gibi iddialı bir hedefin, biraz olsun istihdamı artırma arayışının dahi 58. Hükümet'in gündemine pek girme şansının olmadığını söylemek mümkün. Son dönemde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in buyurduğu "Türkiye'nin ihracatını artırabilmesi için kendi Çin'ini yaratması gerekiyor" önerisi bu bağlamda çok şeyi açıklıyor. Yakın gelecek istihdam artışına değil, işgücü maliyetlerini azaltma dayatmalarına sahne olacak gibi duruyor. Bu bölümde bu tür olası bir gelişmeyi ciddiye alarak "kendi Çin'ini yaratma" özleminin anlamı üzerinde duruyoruz. Bu bölüm yukarıda yazdıklarımızla birlikte okunduğunda, IMF-Bürokrasi-Sermaye üçlüsünün "borçlan(dır)ma-mülksüzleş(tir)me" projesine farklı saiklerle de olsa sahip çıktıklarını ve bu anlamda bir ittifak içerisinde olduklarını görmemizi kolaylaştırıyor.

Çin'in yaşadığımız tarihte kapitalist dünyanın korkulu rüyası olduğu kesin. Dünyanın sürekli ve en hızlı büyüyen ekonomisi olması bir yana, büyük miktarlarda yabancı sermayeyi kendisine çekiyor oluşu ve 1980'li yıllardan bu yana tüketim mallarından teknoloji yoğun mallara doğru uzanan bir dizi sektörde düzenli olarak ihracatını artırıyor olması, merakın ötesine geçen hassas bir meseleyle karşı karşıya olunduğunu gösteriyor. Büyük miktarlarda dolar rezervine sahip olan Çin şimdiden başta ABD olmak üzere merkez ekonomilerin çoğundan alacaklı durumda. Hatırlanacağı gibi, 2005 Temmuz'unda Çin önce ABD ve AB'den ihraç mallarına kota konması ve ardından yuanın dolar karşısında yüzde 3 oranında devalüe edilmesi baskısıyla karşı karşıya kaldı. Amaç bir yanıyla Çin ekonomisindeki hızlı büyüme ve ihracat artışlarının dünya ekonomisinde yarattığı rekabet baskısını hafifletmek, diğer yanıyla da Çin'in biriken rezervleri karşılığı dünya ekonomisinden talep edeceği alacağını değersizleştirmekti. Doğal olarak, bu değersizleştirme operasyonundan en kârlı çıkan ülke Çin'e en borçlu olan ülke, yani ABD'ydi. Aslında rezerv ve

değersizleştirme operasyonları kapitalist dünya ekonomisinin yeni bir uygulaması değil. Geride bıraktığımız yakın tarihe dönecek olunursa, bu tür operasyonların en şiddetlilerinin 1980'leri izleyerek dolar ve yen arasında yaşandığı hatırlanacaktır. ABD'nin 1980'li yılları izleyerek o yıllarda en hızlı büyüyen, sürekli ticaret fazlası veren ve yüksek düzeylerde dolar rezervlerine sahip Japonya'ya olan borçlarını aynı uygulamayla değersizleştirdiği bilinen bir gerçek. Lakin Çin'in Japonya'dan çok farklı özelliklere sahip olduğu da açık. İlk olarak çok büyük bir iç pazara sahip. Şimdilerde önlerine çıkarılmaya çalışılan engellere rağmen Çinli yetkililerin "Ne pahasına olursa olsun büyüyeceğiz" vurguları dikkat çekici. Bazı tahminlere göre, Çin tümüyle dünyaya kapansa dahi geniş iç pazarı sayesinde 15 yıl boyunca yılda yüzde 15 büyüyecek bir potansiyele sahip!.. Öte yandan Çin'in böyle bir niyeti olmadığı biliniyor. Aksine, Çinli yetkililer gelecek yıllarda hangi sektörlerde dünya piyasalarına gireceklerini bazen açık bazen de örtük biçimde şimdiden duyuruyorlar. Bu sektörlerin başında demir çelikten gemi yapımına, petrokimyadan otomotive kadar dünya ekonomisinin bir yığın "stratejik" sektörü yer alıyor. Başka bir deyişle, Çin mevcut korkulara gölge bırakacak şekilde, gelecekteki rekabet tehdidinin bugünden çok daha şiddetli olacağını çekinmeden dünyaya ilan ediyor. Kapitalizmde sermaye grupları arasındaki çıkar çelişkisinin karabasanının rekabet olduğu hatırlanırsa, Çin'in gelecekte daha büyük bir karabasana dönüşeceği şimdiden görülüyor.

Peki, Çin'in hızlı büyümesinin ve ticaret fazlalarının ardında ne yatıyor? Kuşkusuz bu sorunun yanıtı bu bölümün sınırlarını aşan bir tartışmayı gerektirmektedir. Yine de şu hatırlatmaları yapalım: Çin ekonomisinin bugünkü çehresi 1978 yılının ardından yaşanan dönüşümlere dayanıyor. Süreç ana hatlarıyla iki tarihsel dilime sahip: İlki 1979–1991 yılları arasında sürdürülen merkezi plan sisteminin reformu ve ikincisi 1991 sonrası sürdürülen merkezi plan sisteminin sosyal piyasa sistemiyle yer değiştirmesi. Çin'in bir anlamda kapitalizme açılışının iki önemli uğrağı olan bu yıllar, Çin'de ve kapitalist dünyada "ikinci devrim"

söylemleriyle öne çıkarıldı. Gerçekleşen yüksek büyüme performansı karşısında burjuva iktisatçılarının ve egemen çevrelerin tutumu, her zaman olduğu gibi, piyasanın başarısına yüklense de işin özü epeyce farklıydı. Çin geçmiş sosyalist planlama deneyimini ve bu süreçte devletin üstlendiği rolü piyasayla buluşturuyor, bir anlamda düzenlenmiş bir kapitalizmi hedefliyordu. Düzenlenmiş bir kapitalizm mümkün mü ve sürdürülebilir mi sorusu kuşkusuz haklı bir sorudur. Buna karşın bu kitabın yazarları bu soruya çok genel bir düzeyde bile olumlu bir yanıtın verilebilmesinin kapitalizmin doğasına aykırı olduğu görüşündedirler. Yine de Çin'de özellikle 1979–1991 hızlı büyüme döneminde planlama ve bu süreçte devletin üstlendiği rol gözardı edilemez. Stratejik sektörlerin belirlenmesinden yatırımların bölgesel dağılımına, tarım ve mülkiyet ilişkilerinin düzenlenmesinden hanehalklarının tüketim ilişkilerine değin bir dizi alanda devletin aktif bir işlev yüklendiği belirtilmelidir. 1991 sonrası dönem ise Çin'in uluslararası sermaye eşliğinde gerçek anlamda dünya kapitalizmine entegre oluşunu simgelemektedir. Başka bir deyişle, bu dönem Çin'in uluslararası sermayeyle buluşması ve "piyasalara" teslim olmasını temsil etmektedir.

Çin'in "başarısını" önce alkışlayan sonra dünya ekonomisinin karabasanı olarak ilan eden hâkim çevreler, önceleri piyasanın zaferi olarak kutsadıkları bu yüksek performansı şimdilerde düşük ücretlerin sonucu olarak yorumlamakta ve Çin'i "düşük maliyet" tehdidi olarak lanse etmektedirler. Bu görüşe göre, Çin ile rekabetin *olmazsa olmaz* koşulu en az Çin kadar düşük ücretlere sahip olmaktır. Başka bir deyişle sermaye açısından küresel düzeyde rekabet edebilmenin koşulu emekçilerin kazanımlarının en alt düzeyde eşitlenmesidir. Bizim "ücretlerin aşağıdan eşitlenme" kuralı olarak tanımladığımız bu rekabet baskısının yalın bir karşılığını IMF Başkan Yardımcısı Anna Krueger'in sözlerinde bulmak mümkündür. Hatırlanacak olursa, Anna Krueger'in 2005'te ülkemize yaptığı ziyaretin ardından Türkiye'deki mevcut asgari ücret düzeyini yüksek bulmuş ve bu ücretlerle nasıl geçinirdiniz sorusuna küresel rekabet baskısını hatırlatarak fütursuzca

"ya geçineceksiniz ya da geçineceksiniz" türünden bir yanıt vermişti.

Bu bölüme başlarken zikrettiğimiz Sayın Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in Çin ile ilgili açıklaması Krueger'in söyledikleriyle kıyaslandığında hem daha açıklayıcı hem de daha trajik bir görünümdedir. Tüzmen, Ankara Sanayi Odası (ASO) Başkanı Zafer Çağlayan ile bir grup yönetim kurulu üyesinin makamına yaptıkları bir ziyarette sundukları "Bölgesel Asgari Ücret" raporunun ardından, "Türkiye'nin ihracatını artırması için kendi Çin'ini yaratması gerektiğini ancak Çin'de işçilerin bir tabak pirinç ile mutlu olurken, bizim işçimizin cebinden cep telefonu ve ithal sigaranın eksik olmadığını" buyuruyor. Aslında Tüzmen'in bu veciz ifadesi, ASO başkanının daha önceki bir tarihte "Gelin Doğu'yu Türkiye'nin Çin'i yapalım" önerisinin kaba bir tekrarından başka bir şey değil. ASO başkanı 2005'in ilk yarısında hazırlanan raporun ardından Doğu'da Ankara ve İstanbul'da uygulanan asgari ücret düzeyine hiç gerek olmadığını, bu bölgelerde çok daha düşük asgari ücret ve vergi düzeyleri ile birlikte sigorta indirimi ve düşük enerji fiyatlarıyla, hayvancılık ve tarım başta olmak üzere turizm sektörünün çok rahat geliştirilebileceğini kamuoyuna müjdelemişti. Üstelik bu önerisini IMF Türkiye Temsilcisi Hugh Bredenkamp'a iletmiş, onun dahi onayını almıştı.

Trajik ülkenin komik durumu hikâyenin gerçekmiş gibi anlatılması olsa gerek. ASO'nun Doğu raporunun göndermede bulunduğu insanlarımızın cep telefonu ve yabancı sigarayla aşırı derecede haşır neşir oldukları gibi mesnetsiz bir iddianın gerçekliğini sorgulamayı bir yana bırakalım ve soralım: Bu ülkede tütün tekeli nasıl ve hangi mantıkla kaldırıldı? İnsanların eline Marlboro ve diğer yabancı sigaralar tutuşturulurken yalnızca ciğerleri mi istila ediliyordu? Ya zihniyetleri? Bugün yapılan vergi düzenlemeleriyle halen uluslararası tütün tekelleri teşvik edilmiyor mu? Ya cep telefonlarına ne demeli? Gelişmiş bir ülkede dahi görülmeyeceği kadar yaygınlaştırılmalarında hiç mi bu ülkeye dayatılan ve desteklenen kültür dejenerasyonunun etkisi yok? Hiç mi Telekom'un özelleştirilmesinin, bu piyasada kıyasıya süren küresel re-

kabetin etkisi yok? Bakanın dili sürçmüş olmalı. Zira tüketilmeyen yabancı sigara, bele takılmayan telefon uluslararası sermaye için düşen kârlar demektir. Bu ise uluslararası sermayeye karşı yükümlülüklerin yerine getirilmemesidir!

Pirinç konusu ise mevcut toplumsal gerçeğimizin çok acı bir dramıdır. Düşünün ki bir ülkenin bir sayın bakanı "mutluluklarını" için çalışmaya and içtiği halkı için bir başka ülke halkının bir tabak pirinci kadar değer biçiyor. Ücret, emek güçlerini satan işçilere ödenen parasal karşılıktır. Kapitalizmde sermayenin evrensel düşü işçinin emek gücünü (yani yarattığı değeri) mümkün olan en az maliyette ele geçirmektir. Rekabet ve kâr oranı baskısı ilk elde ücret baskısı şeklini aldığı gibi, emek süreçlerinin kapitalist mantıkla yeniden düzenlenmesini de gündeme getirir. Ücret baskısının sınırı "geçimlik ücret" olarak tanımlayabileceğimiz, bir kişinin yaşamını sürdürebilmesi için olmazsa olmaz en düşük ücret seviyesidir. Bu "geçimlik düzey" her toplumun tarihsel ve kültürel ortamınca belirlenir. Bu nedenle, bakan Tüzmen düşlerini şöyle kursa teorik açıdan daha doğru olurdu: "Keşke bizim işçilerimiz de bir tas 'bulgura' çalışsa, bakın o zaman herkese iş, aş olurdu." *Ümmete bir tas bulgur ya da nohut yetmez mi?*

Gerçeğin trajikomik yorumundan gerçek olan gerçeğin dramına dönerek bu bölümü de kapatalım. ASO'nun değerli başkanına ve bu arada Bakan Tüzmen'e soralım: "Siz Türkiye'deki yaygın geçimlik ücret sınırının resmi asgari ücret olduğunu mu düşünüyorsunuz? Hiç kaçak çalıştırılan, herhangi bir sosyal güvencesi olmayan, asgari ücretin epeyce altında ücret alan büyük bir çalışan kitlesinin var olduğunu duymadınız mı? Ya çocuk emeğini? Ya da bu tür çalışma biçimlerinin zaten büyük kentlerden çok daha düşük olan ücret düzeylerine sahip olan Doğu'da ve takdirle karşıladığınız Anadolu sanayi kentlerinde çok yaygın olduğunu işitmediniz mi? Siz ücret sözleşmesinin aynı zamanda bir sosyal sözleşme olduğunu duydunuz mu peki? Duymuş olmalısınız! Ayrıca, Çin'i biraz yanlış aktarmışlar size. Çin'de eğitim harcamalarının, sağlık hizmetlerinin, kamu altyapı ve konut olanaklarının nasıl olduğunu merak ettiniz mi? Çin'de gelir dağılımının Türkiye'den çok daha iyi olduğu ilginizi çekmedi mi?

Marx, "yedek işsizler ordusunun" varlığında ortaya çıkan insanlığın çaresizliğini, sermayenin kendi lehine kullanabildiği bir fırsat olarak tanımlar. Sefalet ve açlığın nüfuz ettiği geniş kitlelerin varlığı sermaye lehine çalışanların kazanımlarını budamak için büyük bir olanak sunarken, işsizler ordusu bir kangren gibi toplumsal dokuya yayılır. İşsizliğin bu derece yoğunlaştığı toplumumuzda işveren ve iktidar, çalışanlar için bir tas pirinç hesabı yapabiliyorsa, bu olsa olsa ülkemizde kangrenin gerçekten bütün vücudu sardığını göstermektedir.

SONUÇ YERİNE: DÜNYA EKONOMİSİNDE DENGESİZLİK, BELİRSİZLİK VE SIKIŞMIŞLIK

Bu kitapta yazılanlar ışığında dünya kapitalizminin 1980 sonrası yakın tarihi düşünüldüğünde, merkez ülkelerin çevre ülkeler bloğu üzerinde ekonomi dolayımıyla siyasi bir tahakküm inşa etmiş olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bu anlamıyla yaşanan dönem tam bir emperyalist saldırı dönemidir. Hâkim söylemde ekonominin siyasetten ayrıştırılması olarak tanımlanan küresel neoliberal yeniden yapılanma bu saldırının uzunca bir zamandır sürmekte olduğuna işaret etmekte ve ulus devletin ekonomi alanına müdahale kapasitesinin daraltılarak, kamu mülkiyeti aleyhine özel mülk edinme hakkının yeniden düzenlenerek genişletilmesini içermektedir. Bu dönüşümün küresel taşıyıcı politik aktörü IMF ve Dünya Bankası'nın oluşturduğu "taşeron" kurumsal bileşimdir. Washington Oydaşması ve ardılı Post-Washington Oydaşması (1997 sonrası) ile oluşturulan birinci ve ikinci nesil yapısal reformların önceliği çevre ülkelerin açık ekonomi koşullarında yeniden inşasından, bu ülkelerin devletlerinin yeniden yapılanmasına doğru uzanan bir dizi "reformu" içermiştir. Kuralsızlaştırma (deregulation) olarak anılan birinci nesil reformlarla "piyasa kuralları" karşısında "edilgen" olarak konumlandırılan devlet, ikinci nesil reformlarla yerini piyasanın toplumsal olan her alana yaygınlaştırılması görevini üstlenen "etkin" ve yeniden düzenleyici (reregulation) devlete bırakmıştır. "İyi yönetişim" reformları olarak takdim edilen sözde yapısal uyum programlarıyla, çevre devletleri kendi tarihsel ve toplumsal ilişkilerince biçimlenen kurumsal ve hukuksal yapılarını küresel sermaye akımlarının çıkarlarını kollayacak şekilde yeniden tanımlama ve düzenlemeye tabi kılınmışlardır.

1990'lı yılları izleyerek sürekli borçlanma sarmalına itilen çevre ülke grubunun ekonomik krizlerden toplumsal krizlere doğru genişleyen ve bu nedenle de sonuçları şimdiden kestirilmesi mümkün olmayan bir siyasal belirsizlik sürecinin içine sürüklendikleri

söylenebilir. Söz konusu bu dramatik sürecin şimdilik birkaç ülke ve bölge dışında büyük ölçüde eylemsizlik içerisinde seyrediliyor olması, merkez bloğun çevreye giydirmeye çalıştığı ekonomik liberalizmin geleneksel enformel ve modern formel dayanışmacı kurumsal ilişkileri piyasa ilişkileriyle ikame etmesiyle ortaya çıkan "sıkışmışlık" durumundan türemektedir. Mülksüzleşerek piyasaya her gün daha fazla mahkûm edilen fakat hem merkeze aktarılan artığın artmış olması hem de toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine bağlı olarak ulusal gelirden aldıkları pay giderek azalan geniş halk kitleleri yoksullaşıp güçsüzleşirken, devletin bozulan bölüşüm ilişkilerini iyileştirmesini sağlayacak yeniden dağıtım araçları bir bir yok edilmektedir. Metalaşan toplumsal ilişkiler, ilk elde dayanışmacı değerlerin yerine faydacılığın geçmesine yol açmakta ve "herkesin herkesle savaş halinde olduğu" bir ortam yaratmaktadır. Bu bir yanıyla devletin "meşruiyet krizine" yol açarken, büyüyen proletarya kendi sınıfına yabancılaşma eğilimi ile kendisi için sınıf olma yönelimi arasında parçalanmış bir bilinçlilik ya da bilinçsizlik sergilemektedir. Dolayısıyla, mevcut durum nasıl çözüleceği bilinemeyen "sürekli kriz" halidir.

Çevre ülkelerin sürekli krizle yaşamakta oluşunun merkez ülke grubu içindeki dengesizlik ve uyumsuzlukların arttığı bir dönemle örtüşmüş bulunması, kırılganlık içindeki dünya ekonomisinin mevcut düzenlenme ve genişleme tarzının sınırına yaklaşıldığının doğrudan bir göstergesidir. Kuşkusuz dünya ekonomisinin mevcut düzenlenme tarzının sürdürülebilirliği bu toplumların aşağıdan sınıflarının, Braudel'in (1977) tanımıyla maddi hayatının, taşıma kapasitesi ve kırılganlığıyla yakından ilintilidir. Bu açıdan çevre toplumlarda sürdürülmekte olan devletin yeniden yapılandırılması projesinin maddi hayatla derinleşen çelişkisinin sınıfsal karşılığını doğru tespit etmek, dünya sisteminin ekonomik olduğu kadar siyasal ve toplumsal tercihlerinin hangi yönlere doğru şekillenmekte olduğunu anlamak açısından önemlidir. Günümüzde çevre ülkelerin sürekli kriz koşulları ve bunların emperyalist çıkarlara öncelik tanıyan politikalarla aşılmaya çalışılması bu ülkelerde emperyalist sermaye bloklarının yerel bağlantısı olan "yük-

sek finans" sınıfını mülksüzleşen burjuva katmanlarıyla ve işsizleşen ve dışlanan proletaryayla uzlaşmaz çelişkiler etrafında karşı karşıya getirmektedir. Ve bu durum merkezin çevre üzerinde kurduğu siyasal tahakküme karşı çevrenin alttan vereceği direncin maddi temelini oluşturmaktadır.

Dünya ekonomisinin tarihsel ve yapısal özelliklerini konu edinen yazının hâkim özelliği merkez çevre ilişkilerine merkeze öncelik vererek bakmasıdır. Çok da yanlış sayılamayacak olan "yukarıdan" bu bakış, aynı yapı içerisinde yer alan çevre toplumların dünya sistemindeki konumunu merkezin dinamiklerine tabi artık bir kategori olarak kavrama eğilimindedir. Dikkatten kaçan çevre toplumlarının kendilerine içkin tekil ve ortak özellikleri dolayımıyla dünya ekonomisine bağımsız etkide bulunabilecekleridir. Bu kitabın işaret ettiği gelişmeler ve öne sürdükleri geçerliyse, çevre ülkelerin dünya ekonomisinde yalnızca edilgen bir konumda olmadıklarını, aynı zamanda etkin rollerinin de olabileceğini düşünmek gerekir. Kuşkusuz çevrenin bu etkinliği dünya sisteminin kural koyuculuk ve düzenleyicilik rollerinde mevcut değildir. Öte yandan, çevre dünya ekonomisinin kriz dönemlerinde ortaya çıkan darboğaz ve sıkışmalarda merkeze doğrudan (çöküş, sistemden kopuş) ve dolaylı (periyodik krizler, ticaret ve sermaye akımları düzenleme etkileri, rekabet ve benzeri gibi) etkilerde bulunur. Bu tür anlar, bir anlamda, merkez blok tarafından belirlenen ve çevreye yüklenen kural ve düzenlemelerin gereklerinin bu toplumlarca yeterince yerine getirilemediği yapısal başarısızlık anlarıdır. Çevre toplumlarının "yapısal uyum" rollerinde tıkanmaya işaret eden bu gelişme, genellikle, Polanyi'nin "piyasa toplumları" analizinde ileri sürmüş olduğu, yukarının baskısı karşısında aşağının direncinin harekete geçirdiği "karşı hareket" sürecini tetikler. Kırılma ya da çatlama olarak tanımlayabileceğimiz bu anlar yukarıdan düzenlemenin ölçeğinin ve sınırlarının belirlendiği anlardır. Bu nedenle, bir yapı olarak kapitalist dünya ekonomisine aşağıdan bakış en az yukarıdan bakış kadar yapının hareket ve özelliklerinin daha bütüncül olarak kavranması için kaçınılmazdır.

Yine bu kitabın açıkça gösterdiği gibi, dünya ekonomisi küre-

sel ve devlet ölçeğindeki ilişkiler ve bu ilişkilere içkin olan çelişkiler dolayımıyla özelliklerini kazanan bir oluşumdur. Bu oluşum, dünya ölçeğinde süren sermaye birikiminden türeyen sermaye-emek çelişkisiyle (Thompson, 1978; Wood, 1995, 1999), devletler sistemi içinde varolan devlet-içi ve devletler-arası egemen sınıf çelişkilerini çözerek tarihsel varlığını sürdüregelmiştir. Bu çelişkilerden birincisi yapının temel çelişkisi, ikincisiyse tali çelişkisidir. Bununla birlikte tali çelişki en az temel çelişki kadar yapının belli bir andaki şekillenişi açısından belirleyici önemdedir. Temel çelişkinin önceliğinde her iki çelişkinin eş zamanlı çözülmesi yapının denge içinde büyümesi ve sınırlarının genişlemesinin koşullarını sağlar. Temel çelişkinin sermayenin yoğunlaşıp, merkezileştiği devletler bloğunda derinleşmesi ve giderek çözülemez bir duruma evrilmesi tali çelişkinin çözüm tarzı üzerinde baskıda bulunarak bu düzeyde yeni bir çözüm tarzını zorlar. Bu durum, ya sermaye örgütlenmesinin ve dolayısıyla yapının büyüyerek genişlemesinin önündeki engelleri ortadan kaldırır ya da tam tersine, tali çelişkinin temel çelişkinin önüne geçmesiyle, dünya ekonomisinin ayrışmış ulus devletler ya da devletler bloklarına parçalanıp, daralmasına yol açabilir (Hobsbawm, 1990). Böylesi kaotik bir an somut sınıf mücadeleleri pratiğinde emeğin sermayeden özgürleşmesinin önünü açabilecek olan devrimci bir kopuşun nesnel koşullarını tanımlar.

Dünya ekonomisinde temel ve tali çelişkinin eş anlı çözümü, merkez devletlerden bir tanesinin dünya ölçeğinde ekonomi ve siyasetin kurallarını tanımlayan bir uluslararası politik ekonomi sistemini inşa ederek, örgütlemesi ve sürdürebilmesiyle mümkün olmuştur (Marx, 1986; Arrighi, 1999, 2000). Dünya sistemini konu edinen literatürde hegemonya, birikim rejimi, uluslararası iktidar yapısı oluşumu, güç dengesi gibi kavramlaştırmalarla sıkça tanımlanmaya çalışılan bu siyasi proje, para, sermaye ve ticaret sistemlerinin inşasını ve bunların uyumlaştırılmalarını içermiştir. Tarihsel kapitalizmin belli bir aşamasında para, sermaye ve ticaret sisteminin düzenlenme ve denetlenme süreçleri, uluslararası resmi kuruluşlar ile dünya ölçeğinde finans, üretim ve ticaret "ağ-

larındaki" işbirliklerini yöneten ve yönlendiren faaliyetleri açısından uluslararasılaşmış ama varlıkları itibariyle ulusal olan sermaye bloklarına, yani günümüzdeki adlandırmalarıyla çok uluslu şirketlere (ÇUŞ) aktarılmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, 1945 sonrası dönemde yoğunluk kazanacak olan bu yapı içinde uluslararası resmi kuruluşların bir yüzü devletlere, diğer yüzü ise ÇUŞ'lara dönüktür. Bu "kararsız" ilişkiyi doğuran temel neden merkez bloğunda yer alan ulus devlet temelli yoğunlaşmış tekelci sermaye bloklarının ulus-üstü sınıf ittifaklarını temsil eden ÇUŞ'ların dünya ekonomisindeki merkezi konumlarıdır. Artı-değer üretiminin temel açmazı olan "aşırı birikim" durumlarında, yani sermayenin üretken yatırımlardan elde ettiği kârların düşme eğilimi içine girdiği anlarda, merkez devlet bloğunda yoğunlaşan sermaye oransal olarak daha fazla para-biçiminde birikirken, üretken sermayenin mekânsal yayılması bir eğilim olmaktan çıkıp, *de facto* bir zorunluluğa dönüşür. Küresel ölçekte artı-değer üretimi (valorization), dağıtımı ve gerçekleşme (realizasyon) süreçlerinde hâkim konumda olan ÇUŞ'ların, söz konusu bu tür dönemlerde, uluslararası resmi kuruluşlardan beklentileri sermayenin sınırsız hareket özgürlüğünün karşısına egemenlik haklarını çıkarabilecek devletlerin muhtemel direncini kırmasıdır.

Artı-değer üretiminin küresel genişlemesi bir yanıyla emek sermaye çelişkisini derinleştirip, evrenselleştirirken, diğer yanıyla artı-değer üretim ve gerçekleşme süreçlerinin mekânsal olarak ayrışması artığın bölüşümünde kendisini açığa çıkaran devlet-içi ve devletler-arası egemen sınıf çelişkilerini derinleştirir. Üretim ve ticaret ağlarının merkez devletler bloğunda konumlanan ÇUŞ'lar tarafından örgütlenmesinin bir sonucu olarak kârın gerçekleşmesi merkezde yoğunluğunu korur. Buna karşılıksa, üretim giderek çevrenin çeperlerine doğru yayılarak, çevreden merkeze doğru artık transferini artırırken, mülksüzleştirmelerin bu bölgelerde hızlanmasına yol açar. Bu ise, Baran'ın tanımladığı şekliyle, çevre toplumların yarattıkları toplumsal artıktan aldıkları payın azaldığı bir anda, maddi varlıklarını piyasa dolayımıyla sürdürmekten başka bir olanağa sahip olmayan proletaryanın görülmedik bir

hız ve ölçekte büyümekte olduğu anlamına gelir. Bu süreç giderek finansallaşan dünya ekonomisinde öncelikle çevre devletleri içermek üzere büyük bir devletler topluluğunun borçlu devletlere dönüşmesi süreciyle el ele gider. Bu gelişme aslında kapitalist dünya ekonomisinin temel eğilimlerinden birisi kabul edilebilecek olan "eşitsiz gelişme yasasının" kriz dönemlerinde şiddetlenerek dışa vurumudur. Bu nedenle, bütün bu kaotik eğilimler sadece sermayeler arası çelişkilerin derinleşmesini değil, aynı zamanda sermaye ile emek arasındaki temel sınıf çelişkisinin özellikle üretimin aktarıldığı çevre bölgelerde daha fazla yoğunlaşması sonucunu doğurur.

Uluslararası finans hareketlerine yerleşik olan borç alacak ilişkisi uluslararası üretken sermaye kanallarıyla yaygınlaştırılıp büyütülen artı-değer transferinin yanı sıra, artığa doğrudan el koyma sürecini ortaya çıkarır. Bu anlamda artığa doğrudan el koyma borç "şiddetine" bağlı olarak sadece yaratılmakta olan artığın değil, birikmiş artığın, yani toplumsal zenginliğin, özel mülk halinde "yabancı" sermayeye transferini de beraberinde getirir. Devlet biçiminde kapitalizmin özünde uyruk esasına dayalı mülkiyet haklarını temel alan bir toplumsal sözleşmenin bulunduğu hatırlanırsa, farklı uyruklular arasında ortaya çıkan borç ve alacak ilişkisi ulus temelli özel mülkiyet hakkının devlet güvencesi altında korunmasını pratikte geçersiz kılarak, mülkiyet edinme kurallarının yeniden tanımlanmasını dayatır. Bu dayatma küresel düzeyde uyruksuz mülkiyet hakları olarak tanımlayabileceğimiz yeni bir sahiplenme tarzına göre borçlu devletlerin mevcut yapılarının yeniden inşasını zorunlu kılar. Günümüz kapitalizminde uluslararası sermaye blokları ve resmi kuruluşlarca dayatılan "küresel yönetişim" düzenlemeleri, kapitalist devlet biçiminin belirttiğimiz doğrultuda dönüştürülme projesi olarak yorumlanabilir.

Bu bağlamda, günümüz kapitalizmi için kısa dönemdeki en kritik soru, ABD'nin parasal tahakkümüne karşı devletler sistemi içinden ortak bir direncin ortaya çıkıp çıkmayacağıdır? Bu soru mevcut durumda dünya kapitalizminin temel devletler çelişkisini ve bu anlamda ulusal sermaye grupları arasındaki çatışmaları an-

lamak açısında elzemdir. ABD'nin sürekli açık veren, ürettiğinden daha fazlasını tüketen siyaseti karşısında, örneğin Japonya ve Avrupa Birliği ya da çevre devletlerin içinde belli bir grup güçlü bir ittifak oluşturarak ortak bir siyasi tavır sergileyebilirler mi? Bu amaçla örneğin dolar döviz kurlarını geçmişte olduğu gibi ortak amaçlar etrafında yeniden düzenleyebilirler mi ya da bunun için çaba harcayabilirler mi? Bu tür bir gelişmenin mümkün olup olmadığına karar verebilmek için rezerv birikimine sahip olan devletlerin döviz kurlarına olan duyarlılıkları kadar faiz oranlarına da aşırı duyarlı olduklarını hatırlamak gerekir. Örneğin, büyümeleri için ticaret fazlası yaratmak durumunda kalan Avrupa Birliği ekonomileri açısından doların euro karşısındaki değeri hayati bir öneme sahiptir. Doların euro karşısında değer kazanması Avrupa Birliği'nin ticaretini olumlu yönde etkilerken, ABD'nin ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir. ABD'nin böylesi bir durumda ticaret açıkları daha da artacağından, dış finansa olan ihtiyacı daha da büyüyecektir. Dış finansa olan ihtiyacındaki artış ise ABD'nin faiz oranlarını artırmasıyla sonuçlanacaktır. Bu ise ABD'ye "borç" veren rezerv ekonomisi Japonya'nın kısa dönemde çıkarınadır. Bu analizi diğer ekonomileri örneğin Çin'i ekleyerek genişlettiğimizde, krizin dünya ölçeğinde yayılarak büyüyeceği fakat aynı zamanda bu devletleri kontrol eden hâkim sermaye sınıflarının iktisadi çıkarlarının küresel düzeydeki dengesizliğin sürmesinden yana olduğu görülecektir. Kısacası karşımızda duran dünya kapitalizmi krizini yeni bir siyasi atılımla çözememektedir. Bir başka deyişle dünyamız barbarlığa teslim edilmektedir. Sorun kabaca barbarlığa karşı uygarlığı kimlerin ve nasıl savunacağında düğümlenmektedir.

KAYNAKÇA

Adelstein, R. P. (1991), "The Nation as an Economic Unit: Keynes, Roosevelt and the Managerial Ideal", *The Journal of American History*, 78:1: 160–187.

Aglietta, M. (2000), *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, London: Verso.

Akyüz, Y. (2003), *Developing Countries and World Trade: Performance and Prospects*, London: Zed Books.

Akyüz, Y. ve Boratav, K. (2002), "The Making of the Turkish Financial Crisis", *UNCTAD Discussion Papers*, No: 158.

Amin, S. (1997), *Capitalism in the Age of Globalization*, London: Zed Books.

Arrighi, G. (1994), *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Roots of Our Age*, London: Verso.

Arrighi, G. (1999), "The Global Market", *Journal of World System Research*, 5:2:217-251.

Balakrishnan, G. (3003), "Savaşın Algoritmaları", New Left Review, 2003-Türkiye Seçkisi.

Baran, P. ve Sweezy, P. (1966), *Monopoly Capital*, London: Monthly Review Press.

Beaud, M. (2003), *Kapitalizmin Tarihi (History of Capitalism)*, Ankara: Dost Yayınevi.

Berger, M. (2001), "The Nation State and the Challenge of Global Capitalism", *Third World Quarterly*, 22:6:889–907.

Boltho, A. (2003), What's Wrong With Europe?, *New Left Review 2003,* 22: July-August, 5-26.

Bonefeld, W. (1996), "Monetarism and Crisis" içinde W. Bonefeld ve J. Holloway, der., *Global Capital, Nation State and the Politics of Money,* London: MacMillan Press.

Boenfeld, W. ve Holloway, J. (1996), *Global Capital, Nation State and the Politics of Money,* London: MacMillan Press.

Boratav, K; Yeldan, E ve Köse, A. H. (2001). "Turkey: Globalization, Distribution and Social Policy, 1980-1998" içinde L. Taylor, der., *External Liberalization, Economic Performance, and Social Policy,* New York: Oxford University Press.

Braudel, F. (1977), *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism,* Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Brenner, R. (2002), *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy,* London: Verso.

Burnham, P. (1996), "Capital, Crisis and the International System" içinde W. Bonefeld ve J. Holloway, der., *Global Capital, Nation State and the Politics of Money,* London: MacMillan Press.

Clarke, S. (1988), *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State,* Cambridge: Edward Elgar Press.

Clarke, S. (1991), *The State Debate,* New York: St. Martin's Press.

Clarke, S. (1994), *Marx's Theory of Crisis,* New York: St. Martin's Press.

Dumenil, G. ve Levy, D. (2001), "The Nature and Contradictions of Neoliberalism" *Socialist Register*, London: The Merlin Press.

Ercan, F. (2003) "Kriz Sürecinde Endüstriyel/Askeri ve Finansal Kompleksin Artan Etkinliği: Yapısal Bir Analiz İçin Hatırlatmalar, *İktisat Dergisi,* sayı 436, s. 73–85.

Foster, B. J. (2005) *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, İstanbul: Devin Yayıncılık.

Foster, B. J. (2006) "Hane Borçları Köpüğü", *Monthly Review, Bağımsız Sosyalist Dergi*, Haziran, sayı: 6.

Halliday, F. (2001), *The World at 2000.* Basingstoke: Palgrave.

Hardt, M. ve Negri, A. (1994), *The Labor of Dyonysos: A Critique of State Form,* Minnesota: University of Minnesota Press.

Harvey, D. (2003a), *The New Imperialism,* New York: Oxford University Press.

Harvey, D. (2003b), "The 'New' Imperialism: Accumulation by Dispossesion", içinde *The New Imperial Challenge*, L. Panitch ans C. Leys, der., London: The Merlin Press.

Halevi ve Lucarelli. (2002) "Japan's Stagnationist Crises", *Monthly Review*, Cilt 53, No 9.

Hobsbawm, E.J. (1990), *Nations and Nationalism since 1780,* Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. J. (1994), *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991,* London: Michael Joseph.

Holloway, J. (1996), "The Abyss Open: The Rise and Fall of Key-

nesianism" içinde W. Bonefeld ve J. Holloway, der., *Global Capital, Nation State and the Politics of Money,* London: MacMillan Press.

Holloway, J. (2002), *Change the World Without Taking Power,* London: Pluto Press.

Hopkins, T. ve Wallerstein, I. (1979), "Cyclical Rhythms and Secular Trends of the Capitalist World Economy: Some Perspectives, Hypotheses and Questions", *Review,* 2:4:483:500.

ISSAT (Independent Social Scientist's Alliance of Turkey) (2005), *On Economic and Social Life in Turkey in Early 2005,* http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org

Jessop, B. (1982), *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods,* Oxford: Martin Robertson.

Jessop, B. (2002), *The Future of the Capitalist State,* Cambridge: Polity Press.

Katz, C. (2004), *XXI. Yüzyılda Emperyalizim (Imperialism in XXI*st *Century)*, Istanbul: Yazın Yayıncılık.

Köse ve Öncü (2003) "İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi" içinde Köse, A. H; F. Şenses ve E. Yeldan (2003) *İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav'a Armağan,* İletişim Yayınları: İstanbul.

Köse ve Öncü (2006) "Imbalances in the World Economy and Congestion in the Periphery" içinde Köse, A. H; F. Şenses ve E. Yeldan, *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery,* Nova Publisher, New York, (Basılıyor).

Köse ve Karahanoğulları (2005) "Türkiye'de Faktör ve Varlık Gelirlerinin Sınıfsal Temellerine İlişkin Gözlemler", *Toplum ve Bilim*, sayı: 104.

Levine, D. P. (2001), "Political Economy and the Idea of Development", *Review of Political Economy*, 13:4:523–536.

Magdoff, H. (2003) *Imperialism without Colonies*, London: Monthly Review Press.

Marx (1976) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Ankara: Sol Yayınları

Marx, K. (1979), *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma (Grundrisse)*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (1986), *Kapital, I. Cilt (Capital, Volume I)*, Ankara: Sol Yayınları.

Mattick, P. (1981), *Economic Crisis and Crisis Theory*, London: The Merlin Press.

Overbeek, H. (2004), "Global Governance, Class, Hegemony: A Historical Materialist Perspective", Free University, Working Papers Political Science, 2004/1.

UNCTAD (2002), *Trade and Development Report*, Geneva: United Nation.

UNCTAD (2003 a), *Trade and Development Report – Capital Accumulation, Growth and Structural Change*, Geneva: United Nation.

UNCTAD (2003 b), *World Investment Report – FDI Policies For Development: National and International Perspectives*, Geneva:

United Nation.

Panitch, L. ve Gindin, S., (2003), "Global Capitalism and American Empire", içinde *The New Imperial Challenge*, L. Panitch ans C. Leys, der., London: The Merlin Press.

Panitch, L. ve Gindin, S., (2005), "Superintending Global Capital", *New Left Review*, 35: September-October, 101-123.

Schwartz, H. (2002–3), "Hobson's voice: American internationalism, Asian Development, and Global Macroeconomic Imbalances", *Journal of Post-Keynesian Economics*, 25:2:331–351.

Tabb, W. (2001) *The Amoral Elephant: Globalization and the Struggle for Social Justice in the Twenty-First Century*, London: Monthly Review Press.

Thompson, E. P. (1978), *The Poverty of Theory and Other Essays*, London: Merlin Press.

Wallerstein, I. (2003), *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Wolff, R. D. (2002), "The U.S. Economic Crisis: A Marxian Analysis", *Rethinking Marxism*, No:1, Bahar.

Wood, M. E. (1995), *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wood, M. E. (1999), *The Root Origin of Capitalism: a Longer View*, London: Monthly Review Press.

Kapitalist toplumun gerçekliği yanıltıcıdır. Tarihte hiçbir toplumda insan diğer bütün insanlara kapitalist toplumda olduğu kadar bağımlı hale gelip toplumsallaşmamıştır. Ve yine tarihte hiçbir toplumda insan diğer bütün insanlar karşısında kapitalist toplumda olduğu kadar yalnız bırakılıp bireyleştirilmemiştir. Bu kitap her geçen gün artarak yaşanan ekonomik sıkıntıların bireysel değil toplumsal sorunlar olduğunu hatırlatmak için yazıldı. Yani çocuklarımızı eğiten öğretmenlerin, ofis emekçilerinin, mühendislerin, torna başındaki ustaların, işçilerin, ormanlarımızdaki ve tarım alanlarımızdaki köylülerin, küçük çiftçilerin, tarım emekçilerinin, hastaneleri ellerinden alınan doktorların, hemşirelerin, sağlık emekçilerinin, kamu hizmeti veren memur ve işçilerin, fabrikaları özelleştirilen sanayi emekçilerinin, denizlerimizdeki balıkçıların, yaşantımızın ayrılmaz parçası esnafın, merdiven altında "kayıtdışı" çalışanların, evlerimizdeki annelerin, eşlerin, temizlik emekçilerinin, her anlamda saldırı altındaki üniversite öğretim üyelerinin ve her şeye rağmen okuluna, üniversitesine devam eden öğrencilerin piyasa aktörleri değil, yaşantılarını birbirlerine emekleriyle mümkün kılan insanlar olduklarını hatırlatmak için yazıldı.

Evet, bu kitap günlük hayatın içinden ama bu hayatın yanılsamalarına karşı yazıldı. Piyasanın yalnızlaştırmasına karşı emeğin toplumsallığını savunmak adına karşı-iktisada davet için yazıldı. Günümüz iktisadi sorunlarının odağında her düzeyde artan "borçluluk" ilişkisinin yer aldığı tespitinden hareketle yazılan bu kitap, dünya ekonomisine ve Türkiye'ye kuramsal ve güncel açılardan bakıyor. Yaşam bütün umursamazlığıyla akıyor ve tahsildarlarla borçlular, yönetenlerle yönetilenler, saldıranlarla saldırılanlar, sömürenlerle üretenler, ölümle yaşam, iktisatla karşı iktisat mücadeleye devam ediyor. . .

ISBN 975-6106-31-X

9 789756 106310

EVRENSEL
BASIM
YAYIN